

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
ODDZIAŁ TERENOWY WE WROCŁAWIU

WAŁBRZYCH – STARY ZDRÓJ

Wytyczne konserwatorskie do programu rewitalizacji

Tekst

Iwona Rybka-Ceglecka

Donata Trenkler

Mapa

Elżbieta Bałacińska

Anna Zamorowska

Wrocław MMXVIII

Spis treści

Wstęp.....	2
Stosowane pojęcia	3
Dzieje Starego Zdroju	4
Rozwój układu przestrzennego Starego Zdroju	6
Ochrona układu urbanistycznego	8
Zabytki archeologiczne	9
Ul. Armii Krajowej	11
Ul. Braci Śniadeckich.....	65
Ul. Legnicka	69
Ul. 11 Listopada	74
Ul. Guglielmo Marconiego	89
Ul. Parkowa	94
Ul. Poprzeczna	103
Ul. Pocztowa	104
Ul. Stefana Batorego	123
Ul. Śląska	126

Wstęp

Obszar objętym programem rewitalizacji obejmuje dawniej samodzielną miejscowość Stary Zdrój. Obecnie jedynie nazwa i kilka budowli sugerują związki tego miejsca z lecznictwem uzdrowiskowym. Dla mieszkańców i przyjezdnych jest to jedna z części Wałbrzycha. Znana głównie za sprawą dworca kolejowego Wałbrzych-Miasto i siedziby Wydziału Techniczno-Inżynierskiego Politechniki Wrocławskiej. Przez Stary Zdrój przebiega główna oś komunikacyjna miasta – ul. Armii Krajowej, z którą krzyżuje się ul. 11 Listopada, prowadząca w kierunku Nowego Miasta. W ostatnich latach obie te ulice przeszły na terenie Starego Zdroju gruntowną przebudowę. Ulica Armii Krajowej zyskała nie tylko nową nawierzchnię ale i została zaopatrzona w dobre jakościowo elementy małej architektury. Remonty objęły też wiele z wznoszących się przy obu tych ulicach budynków. Przy pozostałych ulicach znajdujących się na obszarze rewitalizacji sytuacja jest już inna. Szczególnie trudne i kosztowne zadanie to odnowa ul. Pocztowej i G. Marconiego, a także odtworzenie zniszczonej struktury urbanistycznej przy ul. Legnickiej.

Atutem tego obszaru jest dobra komunikacja z pozostałymi częściami miasta oraz z regionem. Jest to miejsce gdzie może i powinna wrócić zabudowa w miejscach gdzie została wyburzona. Właśnie przywrócenie zabudowy, w nowej formie, bez konieczności nawiązywania do form historycznych, winno być jednym z celów programu rewitalizacji.

Stosowane pojęcia

Wojewódzka Ewidencja Zabytków (WEZ) – prowadzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zbiór kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych i ruchomych opracowanych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (D.U. Nr 113, poz. 661).

Gminna Ewidencja Zabytków – prowadzony przez prezydenta miasta zbiór kart adresowych zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie miasta opracowanych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (D.U. Nr 113, poz. 661).

Dzieje Starego Zdroju

Stary Zdrój, książęcą wieś z wodami leczniczymi, pokładami węglowymi i sztolniami, położoną na północ od Wałbrzycha, blisko traktu Świdnica-Wałbrzych-Mieroszów i jego rozwinięcia ku Kłodzku wzmiankowano w 1357 r. Z biegiem stuleci, w XVI w. na jej terenie znacząco rozwinęło się lokalne górnictwo, a około połowy tego wieku odnotowano istnienie tujszych dóbr szlacheckich. W czasie wojny trzydziestoletniej wieś została bardzo zniszczona i całkowicie opuszczona. Odbudowywana była przez trzydzieści lat i w tym też okresie zostało założone na jej terenie, przed 1664 r., przez właścicieli dóbr niewielkie uzdrowisko ze źródłem tzw. Górnym lub Młyńskim. Powstało przy ówczesnej głównej ulicy wiejskiej, obecnej ulicy 11 Listopada, pomiędzy pałacem (obecny dom nr 12) a młynem (obecny dom nr 14). Nad źródłem zbudowano zapewne w końcu XVII w. lub na początku XVIII stulecia centralny budynek na planie owalu, utworzony z kolumn wspierających płaski dach (taras?) z balustradą. Obok, bezpośrednio nad Pełcznicą, wzniesiono tzw. Galerię, szachulcowy dom gościnny. W czasie wojen śląskich (1742-1763) wieś była ponownie niszczone. Później ją i uzdrowisko odbudowywano, szczególnie intensywnie od 1788 r. W Starym Zdroju osiedlano też tkaczy i kontynuowano wydobywanie węgla, m. in. w nowej sztolni wodnej, jaką była od 1794 r. sztolnia Lisia, atrakcja dla kuracjuszy.

Największy rozkwit uzdrowiska (z 8 źródłami) przypadł na lata 1788-1869. Było ono w tym okresie systematycznie rozbudowywane, głównie przez właścicieli dóbr. Wzniesli oni w latach 1790-1800 nie zachowane już domy gościnne (na terenie obecnego osiedla przy ul. S. Żeromskiego). Z ich inicjatywy powstały też ok. 1800 r. browar przy ul. Pocztowej 1 i dom gościnny oraz zdrojowy, tzw. *Dom lwów (Löwenhaus)* przy ul. Pocztowej (nr 9). Przed nim urządzono niewielki plac przeznaczony na życie towarzyskie i koncerty. Wzniesiono też zapewne na pocz. XIX w. budynek przy Pocztowej 22, czyli tzw. Dom Doktora. Następnie w latach 30. XIX w. zbudowano m.in. Nowe Łazienki (*Neue Badehaus*), neoklasycystyczny, parterowy budynek z kolumnowym, antykizującym portykiem z trójkątnym naczółkiem (na miejscu obecnej kamienicy przy ul. Pocztowej nr 18) oraz Szwajcarkę (1839). Wzniesiono ją na wschód od promenady, w punkcie widokowym, na terenie rekreacyjnym, na zboczu Czarnoty, obok Ptasiej Góry, przy obecnej ul. Kujawskiej. Budowano też w Starym Zdroju hotele, w tym *Gartenhaus* (1837) przy ul. Parkowej 7, nowe pawilony nad źródłami, karczmy w tym winiarnię i gospodę Winklera, a następnie Seifferta przy ul. 11 Listopada 19. Ok. poł. XIX w. wzniesiono przy ul. Pocztowej 13-15 halę spacerową w stylu historyzmu szkoły berlińskiej, a w 1858 r. — dom gościnny przy ul. Pocztowej 11 (*Burghof*). Do 1857 r. zanikło starsze, górne centrum uzdrowiskowe przy ul. 11 Listopada i wykształciło się nowe centrum uzdrowska z ul. Pocztową oraz Kujawską.

Równocześnie i już w 1 poł. XIX w. rozwijało się intensywnie na terenie Starego Zdroju lokalne górnictwo, czynne były liczne płytkie szyby kopalniane. Rozpoczęły też działalność różne zakłady przemysłowe, w tym, w latach 1821-1845 — znaczące dla Starego Zdroju fabryka porcelany Tielscha oraz huta *Karol*, oba oddalone od uzdrowiska. Z biegiem czasu górnictwo stawało się coraz bardziej uciążliwe i dominujące, szczególnie po doprowadzeniu do Starego Zdroju w 1853 r. linii kolejowej oraz po zmianie technologii wydobywania i wprowadzeniu szybów głębinowych (1869). Ostateczną tego konsekwencją był zanik wód leczniczych. Jeszcze w latach 70. XIX w. właściciele dóbr i uzdrowiska próbowali się przed tym faktem bronić. Wydierżawili uzdrowisko towarzystwu, które miało zmienić jego profil leczniczy i szukać nowych wód, ale nie dało to żadnych wyników. W związku z tym ostatni sezon w Starym Zdroju przypadł na rok 1873. Górę wziął lokalny, rozwijający się intensywnie

nie przemysł z górnictwem na czele i miejscowość zaczęła zmieniać charakter z wiejsko-podmiejskiego i uzdrowskiego na miejsko-przemysłowy. Do 1871 r. liczba ludności wzrosła do 7000, a wieś rozrastała się. Zbudowano w niej w latach 1867–1870 dwa kościoły, ewangelicki i katolicki, oba w dużym oddaleniu od siebie, ale przy ul. 11 Listopada.

Do 1910 r. Stary Zdrój zamieszkiwany już był przez 17 000 osób, co też pociągnęło za sobą jego przestrzenny rozwój i intensywny ruch budowlany. W 1903 r. wyprzedano południową część gruntów dominium, na których powstała nowa dzielnica Wałbrzycha — Nowe Miasto. Kolejną część Starego Zdroju, Górę Parkową dołączono do Wałbrzycha w 1908 r., a w 1919 r. przyłączono do miasta pozostałą część gminy wiejskiej Stary Zdrój.

Rozwój układu przestrzennego Starego Zdroju

Niniejszy rozdział opracowania nie obejmuje całego, historycznego terytorium Starego Zdroju, a jedynie jego część północną przy obecnej ul. Armii Krajowej i dawne funkcjonalne centrum przy ul. 11 Listopada, którą obejmuje program rewaloryzacji.

W czasach nowożytnych, ok. poł. XVIII w. była to długa, górską wieś o układzie łańcuchowym, położona blisko rozwidlenia traktu ze Świdnicy do Mieroszowa, w kierunku Kłodzka. Droga do Kłodzka, obecna ul. 11 Listopada była główną ulicą wiejską, przy czym jej część zabudowana brała początek od obecnych posesji nr 12 i 17 i ciągnęła się dalej w kierunku południowo-wschodnim. Z traktem ze Świdnicy do Mieroszowa główna ulica wiejska łączyła się niezabudowanym północno-zachodnim odcinkiem (z obecnymi posesjami nr 1-9 i 2-8) obiegającym rozległy Kuźniczy Staw. Dobra usytuowane były w kotlinie przy rozwidleniu dróg. Prostopadle do osi głównej ulicy wiejskiej płynęła Pełcznica. Przy niej i przy obecnej ul. 11 Listopada, pomiędzy pałacem (nr 12) a młynem (nr 14) powstało starsze centrum kuracyjne z Górnym Źródłem, sąsiadujące od południowego zachodu z zespołem prywatnych domów gościnnych (szachulcowych lub z piętrem z szachulca), z domu dla kuracjuszek i z łaźni górných. Do poł. XVIII w. wytyczono też, wzdłuż wschodniego brzegu Stawu Kuźniczego aleję, promenadę, obecną ulicę Pocztową, prowadzącą wówczas ku nowszemu centrum kuracyjnemu, tzw. Dolnemu. Tu znajdowały się nakryty namiotowym daszkiem kolumnowy pawilon nad Dolnym Źródłem i dolne łaźienki z szachulcowym piętrem. Na stokach sąsiednich wzniesień urządzone były tereny spacerowe, ale oba kuracyjnie centra były przestrzennie izolowane. Budynki uzdrowiskowe (apteka, dom rozrywek, łaźienki oraz traktiernia) stały także przy głównej ulicy wiejskiej, obecnej ul. 11 Listopada. Nad Pełcznicą, na osi głównej ulicy wiejskiej przerzucony był drewniany most, przy którym w 1751 r. ustawiona została przez właścicieli dóbr figura ich patrona, Św. Jan Nepomucena. Niezabudowany pozostawał (poza niewielkim zespołem pałacowym) teren pomiędzy obecnymi ul. Pocztową, Armii Krajowej i 11 Listopada. Zajmowały go duży Staw Kuźniczy, łąki, pola i drugi duży staw hodowlany przedzielony dwiema groblami, znajdujący się na południe od pałacu.

Do 1800 osuszono duży Staw Kuźniczy przy promenadzie, obecnej ul. Pocztowej i na tym miejscu wzniesiono m.in. dom zdrojowy *Lwi gród*. Następnie, w latach 40. XIX w. ukształtowano nowy zespół pałacowy z dużym parkiem założonym na miejscu dawnych dominialnych użytków. Dawne stawy hodowlane na zachód od pałacu przekształcono na duży, parkowy staw ozdobny. Wzdłuż wschodniej i zachodniej granicy parku poprowadzono drogi, wzdłuż których później wytyczono ulice Parkową i Przywodną. Do około połowy XIX w. ukształtował się obecny, wielodrożny układ miejscowości. Zachowała swój zasadniczy, dawny przebieg główna droga wiejska, obecna ul. 11 Listopada, która w 1842 r. została przebudowana jako część szosy do Kłodzka. Istniały też drogi polne, na bazie których powstała ul. Kujawska¹ i Legnicka oraz — drogi łącznikowe między ul. Armii Krajowej a Pocztową. Były to: nie mające obecnie nazwy przejście *Radlergasse* (1922 i 1937), na wysokości ul. Armii Krajowej 44 i 46 i — ulica Poprzeczna. Wykształciły się również do poł. XIX w. drogi łącz-

¹ Ulica Kujawska to stara, gruntowa droga na stoku Ptasiej Góry i Czarnoty. Południowy odcinek drogi odchodzący od ul. 11 Listopada nie miał przed 1945 r. nazwy, obecnie to fragment ulicy Kazimierza Pułaskiego. Z kolei północny odcinek ulicy Kujawskiej, równoległy do ul. Pocztowej, nazywany *Brunnenstrasse* miał charakter drogi spacerowej, z której dostępna była Szwajcarka. Prowadził do jednego ze źródeł. Ponadto ok. poł. XIX w. przy tej ulicy znajdowały się rozproszone gospodarstwa, w tym obecne nr 7-9, oraz nie zachowane obecnie, kilkudomowy zespół zwartej zabudowy. Obecnie ul. Kujawska jest drogą gruntową z paroma rozrzuconymi przestrzennie posesjami, w tym nr 7-9 i 11.

nikowe pomiędzy ul. Armii Krajowej i Legnicką (ul. Głogowska²), i między ul. 11 Listopada a Pocztową (ul. Śląska). Funkcjonalne centrum wsi nadal znajdowało się przy ul. 11 Listopada, przy pałacu i wylocie ul. Pocztowej. Znajdowały się tu budynki o różnych funkcjach, ogólnie jednak zabudowa ta, jak i zabudowa innych ulic była bardzo luźna, szerokofrontowa, wernakularna, zasadniczo neoklasycystyczna.

W 2 poł. XIX w. wzrosła na terenie Starego Zdroju ilość szybów kopalnianych (do 8), rozrosły się odlewnia żeliwa i fabryka porcelany. Wpłynęło to na dalszą rozbudowę wielodrogowego układu wsi. Na pocz. XX w. wytyczono przy hucie *Karol* obecną ulicę Braci Śniadeckich oraz wzniesiono w jej sąsiedztwie, przy północnym odcinku ul. Legnickiej niewielką, związaną z tą hutą kolonię domów robotniczych. Wzdłuż drogi obiegającej pałacowy park od zachodu wytyczono ul. Parkową, a wzdłuż drogi obiegającej park od wschodu — ul. Przywodną, zwaną *Promenade*.

W 4 ćw. XIX w. oraz na pocz. XX w. nastąpił w Starym Zdroju intensywny ruch budowlany. Wznoszono głównie domy czynszowe, bardziej lub mniej okazałe, w stylu historyzmu lub secesji łączonej z historyzmem, niektóre w pełni wielkomiejskie. Budynki te, najczęściej wolnostojące sytuowano w podobny sposób jak starsze domy wiejskie i uzdrowiskowe, najczęściej nadal szeregowo, lub rzadziej w zespołach zabudowy zwartej. Zwarte zespoły zabudowy miejskiej tworzone po 1884 r., najintensywniej od pierwszych dziesięcioleci XX w.

² Ulica Głogowska (*Grundweg*, 1937) To krótka, łącznikowa ulica powiązana z wejściem w góry, w stronę Czarnoty i Ptasiej Góry. Została zapewne wytyczona ok. poł. XIX w. przy powstaniu przy ul. Armii Krajowej 66 i 68 zespołu budynków o funkcjach rekreacyjnych (*etablissement*). W 1884 r. ulica ta była obsadzona szpalerem lub miała charakter alei. Przy niej też usytuowano gazownię, obecnie gruntownie przebudowaną. Teraz ulica ta jest pozbawiona zadrzewienia.

Ochrona układu urbanistycznego

Układ urbanistyczny Starego Zdroju został wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A/716/697/Wł z 31.04.1978. Zasięg granic wpisu został wyjaśniony postanowieniem nr 593/2007 z 13.06.2007.

Obszar objęty wpisem do rejestru zabytków zawiera się w granicach obszaru objętego programem rewitalizacji. Na obszarze objętym wpisem do rejestru zabytków należy zachować historyczny układ ulic. Dopuszczalne są korekty techniczne jego przebiegu. Wskazane jest uzupełnienie linii zabudowy, zwłaszcza tam gdzie rozebrano budynki tworzące zwarte pierzeje. Nowa zabudowa winna w zakresie wysokości i gabarytu nawiązywać do sąsiedniej. Przy tym nie oznacza to konieczności powtarzania form historycznych.

Dla każdej z ulic sformułowano wytyczne konserwatorskie, niezależne od wytycznych dla poszczególnych budynków.

Na mapie oznaczono budynki wpisane do rejestru zabytków oraz proponowane do objęcia Gminną Ewidencją Zabytków (GEZ). Oznaczono również obiekty istotne jako element struktury urbanistycznej ulicy. Są to budynki historyczne lecz znacznie przebudowane i obecnie pozbawione wartości artystycznej, przy tym najczęściej w bardzo dobrym lub dobrym stanie technicznym. Uznaje się, że dopuszczalna jest przebudowa budynku lub zastąpienie go nowym budynkiem z zachowaniem linii zabudowy i gabarytu, bez potrzeby powtarzania form historycznych.

Zabytki archeologiczne

Ochronie archeologicznej podlega układ historyczny Starego Zdroju, wpisany do rejestru zabytków A decyzją z dnia 31.05.1978 r. pod numerem 716/697/Wł w granicach określonych postanowieniem nr 593/2007 z 13.06.2007.

Zarazem jest to obszar obserwacji archeologicznej dawnej miejscowości, tożsamy z granicami układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków.

Obecnie z obszaru Starego Zdroju znane są 4 stanowiska archeologiczne, datowane od epoki kamienia po okres nowożytny(?). Trzy z nich posiadają dokładną lokalizację, przy czym jedno znajduje się poza granicą obszaru rewitalizowanego. W związku z tym, że odległość od obszaru rewitalizowanego jest niewielka, zdecydowano się oznaczyć obiekt na mapie. Nie można wykluczyć, że w trakcie prowadzenia prac ziemnych związanych z inwestycjami zostaną dokonane odkrycia kolejnych stanowisk pradziejowych i późniejszych.

Tabela – stanowiska archeologiczne w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków

Numer stanowiska	Obszar AZP	Funkcja	Kultura	Chronologia	Uwagi
35/17	86-21	Znalezisko luźne (obrobiony krzemień)		Epoka kamienia	Odkrycie z 1940 roku.
<i>Źródła:</i> Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 776, s. 643, 644. K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i> , „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 337.					
36/18	86-21	Znalezisko luźne Brązowa moneta cesarza Domicjana (81-96 rok)		Okres wpływów rzymskich	Odkrycie z 1931 roku.
<i>Źródła:</i> Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 776, s. 607-635, 644. K. Demidziuk, <i>Katalog archiwalnych stanowisk archeologicznych powiat Wałbrzych</i> , Wrocław 1994, nr 42, s. 42 – mps w archiwum OT NID we Wrocławiu. F. Geschwendt, <i>Bronzemünzen aus Waldenburger Gebirge</i> , „Altschlesische Blätter”, 1939, R. 14, nr 2, s. 58, s. 69. K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i> , „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 337.					
37/19	86-21	Źródło kultowe		Nieokreślona	Informacje o znalezisku pochodzą z roku 1939 i 1942.
<i>Źródła:</i> K. Demidziuk, <i>Archiwalia archeologiczne z terenu Wałbrzycha do 1945 roku</i> , „Silesia Antiqua”, 2008, t. 44, s. 337.					

<i>Numer stanowiska</i>	<i>Obszar AZP</i>	<i>Funkcja</i>	<i>Kultura</i>	<i>Chronologia</i>	<i>Uwagi</i>
39/24*	86-21	Źródła kultowe		Nieokreślona	Informacje m.in. od dyrektora i lekarza uzdrowiska o znalezieniu na terenie Starego Zdroju pozostałości co najmniej 7 „świętych źródeł”.
Źródła: „Altschlesische Blätter“, 1940, R. 15, nr 3, s. 137.					
38/22	86-21	Obszar obserwacji archeologicznej dawnej miejscowości tożsamy z granicami układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków.		Średniowiecze (1357 rok) – okres nowożytny	Decyzja o wpisie do rejestru zabytków numer 716/697/Wł z 31.05.1978 i postanowienie nr 593/2007 z 13.06.2007.

* Stanowisko bez lokalizacji.

Ul. Armii Krajowej

Dawne nazwy ulicy: *Breslauerstrasse*, Armii Czerwonej

W poł. XVIII w. obecną ulicą Armii Krajowej przebiegał trakt z Mieroszowa do Świebodzic i Świdnicy, mijający od zachodu Stary Zdrój i fragmentarycznie włączony w sąsiedztwie wylotu obecnej ul. 11 Listopada w siedlisko tej wsi. Przy trakcie tym, po jego zachodniej stronie znajdowała się wówczas zabudowa wiejska z wolnostojącymi domami o konstrukcji ryglowej w układzie rozproszonym. Po wschodniej stronie traktu zlokalizowane były folwark, staw rybny, pola i łąki. Trakt przebudowywano w 1765 r. i w latach 40. XIX w. jako część szosy Wałbrzych-Strzegom-Malczyce. W 1 poł. XIX w. przy odcinkach tej szosy, w sąsiedztwie Starego Zdroju przybierała zabudowa najczęściej szerokofrontowa, zasadniczo murowana, o charakterze wernakularnym lub wiejskim, sytuowana szeregowo, z dużymi odległościami pomiędzy budynkami. Zabudowa ta, niezbyt liczna zajmowała parcele przy drodze w kierunkach ku południu i ku północy od wylotu głównej ulicy wiejskiej, obecnej ulicy 11 Listopada. Wydaje się, że do poł. XIX w. że mogła się rozciągać na odcinku obecnej ulicy Armii Krajowej 2-68 i od nr 29 wzwyż. Przy ulicy tej powstały też duże zakłady przemysłowe. W 1821 r. w oddaleniu od zabudowanego odcinka traktu i na północ od niego zbudowano hutę *Karol*, własność rodziny Treuttlerów z Białego Kamienia. Natomiast przy południowym odcinku drogi, po jej zachodniej stronie wzniesiono w 1845 r. fabrykę porcelany należącą do rodziny Tielschów. Oba kompleksy przemysłowe zbudowane zostały w stylu neoklasycyzmu. W 1853 r. doprowadzono do Wałbrzycha i Starego Zdroju linię kolejową z Wrocławia i wzniesiono przy obecnej ul. Armii Krajowej, blisko wylotu głównej drogi wiejskiej obecnej ul. 11 Listopada i stosunkowo blisko zespołu pałacowego dworzec kolejowy. Przez całą 2 poł. XIX w. odcinek szosy przy Starym Zdroju przekształcał się w ulicę przede wszystkim o znaczeniu komunikacyjnym. Tu też wykształciło się centrum administracyjno-funkcjonalne Starego Zdroju z ratuszem (nr 35) oraz m.in. z gospodami (nr 39-43). Tylko tu do 1884 r. powstał jedyny ciąg zwartej zabudowy, tworzony przez budynki nr 38-42, w tym przez gospodę *Zum schwarzen Adler*, częściowo później adaptowaną na jedyne w Starym Zdroju kino. Pozostała zabudowa ulicy tworzona była przez budynki wolnostojące, najczęściej domy dwu- trzykondygnacyjne z dachami dwuspadowymi. Po 1884 r. zabudowa ulicy zagęszczała się, w związku z czym wykształcały się kolejne zespoły zabudowy zwartej złożone już m.in. z wielkomiejskich kamienic czynszowych, trzy- czterokondygnacyjnych budowanych w stylu historyzmu lub secesji. Niektóre wznoszono na miejscu budynków wyburzonych, a niektóre w na wolnych parcelach. W kilku miejscach obecnej ul. Armii Krajowej dokonywano znaczących zmian jej układu i urządzenia. Przede wszystkim w latach ok. 1853-1930 zmieniano wygląd otoczenia dworca kolejowego zmieniając układ placu przy dworcu i wymieniając jego zabudowę. Znacznie rozbudowano znajdujące się przy obecnej ul. Armii Krajowej oba zakłady przemysłowe, fabrykę porcelany (1861-1906) i hutę *Karol* (1884-1900) i wzniesiono na ich terenie budynki i obiekty także o walorach estetycznych i artystycznych, istotnie wzbogacające architektoniczny charakter ulicy. Rozbudowy te rzutowały również na powstawanie przecznicy ul. Armii Krajowej lub na regulację ich przebiegu. Na pocz. XX w., m.in. ok. 1901 i 1911 r. modernizowano i poszerzano odcinek obecnej ulicy Armii Krajowej przy wylocie obecnej ulicy 11 Listopada, w 1904 r. wybrukowano jezdnię i zbudowano chodniki. Na początku XX w. poprowadzono ulicą linię tramwajową, a w 1907 r. ulicę skanalizowano.

Obecnie zachowany jest historyczny przebieg ulicy, jej charakter jako odcinka głównego traktu komunikacyjnego w północnej części Wałbrzycha i zabudowa mieszkalno-usługowa.

Zanikło administracyjno-funkcjonalno-rekreacyjne centrum Starego Zdroju. W 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. ulica była modernizowana dla usprawnienia ruchu kołowego.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa, ale też widoczne są jej ubytki. Rozebrano niektóre budynki i w znacznym stopniu obiekty huty Karol i fabryki porcelany.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.
- Wskazane uzupełnienie linii zabudowy ulicy: między nr 34-38 i częściowo przy Poprzecznej, 46-54, 47-51, 54-58, 63-71, 68-72, 72-78, 78-86, z zachowaniem gabarytów i uwzględnieniem charakteru sąsiadującej zabudowy historycznej.

Ul. Armii Krajowej 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., ok. 1870 r., przebudowany w 2 poł. XX w. i w 2013 r. Remontowane elewacje, przebudowane niektóre otwory, wymienione stolarka okienna i drzwiowa oraz pokrycie dachowe. Budynek we wsch. pierzei ulicy, wolnostojący, w typie szerokofrontowego domu podmiejskiego z elewacją frontową w stylu neoklasycyzmu.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Zachowana bryła dwukondygnacyjnego budynku wzniesionego na planie prostokąta, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych. Ściany nośne i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń. Zachowana kompozycja elewacji z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu. Zachowany wykonany w tynku wystrój elewacji frontowej. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Artystyczna i obramienia otworów wykonane w tynku gładkim, bielonym. Wystrój centralnej części elewacji frontowej złożony z gzymsu nad przyziemiem i pod oknami I piętra, z tynkowej pseudomarkizy pod okapem dachu oraz z listwowych obramień okiennych z gzymsami nadokiennymi. Skrajne ryzality pozorne zwieńczone odcinkami profilowanego gzymsu koronującego. Okna w ryzalitach ujęte wspólnymi i spiętrzonymi obramieniami okiennymi złożonymi z uproszczonych pilastrów i odcinków belkowania.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych. Brak stolarki oryginalnej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania bryły budynku, forma dachu, układ osi i wykrój otworów w elewacjach frontowej i bocznej, zach., kompozycja oraz wystrój elewacji frontowej.
- Wskazane przywrócenie docelowo tynku gładkiego i ponowne przebicie zamurowanych okien lub zaznaczenie na tynku okien ślepych.
- Wskazane docelowo przywrócenie pokrycia dachowego z dachówki ceramicznej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki nawiązującej do historycznych wzorów z 2 poł. XIX w. (podziałów).

Ul. Armii Krajowej 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), wolnostojący, we wsch. pierzei ulicy, mur., pocz. XX w., historyzm, z dominacją neorenesansu. Budynek przebudowany w dużym stopniu w 2 poł. XX w., przed 1986 r., uproszczony wystrój fasady na poziomie jej dwóch górnych kondygnacji, zastosowany tynk fakturowy, w dużym stopniu wymieniona stolarka okienna i drzwiowa na stolarkę PCV o różnych podziałach, bez nawiązania do oryginalnej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Zachowana bryła pięciokondygnacyjnego budynku nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych. Ściany nośne i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu. Zachowana ogólna kompozycja elewacji i częściowo zachowany wykonany w tynku wystrój elewacji frontowej otynkowanej tynkiem fakturowym. Artykulacja i obramienia otworów wykonane w tynku gładkim, bielonym. W elewacji otwory prostokątne, otwór wejściowy umieszczony centralnie. Wystrój fasady złożony z boniowania przyziemia, gzymsu nad przyziemem, lizen wydzielających skrajne osie okienne, z profilowanego gzymsu koronującego, gładkiej attyki i z obramień otworów, listwowych, listwowych z profilowanymi gzymśami nadokiennymi i pierwotnie z płycinami nadokiennymi oraz z naczółkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych. Reliktoowo zachowana oryginalna stolarka okienna w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, wystrój elewacji frontowej.
- Postulowane: otynkowanie elewacji tynkiem gładkim, rekompozycja usuniętych elementów wystroju elewacji w nawiązaniu do historyzmu przełomu XIX i XX w., do wersji wystroju łączącego neorenesans, neoklasycyzm i neobarok. Zalecane wydzielenie w obrębie wtórnie przekształconych obramień okiennych profilowanej oprawy otworów i prostokątnych płycin nadokiennych, wykonanie listwowych obramień okien czwartego piętra fasady. Wskazany remont fasady i usunięcie z niej blaszanego wylotu wentylacyjnego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów (podziałów). Wskazana wymiana drzwi frontowych na drewniane w stylu historyzmu wg wzorów z przełomu XIX i XX w.

Ul. Armii Krajowej 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., 3.ćw. XIX w., przebudowany na pocz. XX w. W 2 poł. XX w., uproszczony wystrój fasady, przebudowane otwory przyziemia, wymienione stolarka okienna i drzwiowa na stolarkę PCV o różnych podziałach. Architektura budynku charakterystyczna dla zabudowy podmiejskiej z ok. poł. XIX w., reprezentatywna dla późnej fazy wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu. Budynek wzniesiony we wsch. pierzei ulicy, dobudowany do domu nr 5.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania bryły. Zachowana bryła szerokofrontowego budynku na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dwuspadowym dachem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Elewacje tynkowane tynkiem gładkim. Zachowany częściowo wystrój elewacji frontowej złożony ze spiętrzonych portalu i obramienia okiennego. Portal w formie profilowanego obramienia otworu o łuku odcinkowym, ujętego parami pilastrów wspierających odcinek belkowania. Powyżej zdwojone obramienie okienne pierwotnie z płyciną podokienną otoczone prostokątną ramą z trójkątnym naczółkiem. Obramienia pozostałych okien I piętra listwowe. Elewacja zwieńczona podciętą, tynkową listwą i profilowanym gzymsem koronującym. Elewacja tylna z centralnie usytuowanym ryzalitem klatki schodowej zwieńczonym trójkątnym szczytem z profilowanym obramieniem. Wystrój tej elewacji złożony z wysokiego cokołu, gzymsu nad przyziemiem, gzymsu pod oknami I piętra oraz z profilowanego gzymsu koronującego..
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych. Brak stolarki oryginalnej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, szczególnie na poziomie piętra i podstrysza, wystrój fasady, elewacja boczna z trójkątnym szczytem z oryginalnym układem otworów oraz elewacja tylna.
- Zalecane rekompozycja przyziemia budynku, uporządkowanie układu otworów względem układu osi okiennych, ujednolicenie wykrojów tych otworów i zaprojektowanie nowych witryn sklepowych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów (podziałów) z 2 poł. XIX w.

ul. Armii Krajowej 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), wolnostojący we wsch. pierzei ulicy, mur., koniec XIX w. Częściowo przebudowany w 2 poł. XX w. Uproszczony miejscami wystrój fasady, rozebrany ozdobny szczyt nad wykuszem pozornym, elewacje na nowo otynkowane, pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), wymieniona stolarka okienna. Budynek wzniesiony w stylu historyzmu, (neoklasycyzmu łączonego z neobarokiem).

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem płaskim
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Elewacje otynkowane tynkiem fakturowym. Artykulacja i obramienia otworów wykonane w tynku gładkim, bielonym. W elewacji frontowej otwory prostokątne, otwór wejściowy umieszczony centralnie. Niekompletny wystrój fasady złożony obecnie z: gzymsów nad przyziemiem, pod

oknami I piętra, pod oknami podstrysza, z profilowanego gzymsu koronującego, z pilastków i odcinków belkowania na poziomie I i II piętra pozornego wykusza oraz z rozbudowanych obramień okiennych z półkolistymi naczółkami lub z gzymsami nadokiennymi.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Brak oryginalnej stolarki.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, relikty wystroju fasady.
- Wskazane docelowo remont elewacji i odtworzenie w całości oraz w nawiązaniu do ikonografii historycznego wystroju elewacji frontowej³.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów (podziałów) z końca XIX w.

ul. Armii Krajowej 9

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910 r., częściowo przebudowany w 2 poł. XX w. i po 2011 r. Zamurowane niektóre otwory, częściowo wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, m.in. na stolarkę PCV. Budynek wzniesiony w stylu postsecesji z elementami neoklasycyzmu. Zbudowany we wsch. pierzei ulicy, zestawiony z domem nr 10, powiązany z nim kompozycyjnie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym, łamanym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu ceramiczne oraz z blachy ocynkowanej, malowanej) bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem cyklinowanym (fakturowym), z elementami artykulacji fasady wykonanymi w tynku gładkim, bielonym. Elewacja frontowa komponowana asymetrycznie, z szerokim skrajnym ryzalitem pozornym zwieńczonym komponowaną połącią dachu. W osi tego ryzalitu pozornego otwór wejściowy, prostokątny jak i okna. Wystrój elewacji frontowej złożony z boniowania przyziemia, gzymsu nad przyziemiem, lizen wydzielających osie okienne, z profilowanego gzymsu koronującego oraz romboidalnych plakietek pomiędzy oknami w osiach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana oryginalna stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, wystrój fasady i detale architektoniczne.
- Konieczny remont elewacji budynku z powtórным przebicciem zamurowanych okien w przyziemiu lub z zaznaczeniem w tynku okien ślepych.

³ Wałbrzych, ul. Armii Krajowej 8, [dolny-slask.org.pl, https://dolny-slask.org.pl/6617319,foto.html](https://dolny-slask.org.pl/6617319,foto.html) identy=536468.

- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów (podziałów). Wskazana jest wymiana drzwi frontowych na drewniane z nadświetlem o proporcjach obecnego nadświetla. Nowe drzwi powinny być w stylu neoklasycyzmu, ramowo-płycinowe, z każdym skrzydłem podzielonym na 5 prostokątnych płycin, z górną przeszkloną. W nadświetlu powinien być podział kwaterowy (2 rzędy po 4 kwatery).

ul. Armii Krajowej 10

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910, remontowany na pocz. XXI w. Wówczas zapewne częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek wzniesiony w stylu postsecesji z elementami neoklasycyzmu. Zbudowany we wsch. pierzei ulicy, zestawiony z domem nr 9, powiązany z nim kompozycyjnie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym, łamanym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu (ceramiczne i z blachy ocynkowanej, malowanej), bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, z elementami artykulacji fasady wykonanymi w tynku gładkim, bielonym. Wystrój elewacji frontowej złożony z boniowania przyziemia, gzymsu nad przyziemem, lizen wydzielających osie okienne i profilowanego gzymsu koronującego, romboidalnych plaketek pomiędzy oknami w osiach oraz z oprawy szczytu. Otwór wejściowy umieszczony skrajnie.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana oryginalna stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe w stylu neorenesansu (z nawiązaniem do włoskiego, wczesnego renesansu), z nadświetlem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, wystrój fasady i detale architektoniczne.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych historycznych wzorów (podziałów).

ul. Armii Krajowej 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa) lub gospoda *Reichsadler(?)*, mur., XIX/XX w., pierwotnie w stylu budownictwa wernakularnego z dominacją w wystroju elewacji uproszczonego neoklasycyzmu. Dom przebudowany w latach 20. XX w. ze zmianą wystroju elewacji w duchu art deco. W 2 poł. XX w. elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym) z zachowaniem obramień okiennych w stylu art deco. Stolarka okienna i drzwiowa wymie-

niona m.in. na stolarkę PCV. Budynek zbudowany we wsch. pierzei ulicy, połączony przestrzennie z domem nr 12.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym z nadwieszoną facjatą z dwuspadowym dachem z wysuniętymi okapami na wspornikach (w osi fasady).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, układ osi i wykrój otworów. W elewacji frontowej obramienia okien I i II piętra wykonane w tynku gładkim, bielonym. Otwory prostokątne, otwór wejściowy umieszczony w przyziemiu centralnie, mijankowo względem układu osi okiennych. Wystrój fasady złożony obecnie z: gzymsu nad przyziemiem, z profilowanego gzymsu koronującego, z profilowanej podstawy facjaty oraz z wgłębnych, listwowych obramień okiennych zwieńczonych łukiem kotarowym lub ozdobionych trójkątami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana stolarka oryginalna, stolarka okienna współczesna, m.in. z PCV.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, wystrój elewacji frontowej.
- Wskazane docelowo otynkowanie elewacji tynkiem gładkim.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów (podziałów) z okresu międzywojennego.

ul. Armii Krajowej 12

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., XIX/XX w., pierwotnie w stylu budownictwa wernakularnego z dominacją w wystroju elewacji uproszczonego neoklasycyzmu. Dom przebudowany w latach 20. XX w. ze zmianą wystroju elewacji w duchu art deco. W 2 poł. XX w. elewacje łącznie z elementami wystroju elewacji frontowej pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym). W większości wymieniona stolarka okienna. Wymienione drzwi frontowe. Budynek zbudowany we wsch. pierzei ulicy, dobudowany do domu nr 11.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, trzykondygnacyjnego, złożonego z głównej części (z dachem płaskim) usytuowanej względem ulicy kalenicowo i z ustawionego szczytowo względem niej skrajnego, podwyższonego członu ze szczytem nakrytego dwuspadowym dachem o lekkim nachyleniu, z wysuniętymi okapami na wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowany wystrój elewacji frontowej otynkowanej łącznie z detalem tynkiem fakturowym. Otwory prostokątne. Artystyczna elewacja złożona obecnie z: gzymsu nad przyziemiem, z profilowanego gzymsu

koronującego, nad którym pełna, gładka attyka (w kalenicowej części budynku). Skrajny człon budynku zwieńczony spłaszczonym, trójkątnym szczytem. Osie okienne w całej elewacji frontowej grupowane, ujęte listwowymi, gładkimi ramami. Pomiędzy oknami romboidalne plakietki.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana stolarka oryginalna, stolarka okienna współczesna, m.in. z PCV.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w fasadzie, wystrój elewacji frontowej.
- Wskazane docelowo otynkowanie elewacji tynkiem gładkim z zachowaniem obecnego wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów (podziałów) z okresu międzywojennego.

ul. Armii Krajowej 13

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., 4 w. XIX w., remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. (przed 2012 r.). Elewacje na nowo otynkowane, pokryte tynkiem gładkim, wymieniona stolarka okienna na stolarkę PCV. Wykonane nowe, ceramiczny cokół z zielonej cegły klinkierowej oraz nowe schody zewnętrzne. Budynek w typie szerokofrontowego domu podmiejskiego z elewacją frontową w stylu neoklasycyzmu, wzniesiony we wsch. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym z dużym oknem powiekowym w połaci nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane układ osi, wykrój otworów, ujednolicone wystroje elewacji budynku tynkowanego tynkiem gładkim. Artykulacja złożona z: gzymsu nad przyziemiem, pod oknami I piętra i z profilowanego gzymsu koronującego. W elewacji frontowej dodatkowo szeroki środkowy ryzalit pozorny z asymetrycznie usytuowanym otworem wejściowym. Prostokątne otwory bez obramień. Eksponowana, szczytowa, pd.-wsch. elewacja budynku zwieńczona trójkątnym szczytem w profilowanym obramieniu..
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna z kwaterowymi podziałami, pozostała stolarka okienna współczesna, z PCV.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w fasadzie, wystrój elewacji frontowej.
- Wskazana docelowo wymiana współczesnej stolarki okiennej, łącznie z oknem powiekowym na stolarkę drewnianą o podziale krzyżowo-kwaterowym, na wzór stolarki w oknach I piętra elewacji frontowej.

ul. Armii Krajowej 13a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa) z oficyną z garażami, mur., ok. 1925-1930, remontowany m.in. na pocz. XXI w. (do 2015 r.) Wówczas zapewne pomalowana ceglana licówka elewacji, otynkowana i pomalowana facjata w połaci dachu, wymienione pokrycie dachowe i częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek wzniesiony w stylu modernizmu łączącego z art deco oraz z elementami neoklasycyzmu. Budynek zbudowany we wsch. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej.

Do jego elewacji tylnej dobudowana piętrowa, projektowana oficyna z garażami w przyziemiu. Ozdobnie licowana cegłą, przepruta trójskrzydłowymi oknami zabezpieczonymi kutymi, przewlekаныmi kratami. Na dwóch poziomach założone tarasy z metalowymi, ażurowymi balustradami.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła frontowego budynku na rzucie prostokąta, czterokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, ożywionego w osi fasady, na poziomie I i II piętra czworobocznym wykuszem z balkonem na dachu. Zachowany dwuspadowy dach budynku z wydłużoną facjatą w połaci dachu nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne miejscami spękane, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane układ osi i wykroje otworów w elewacjach, wystroje elewacji frontowej i tylnej, licowane czerwoną cegłą klinkierową. W elewacji frontowej licówka w ozdobnych, zróżnicowanych układach. Ze sztucznego kamienia i tynku wykonane pozostałe elementy wystroju fasady: profilowany gzyms nad przyziemiem (z układem otworów wejściowych i witryn sklepowych), pasowy, ukośnie podcięty gzyms pod oknami III piętra, profilowany gzyms koronujący, uskokowa podstawa, naroża i gzymsowania wykusza, listwowe, ukośnie podcięte obramienia okien (z podokiennikami) oraz zgeometryzowany, abstrakcyjny motyw zdobniczy na ścianie wykusza. Balustrada balkonu na dachu wykusza metalowa, ażurowa, trapezowo odchylona, o geometrycznym rysunku, zdobiona uproszczonymi wolutami. Wydłużona facjata tynkowana tynkiem gładkim, posadowiona na profilowanej podstawie, zwieńczona profilowanym gzymsem. Elewacja tylna z komponowanym układem otworów, licowana cegłą klinkierową. Okna w wąskich listwowych obramieniach z cegły, zabezpieczone kutymi, przewlekаныmi kratami. Do tylnej elewacji kamienicy dobudowana oficyna o komponowanej bryle i ceglanych elewacjach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym (w elewacji frontowej) i o podziale kwaterowym (w oknach w elewacji tylnej). Zachowane drewniane drzwi w duchu art deco umieszczone w wejściach do sklepów oraz zachowane witryny sklepowe o zgeometryzowanych formach.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku frontowego: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, wystrój fasady, detal architektoniczny, relikty stolarki okiennej, stolarka, kraty. Do zachowania struktura oficyny: bryła (wraz z tarasami), forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w elewacjach, skromny detal architektoniczny, stolarka oraz kraty.
- Zalecane odczyszczenie z farby ceramicznej licówki elewacji budynku frontowego, przywrócenie facjacie w dachu dawnej, ceglanej elewacji oraz odnowienie witryn sklepowych i powiązanych z nimi otworów wejściowych. Zalecane odczyszczenie z farby ceramicznej licówki elewacji oficyny.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej postulowane stosowanie stolarki drewnianej o podziale krzyżowo-kwaterowym lub kwaterowym, na wzór oryginalnej. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej, drzwi do budynku w elewacji tylnej zaleca się stosowanie stolarki nawiązującej do form drzwi sklepowych. Przy wymianie bram garaży wymaga się stosowania zachowanych wzorów (podziałów).

ul. Armii Krajowej 14

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910-1920, usytuowany we wsch. pierzei ulicy, jednorodny, powiązany kompozycyjnie i połączony z budynkiem nr 15. Wzniesiony w stylu neoklasycyzmu, w nawiązaniu do wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu końca XVIII w. Remontowany m.in. na pocz. XXI w. (do 2012 r.). Przełożone pokrycie dachowe, wyremontowany wykusz w osi fasady, częściowo wymieniona stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem oraz z wykuszem w osi elewacji, na poziomie I i II piętra. Zachowany dwuspadowy, łamany dach budynku, z facjatą zwieńczoną trójkątnym szczytem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane układ osi i wykrój otworów oraz wystrój elewacji frontowej tynkowanej tynkiem gładkim. Przyziemie elewacji ozdobione boniowaniem, wydzielone gzymsem. Powyżej pilastry wielkiego porządku, z boniowanymi trzonami ozdobione girlandami, wydzielające ryzalit pozorny i wspierające profilowany gzyms koronujący. W osi ryzalitu, na poziomie I i II piętra czworoboczny wykusz na wspornikach, ujęty skrajnie lizenami. Na dachu wykusza balkon z pełną balustradą. Skrajne partie elewacji ujęte podziałem ramowym i tu w osiach okiennych tabulatura. Okna z podokiennikami, w wąskich, wgłębnych obramieniach. W polu obramionego, trójkątnego szczytu facjaty eliptyczne okno, nad którym girlanda z liści laurowych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, w fasadzie, wystrój fasady i detal architektoniczny.

- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej postulowane zastosowanie stolarki drewnianej według zachowanego wzoru. Zalecana też docelowo wymiana współczesnych drzwi frontowych na drewniane w stylu neoklasycyzmu 1 ćw. XX w.

ul. Armii Krajowej 15

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910-1920, usytuowany we wsch. pierzei ulicy, jednorodny, powiązany kompozycyjnie i połączony z budynkiem nr 14. Wzniesiony w stylu neoklasycyzmu, w nawiązaniu do wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu końca XVIII w. Remontowany m.in. na pocz. XXI w. (do 2012 r.). Przełożone pokrycie dachowe, częściowo wymieniona stolarka okienna i na okna PCV. Wymienione drzwi frontowe na współczesne nie nawiązujące do oryginalnych.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie rozwartej litery V, trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dwuspadowym dachem łamanym z facjatami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje frontowe, zach. i pn., tynkowane tynkiem gładkim, ozdobione tynkowym wystrojem, kompozycyjnie połączone z fasadą domu nr 14. Elewacja zach. komponowana asymetrycznie, ze skrajnym, trójosiowym ryzalitem pozornym. Elewacja pn. komponowana symetrycznie, z podobnym ryzalitem, środkowym. Zachowane układ osi i wykrój otworów. Przyziemia obu elewacji pokryte boniowaniem, zwieńczone gzymsem. Na nim posadowione pilastry wielkiego porządku, z boniowanymi trzonami wydzielające ryzality pozorne i wspierające profilowany gzymś koronujący. Okna z podokiennikami, w wąskich, wgłębnych obramieniach. Jednoosiowe, skrajne partie obu elewacji ujęte podziałem ramowym. Ponadto tu tabulatura. W połaciach dachu, nad ryzalitami pozornymi trójosiowe facjaty zwieńczone trójkątnymi, obramionymi naczółkami. W polach naczółków eliptyczne okna, nad którymi girlandy z liści laurowych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna stolarka okienna, zachowane drewniane drzwi frontowe w stylu historyzmu, z secesyjnym nadświetlem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi i wykrój otworów w fasadzie, wystrój fasady, detal architektoniczny, relikty oryginalnej stolarki.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej postulowane zastosowanie stolarki drewnianej o wzór oryginalnej stolarki zachowanej w elewacjach budynku przy ul. Armii Krajowej 14. Przy wymianie drzwi frontowych wymagane wykonanie nowych, drewnianych drzwi według zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 20

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), w zabudowie zwartej, szerokofrontowy, mur., koniec XIX w., reprezentatywny dla budownictwa wernakularnego 4 ćw. XIX w., wzniesiony w stylu uproszczonego neoklasycyzmu z elementami neogotyku (arkada o łuku oślim w przyziemiu środkowego ryzalitu pozornego i pierwotne, znane z ikonografii zwieńczenie tegoż ryzalitu z narożnymi pseudobartyzanami i attyką lub krenelażem). Budynek przebudowany w latach 20. XX w. Zmieniony szczyt ryzalitu na modernistyczny, uskokowy. Budynek remontowany i częściowo przebudowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. Wykonane nowe, ceramiczne pokrycie dachowe, wybudowana facjata. Elewacje na nowo otynkowane, pokryte tynkiem fakturowym, uproszczony wystrój elewacji, częściowo wymieniona stolarka okienna na stolarkę PCV.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem oraz z podwyższonym ryzalitem środkowym w elewacji frontowej, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, układ osi w elewacji frontowej i jej kompozycja ze środkowym, podwyższonym, płytkim ryzalitem środkowym. Artykulacja elewacji złożona obecnie z profilowanego gzymsu koronującego przerwanego przez uskokowy szczyt ryzalitu środkowego. W ryzalicie głęboki podcień prowadzący do głównego wejścia do budynku, otwarty arkadą o łuku oślim. Okna prostokątne, bez obramień, Pary okien zaopatrzone we wspólne, profilowane gzymsy podokienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna, o podziale krzyżowym. Zachowane drzwi frontowe w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w fasadzie, wystrój elewacji frontowej i relikty stolarki.
- Wskazany remont elewacji frontowej i otynkowanie jej tynkiem gładkim.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. Armii Krajowej 21

Budynek wpisany do rejestru zabytków decyzją: nr 733/1005/Wł z dn. 31.03.1984.

Dawna fabryka Wunderlicha, drukarnia kalki do dekoracji ceramiki, następnie Wałbrzyskie Zakłady Graficzne *Kalkomania*, obecnie *Kalkomania* Witek, Sp. z o.o., ul. Armii Krajowej 21 (d. Armii Czerwonej), w zabudowie zwartej, mur., 1896 r., secesja. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. bez ingerencji w wygląd bryły i elewacji. Naprawiane pokrycie dachowe, częściowo wymieniona stolarka okienna na stolarkę PCV nawiązującą do oryginalnej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnej litery L (względem osi podłużnej prowadzone wzdłuż łukowego biegu ulicy), podpiwniczono, trójkondygnacyjny, nakrytego dachem trójspadowym z ośmioboczną wieżyczką nakrytą hełmem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje licowane czerwoną i białą cegłą klinkierową, układ osi, wykroje otworów i kompozycja elewacji. Elewacja frontowa wieloosiowa, z dwoma podwyższonymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi szczytami, jednym skrajnym, drugim umieszczonym asymetrycznie. Elewacja z cokołem dzielona gzymsami. W osiach duże okna o łuku odcinkowym, nad którymi zróżnicowane grupy blend. W partii ryzalitów dodatkowo secesyjna, tynkowa dekoracja: maszkarony i motywy roślinne. Naroża szczytów podkreślone sterczynami ze sztucznego kamienia, z dekoracją o motywach roślinnych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana częściowo drewniana, oryginalna stolarka okienna. Zachowane metalowe wrota bramy oraz kute kraty w oknach piwnic.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykroj otworów w fasadzie, wystrój elewacji frontowej i relikty stolarki.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów (podziałów). Przy wymianie wrót bramy wskazane zastosowanie podobnych.

ul. Armii Krajowej 24

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), mur., pocz. XX w., wzniesiony w stylu historyzmu (neorenesansu niderlandzkiego z elementami neobaroku). Przebudowany w 2 poł. XX w. Pomalowane elewacje licowane cegłą klinkierową, w znacznym stopniu wymieniona stolarka okienna na stolarkę PCV. Budynek w zabudowie zwartej, we wsch. pierzei ul. Armii Krajowej, dobudowany do budynku nr 22-23.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na rzucie prostokąta z uskokiem, pięciokondygnacyjny, nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej z cofniętą, jednoosiową, skrajną częścią oraz z częścią centralną z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi. Zachowane układ osi i wykroje otworów, wystrój elewacji złożony z licówki czerwoną cegłą klinkierową (widoczną spod farby) a także z artykulacji i obramień okien wykonanych w tynku. Przyziemie boniowane, z tynkowym obramieniem dla sztyldów. Ponadto elewacja dzielona profilowanymi gzymsami

nad przyziemiem, pod oknami I i II piętra i zwieńczona belkowaniem koronującym z modylionami, denticuli i profilowanym gzymssem. Obrazowania okienne rozbudowane, złożone z opasek z przewiązkami, miejscami z fartuchami podokiennymi, z dekorowanymi płycinami nadokiennymi i naczółkami lub gzymsami, tylko z naczółkami. Płyciny nadokienne, fartuchy i naczółki zdobione m.in. dekoracją roślinną i główkami putt.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna, o podziale krzyżowym (w oknie w skrajnej, prawej osi elewacji frontowej). Zachowane oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w fasadzie, jej wystrój i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont elewacji frontowej, odczyszczenie ceglanej licówki z farby, odtworzenie elementów tynkowego wystroju, miejscami znacznie zniszczonych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i wykonania nowych drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 26

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., ok. 1910 r., na miejscu starszego budynku, utrzymany w stylu historyzmu nawiązującego do śląskiej architektury czasów fryderycjańskich, klasycyzującego baroku z 4 ćw. XVIII w. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. bez większych zmian bryły i wystroju elewacji. Wykonane nowe, ceramiczne pokrycie dachu, zlikwidowany balkon na I piętrze obok wykusza. Wymienione: stolarka okienna (na stolarkę PCV) witryny sklepowe oraz drzwi frontowe. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, we wsch. pierzei ulicy, **kompozycyjnie, formalnie i przestrzennie powiązany z narożnym budynkiem przy ul. 11 listopada 2a.**

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, cztero-kondygnacyjowego z częściowo mieszkalnym poddaszem, urozmaicona szczytem skrajnego ryzalitu pozornego oraz czworobocznym wykuszem z balkonem na dachu (w partii I i II piętra). Zachowany dach budynku, trójspadowy, z oknami powiekowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, z szerokim, skrajnym ryzalitem pozornym (ze szczytem wolutowym z falistym naczółkiem) oraz z czworobocznym wykuszem (na skraju tegoż ryzalitu i na osi elewacji). Zachowane układ osi i wykroje otworów, tynki gładkie, wystrój elewacji złożony z boniowania przyziemia przechodzącego w trzony boniowanych lizen wydzielających ryzalit pozorny, z podziału ramowego, blend z osiami okiennymi, z profilowanego gzymsu koronującego, z boniowanego podziału ramowego elewacji wykusza, z częściowych lub pełnych obrazowań okien I piętra i okien w szczycie, tablatyry w osiach okiennych oraz z obrazowania szczytu ryzalitu pozornego. Zachowana kuta, ażurowa, o geometrycznym rysunku, zdobiona girlandami z liści lauowych balustrada balkonu na dachu wykusza. I zachowany wtórnie użyty podobny formalnie fragment

balustrady dawnego balkonu przy wykuszu, teraz zabezpieczający nowy, płytki balkon. Zachowany komponowany wystrój, bocznej, południowej elewacji budynku.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowane oryginalna stolarka okienna oraz oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w fasadzie, jej wystrój i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki wzoru utrwalonego na fotografii z karty adresowej budynku z 1986 r. (WUOZ Delegatura w Wałbrzychu). Wskazana docelowo wymiana obecnych witryn na drewniane, komponowane, o podziałach geometrycznych wg wzorów w duchu geometrycznej secesji, w nawiązaniu do ikonografii. Postulowana wymiana drzwi frontowych na drewniane, w duchu secesji.

ul. Armii Krajowej 26a-b

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, dwuklatkowy, mur., ok. 1930-1935. Budynek skomponowany w duchu modernizmu (zestawienie brył pionowej, i poziomej, poprowadzenie łukiem członu poziomego). W formach dachu i doborze detalu — historyzm. Gzymsowania, podokienniki, portale (neoklasycyzm), okna-wykusze (neorenesans), fryz pod okapem dachu budynku nr 26a (neobarok na wzorach z wczesnego baroku), ostrołuczne okna wieńczące osie klatek schodowych (neogotyck). Stolarka drzwi frontowych i stylizacja detalu architektonicznego w stylu art deco. Budynek nr 26a-b wolnostojący, w północnej pierzei placu przy budynku dworca kolejowego Wałbrzych Miasto. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Częściowo wymieniona stolarka okienna i wymienione niektóre witryny sklepowe na witryny z PCV.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku nr 26a, na planie wygiętej łukiem litery L, złożona z trzykondygnacyjowej horyzontalnie kształtowanej części z dachem trójspadowym (26b) oraz ze skrajnego, pięciokondygnacyjowego członu o układzie wertykalnym, nakrytego dachem czterospadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycje wszystkich elewacji pokrytych tynkiem fakturowym, z detalem architektonicznym wykonanym w tynku gładkim, może pierwotnie bielonym lub barwionym. Przyziemia elewacji obu członów budynku gładko tynkowane (z portalami i z witrynami sklepowymi) zwieńczone profilowanym gzymsem. Na poziomie I-III piętra wsch. elewacji części budynku o nr 26a (od strony ul. Armii Krajowej) narożne lizeny i środkowa, szeroka, prostokątna, trójosiowa płycina. Powyżej belkowanie, półpiętro, fryz przypominający gzyms lunetowy i profilowany gzyms koronujący. Okna I piętra w listwowych obramieniach z podokiennikami i z kluczami. Pozostałe okna, za wyjątkiem okien górnego półpiętra tylko w obramieniach listwowych. Południowe elewacje obu części budynku (od strony dworca) ze wspólnym gzymsem nad przyziemiem i odrębnymi, profilowanymi gzym-

sami koronującymi. W przyziemiu rozglifione, kamienne portale z gzymsem (elewacjach frontowej i bocznej), w elewacji tylnej portale rozglifione, tynkowe.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna stolarka okienna (w przyziemiu elewacji tylnej) oraz zachowane oryginalne drzwi w otworach wejściowych, utrzymane w stylu art deco.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach i ich wystroje.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 26c – dworzec kolejowy Wałbrzych-Miasto

Budynek wpisany do rejestru zabytków decyzją: A/4632/1007/Wł z dn. 31.03.1984.

Dworzec kolejowy Wałbrzych-Miasto, początkowo dworzec kolejowy w Starym Zdroju wzniesiony przy linii kolejowej wrocławsko-świebodzickiej, przedłużanej do Wałbrzycha w latach 1851-1853. Pierwszy budynek stacyjny zbudowany w 1853 r. jako murowany, wydłużony, o asymetrycznej kompozycji, utrzymany w stylu arkadowym szkoły berlińskiej. Budynek ten rozebrany i na jego miejscu w 1901 r. wzniesiony drugi dworzec kolejowy, w stylu budownictwa kolejowo-przemysłowego z pocz. XX w. Komponowany asymetrycznie, z przestronnym wyróżnieniem części południowej, zapewne z halą dworcową. Bryła dworca komponowana w duchu secesji, ze zróżnicowaną geometrią dachów. Elewacje tynkowane, wykonany ich wystrój charakterystyczny dla budownictwa mieszkalnego z pocz. XX w. Do ok. 1908 r. zbudowana wiata peronowa. W 1923 lub w 1925 r. budynek stacyjny przebudowany. Radykalnie przebudowana południowa część dworca z halą dworcową, w nawiązaniu do uzdrowskiego charakteru Starego Zdroju i w nawiązaniu do historycznego wyglądu budowli uzdrowskich z 1 ćw. XIX w., w stylu neoklasycyzmu. Północna część dworca tylko przekształcona. Zmienione funkcje niektórych otworów i geometria dachów. Zachowana ogólna koncepcja wystroju elewacji z pocz. XX w. Obecny budynek dworcowy mur., wolnostojący, przy niewielkim placu wykształconym po zach. stronie ul. Armii Krajowej. Wiata peronowa drewniana. Dworzec remontowany w latach 2012-2014.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku wzniesionego na planie wieloboku, jednokondygnacyjnego z trójbocznym ryzalitem oraz z dwukondygnacyjną halą dworcową od południa. Nad północną i środkową częścią dworca zachowany połączony, wielopołaciowy dach o różnych nachyleniach połaci. Południowa część budynku najbardziej przestrzennie urozmaicona, czworoboczna ze ściętymi narożnikami, z tarasem na dachu, z poziomu którego wyprowadzony węższy ośmioboczny trzon hali dworcowej nakryty ośmioboczną kopułą bez latarni. Przed wejściem do hali narożnie usytuowany portyk kolumnowy na planie nieregularnego siedmioboku. Wzniesiony na platformie wieńczącej jednobiegowe schody o obrysie wieloboku prowadzące na niżej położony plac przed dworcem. Portyk osłonięty dachem pulpitem z wysuniętym okapem. Zachowana drewniana wiata peronowa złożona z dwóch rzędów słupów z zastrzałami, zespolonych z więźbą dachową, nakryta dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci. Słupy i zastrzały zdobione.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu dworca oraz konstrukcja wiaty bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycje elewacji, układ osi, wykroje otworów, tynk gładki i detal architektoniczny. Przyziemie elewacji południowej części dworca z narożnymi, boniowanymi lizenami wspierającymi uproszczone belkowanie koronujące. Nad nim, na poziomie tarasu balustrada złożona z muryowanych słupków oraz z metalowych segmentów o prostym geometrycznym rysunku. Z poziomu tarasu wyprowadzony trzon hali dworcowej dzielony podziałem ramowym z denticuli i zwieńczony profilowanym gzymsem koronującym. Otwory bez obramień, prostokątne, okna wydłużone, grupowane po trzy. W elewacji frontowej portyk wykonany z kamienia lub ze sztucznego kamienia, złożony z doryckich kolumn i z pilastrów wspierających uproszczone belkowanie osłonięte wysuniętym okapem dachu ozdobionym układem kasetonów. W połaci dachu nad portykiem nad elewacją frontową umieszczona neobarokowa, drewniana oprawa zegara. Elewacje północnej części dworca z narożami podkreślonymi boniowanymi lizenami, dzielone pasowymi gzymсами, zwieńczone odcinkami gzymsu koronującego. Przeprute otworami o łuku odcinkowym, ujętymi listwowymi, sfazowanymi obramieniami z przewiązkami i kluczami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Stolarka okienna częściowo zachowana.
- We wnętrzu budynku zachowane ceramiczna licówka ścian na poziomie przyziemia zwieńczona tynkową attyką w stylu art deco, profilowany gzyms na modylionach, u podstawy kopuły, zarysy wysklepków kopuły rozeta w jej centrum oraz ceramiczna posadzka. W centrum hali dworcowej ustawiona kolejowa pompa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykroj otworów w elewacjach, wystrój elewacji i wnętrza.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do wzorów (podziałów) historycznych.

ul. Armii Krajowej 27

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1880, reprezentatywny dla budownictwa wernakularnego 4 ćw. XIX w., wzniesiony w stylu neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. Elewacje na nowo otynkowane, pokryte tynkiem fakturowym, uproszczony wystrój elewacji, wykonana ceramiczna licówka elewacji frontowej na poziomie piwnic, częściowo wymieniona stolarka okienna na stolarkę PCV. Wykonane nowe, ceramiczne pokrycie dachowe. Budynek wolnostojący w zachodniej pierzei ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, z wysoko założonymi piwnicami, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu dworca oraz konstrukcja wiaty bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, układ osi w elewacji frontowej i jej kompozycja ze środkowym ryzalitem pozornym. Artykulacja elewacji z tynku gładkiego złożona obecnie z: cokołu, profilowanego gzymsu nad przyziemiem, odcinków gzymsów podokiennych. Osłonięta wysuniętym okapem dachu. W przyziemiu okna o łuku odcinkowym, w pozostałych kondygnacjach zasadniczo prostokątne, jedynie w centrum elewacji, w partii I piętra były pierwotnie zamknięte łukiem pełnym. Okna w ryzalicie środkowym, w partii I i II piętra ujęte wspólnymi, rozbudowanymi obramieniami złożonymi z pilastrów, nad którymi arkady z kluczami lub odcinek profilowanego gzymsu z trójkątnym naczółkiem. Pozostałe okna w profilowanych obramieniach. Dodatkowo nad oknami I i II piętra w bocznych partiach elewacji trójkątne naczółki lub profilowane gzymsy naokienne. Pierwotnie w ryzalicie środkowym drzwi frontowe, obecnie zamurowane.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna w stylu historyzmu, o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki.
- Wskazane: remont elewacji frontowej, wymiana tynku fakturowego na gładki, likwidacja ceramicznej licówki cokołu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 28

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1996

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., ok. 1920, postsecesja łączona z neoklasycyzmem i art deco. W 2 poł. XX w. budynek remontowany doraźnie, m.in. wykonana z płyt ze sztucznego czarnego marmuru licówka przyziemia. W latach 1991-1992 odnawiane wnętrza sklepów. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnego czworoboku, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, z fasadą ożywioną skrajnie dwoma trójbocznymi wykuszami, nakrytego dachem dwuspadowym z trójkątnymi lukarnami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: zawilgocenie murów od poziomu podłoża, ubytki tynków na elewacjach, nieszczelności pokrycia dachowego z papy, nieszczelne, zanieczyszczone i zarośnięte rynny, niedrożne rury spustowe, uszkodzona przybudówka przy elewacji tylnej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej z dwoma skrajnymi wykuszami w partii I i II piętra, układ i wykroje otworów, oryginalne tynki gładkie i wystrój złożony z: gzymsów oraz z dekoracji ornamentальной w stylu art deco, nad oknami I piętra (półkoliste blendy z motywem lilii i motywami roślinno-geometrycznymi) i w osiach wykuszy (motyw gwiazdy). W przyziemiu trzy portale bez obramień, z trójkątnymi nadświetlami. Dwa z portali (wejścia sklepu) umieszczone obok siebie bliżej osi elewacji, trzeci (wejście do budynku) skraj-

nie. Elewacja frontowa osłonięta nad II piętrem wysuniętym obdaszkiem, nad którym gładka tynkowana ściana mieszkalnego poddasza przepruta oknami, osłonięta wysuniętym dachem.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykroj otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty oryginalnej stolarki okiennej.
- Wskazany remont kapitalny budynku. Nowa kolorystyka elewacji powinna być jasna, a podziały (gzymsy) ciemniejsze.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 29

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Dawny pensjonat do kuracjuszy w Starym Zdroju lub dom Meltzera, także dawniejsza, do 1903 r. siedziba poczty w obecnie budynek mieszkalny. Murowany, szerokofrontowy, zbudowany w 1825 r. w stylu neoklasycyzmu, jeszcze na bazie późnego baroku z przełomu XVIII i XIX w. Pierwotnie z podwyższonym ryzalitem środkowym w fasadzie i z fasadą dzieloną boniowanymi lizenami, jeżeli budynek przedstawiony na rycinie jest istotnie identyczny z omawianym domem. Dom przebudowywany ok. 1880 r. i ok. 1930 r. z zachowaniem ogólnego, stylistycznego charakteru bryły i elewacji. W 2 poł. XX w. budynek remontowany. Po 1986 r. pokryty tynkiem fakturowym. Na pocz. XX w. wymienione pokrycie dachowe na blachodachówkę, z likwidacją okien powiekowych i wymieniona stolarka okienna.

Budynek wolnostojący w zachodniej pierzei ulicy, cofnięty względem niej. Pierwotnie otoczony komponowanym ogrodem tarasowym, wydzielonym i dzielonym murem lub ogrodzeniem.

Obecne ogrodzenie posesji od strony ulicy zbudowane w latach 20. lub 30. XX w.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z naczółkami oraz z facjatą i lukarnami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, z częścią detalu architektonicznego wykonanego w tynku gładkim, układ osi okiennych, wykroje otworów i kompozycja elewacji frontowej i bocznych. Artykulacja elewacji frontowej złożona obecnie z: cokołu, lizen wielkiego porządku wydzielających trzy środkowe osie i z lizen narożnych, z gzymsów podokiennej oraz z profilowanych gzymsu koronującego i obramień okiennych. W osi elewacji, w połaci dachu facjata z trójkątnym, obramionym szczytem. Elewacje boczne z narożnymi lizenami (z wgłębными płycinami), nad którymi odcinki profilowanego gzymsu koronującego. Zwieńczone trapezowymi szczytami.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Wymienione drzwi frontowe na drewniane, w stylu historyzmu.
- Stan zachowania ogrodzenia i ogrodu: ogrodzenie od ulicy częściowo murowane z drewnianymi segmentami, w formie ramy ze szczelinami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach i relikty wystroju elewacji.
- Wskazana wymiana tynku fakturowego na gładki i docelowo wymiana obecnej blachodachówki na pokrycie ceramiczne. Korzystnym byłoby przywrócenie okien powiekowych w górnej części połaci dachu nad elewacją frontową, wg stanu z lat 1978 i 1986 utrwalonego na fotografiach z karty ewidencyjnej (WEZ) i z karty adresowej, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowym, wg wzoru z lat 1978 i 1986 utrwalonego na fotografiach z karty ewidencyjnej (WEZ) i z karty adresowej, w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu.

ul. Armii Krajowej 30

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Budynek mieszkalno-usługowy. Murowany, wzniesiony w 1879 r., reprezentatywny dla budownictwa wernakularnego. Zbudowany w stylu neoklasycyzmu odnoszącego się jeszcze do wczesnego śląskiego neoklasycyzmu z ok. poł. XIX w. Na pocz. XX w. przebudowane przyziemie, poszerzone w kierunku ulicy i częściowo nakryte wąskim dachem pulpitowym. W centrum fasady utworzony głęboki podcień na planie pięcioboku zawierający troje drzwi prowadzących do wnętrza budynku i do sklepów. Po jego bokach rozmieszczone dwie duże, prostokątne witryny (geometryczna postsecesja). Jeszcze w 1978 r. zachowany podział ramowy w centrum elewacji obejmujący jej środkową oś oraz środkową facjatę. Bardziej też przed lico elewacji wysunięte obramienia okienne. Efekt ten częściowo zatarty przed 1986 r. na poziomie I piętra elewacji ze względu na otynkowanie jej nową warstwą tynku nałożoną na starą. Obramienia okienne wyróżnione kolorem. Podział ramowy na elewacji facjaty zamieniony na narożne lizeny. Wymieniona stolarka witryn sklepowych, zasadniczo okienna i drzwiowa. W latach 2008-2013 wymieniona: ceramiczne pokrycie dachowe na blachodachówkę i stolarka okienna w mniejszych facjatach. Malowana elewacja frontowa. Budynek szerokofrontowy usytuowany w zabudowie zwartej we wschodniej pierzei ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym z facjatą i lukarnami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana elewacja frontowa otynkowana tynkiem gładkim, układ osi okiennych, wykroje otworów i skromny wystrój

złożony z profilowanych obramień okiennych oraz z obramienia trójkątnego szczytu środkowej facjaty.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana oryginalna stolarka okienna w oknie I piętra i w oknie środkowej facjaty.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 31

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Budynek mieszkalny. Murowany, wzniesiony przed 1857 r. lub w 1865 r., reprezentatywny dla budownictwa wernakularnego. Zbudowany w stylu neoklasycyzmu łączącym rozwiązania z wczesnego neoklasycyzmu śląskiego, rodzimego (bryła z dachem naczółkowym) i z neoklasycyzmu szkoły berlińskiej (proporcje partii dachu i szczytu, detal wystroju elewacji). W 2 poł. XX w. przebudowywane wnętrza. Zamurowany dawny otwór wejściowy w elewacji bocznej, nowy przebit w elewacji tylnej. Budynek remontowany z zachowaniem ogólnego, stylistycznego charakteru bryły i elewacji, ocieplony. Wymienione pokrycie dachowe. Dom wolnostojący, szerokokfrontowy, w zachodniej pierzei ulicy, cofnięty względem niej. Pierwotnie otoczony ogrodem.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, ożywionego w elewacji frontowej parterową werandą z dachem płaskim, nakrytego dachem dwuspadowym z naczółkami i z oknem powiekowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów. Articulacja elewacji frontowej złożona z: profilowanego gzymsu nad przyziemiem, z profilowanego gzymsu koronującego, z boniowanych lizen ujmujących oś elewacji, z obramień okiennych z płycinami nad- i podokiennymi i profilowanymi gzymsami oraz z charakterystycznego boniowania w formie pasów boni szerszych i węższych. Weranda na osi elewacji, drewniana, przeszklona. Wystrój elewacji bocznych zwieńczonych trapezowymi szczytami podobny jak elewacji frontowej. W osi elewacji bocznej, południowej zachowany zamurowany portal złożony z lizen i wyładowanego gzymsu na konsolach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana oryginalna, drewniana dekorowana, stolarka okienna, w dwóch ujęciach formalnych, w stylu historyzmu, o podziale krzyżowym (w oknach I piętra elewacji frontowej), oraz nowsza, z lat 30. XX w?, o podziale krzyżowo-kwaterowym (w elewacjach werandy).
- Ogród: Według zachowanej ikonografii przed domem znajdował się w okresie międzywojennym ogród oddzielony od ulicy niskim, uskokowym murem i żywopłotem. Był podzielony na prostokątne kwatery (m.in. z pojedynczymi drzewami) rozdzielone ścieżkami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, oryginalna stolarka.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 32

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., 1879, historyzm. W 2 poł. XX w. budynek częściowo przebudowany wewnątrz. W latach 1978-1986 elewacje pokryte tynkiem fakturowym, a przyziemie oblicowane płytkami ceramicznymi. Wymieniona stolarka okienna. W latach 2013-2017 lokalność w przyziemiu po południowej stronie bramy przejazdowej przekształcona na sklep, w związku z czym okna przebudowane na drzwi i małą witrynę. Przyziemie licowane płytkami. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej we wschodniej pierzei ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego z podstryszem, złożonego z głównej części usytuowanej względem ulicy kalenicowo i ze skrajnego, podwyższonego członu. Zachowane płaskie dachy obu części budynku.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji wykonany w tynku gładkim. Przyziemie pierwotnie boniowane, zwieńczone profilowanym gzymsem. Wyższe kondygnacje dzielone profilowanymi gzymsami podokiennymi. Elewacja zwieńczona w partii podstrysza układem gzymsów i ozdobnych wsporników wspierających wysunięte okapy dachów. Dodatkowo naroża skrajnej podwyższonej części budynku podkreślone lizenami. Nad nimi konsole wspierające poprzeczne do osi fasady, pełne attyki. Obrazowania okienne zróżnicowane, profilowane z kluczami oraz rozbudowane, z płycinami nad- i podokiennymi, niektórymi zdobionymi. Najokazalsze obrazowania okien w partii I piętra, z trójkątnymi naczółkami, a obrazowania okien II piętra z gzymsami nadokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji frontowej, usunięcie wtórnej licówki przyziemia, tynku fakturowego i otynkowanie elewacji tynkiem gładkim. Zalecane, przywrócenie okien w przyziemiu, pokrycie przyziemia pasowym boniowaniem, zaprojektowanie nowych witryn sklepowych, odtworzenie obrazowania bramy wjazdowej na wzór obrazowań okien tej kondygnacji, widocznych na fotografii z karty ewidencyjnej budynku z 1978 r. (w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu).

- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do wzorów (podziałów) historycznych z 2 poł. XIX w.

ul. Armii Krajowej 33

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa z apteką, mur., ok. 1920, postsecesja z elementami neobaroku i stylu rodzimego. W latach 1986-2003 przebudowana elewacja w partii przyziemia, witryna w centrum i sąsiednie okna. Te ostatnie zastąpione dużymi, prostokątnymi witrynami sklepowymi. Przekształcone też otwory w południowej elewacji bocznej willi (zaplecze sklepu). W tej też elewacji zlikwidowany płytki, znajdujący się pod oknem I piętra, w prawej skrajnej osi łukowy pseudobalkon. Budynek wolnostojący, w zachodniej pierzei ulicy, w linii zabudowy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana urozmaicona bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, ożywionego ozdobnymi szczytami, nakrytego dachami dwuspadowymi z niewielkimi naczółkami i dachami dwuspadowymi, łamanymi z oknami powiekowymi. Zróżnicowana geometria poszczególnych elementów dachu.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne miejscami spękane, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane elewacje tynkowane tynkiem gładkim, kompozycja elewacji frontowej, wschodniej i bocznej, południowej, układ osi okiennych i wykroje większości otworów. Brak artykulacji i dekoracji. Elewacja organizowana układem otworów i w partii I piętra formami płytkich wykuszy o łukowym obrysie. U podstawy szczytów obdaszki. Szczyty wysokie, dwukondygnacyjne o wykroju wklęsło-wypukłym, osłonięte wysuniętymi okapami dachu. Okna prostokątne i o łuku pełnym, bez obramień.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana oryginalna, choć niekompletna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykroj otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazane remont elewacji i przywrócenie oryginalnych wykrojów i funkcji przebudowanych otworów w przyziemiu elewacji frontowej i w przyziemiu elewacji bocznej, południowej. Zaleca się powrót do dawnych form środkowej witryny sklepowej i wymianę blaszanych obdaszków u podstawy szczytów na ceramiczne lub gontowe. Korzystnym byłoby przywrócenie pierwotnego wyposażenia elewacji, przydającego jej walorów estetycznych. Np. na elewacji południowej, bocznej można by umieścić kratownice na pnącza, a okna w partii szczytu można zaopatrzyć w zdobione, malowane okiennice.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów (podziałów krzyżowo-kwaterowych widocznych na fotografiach budynku z okresu międzywojennego).

ul. Armii Krajowej 34

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., koniec XIX w., historyzm z dominacją neoklasycyzmu. W 2 poł. XX w. budynek remontowany, elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, usunięte obramienia okien II piętra, przebudowane witryny sklepów. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie czworoboku, trójkondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji wykonany w tynku gładkim. Zachowany detal architektoniczny: profilowany gzyms nad przyziemiem, profilowane gzymsy podokienne, gzyms koronujący na modylionach, profilowane obramienia okienne w partii I piętra, z płycinami nadokiennymi i gzymsami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna (w oknie w partii I piętra). Zachowane też w elewacji frontowej częściowo obecnie przeszklone, drewniane drzwi ramowo-płycinowe z pocz. XX w., zaopatrzone w nadświetle.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej.
- Wskazane remont elewacji frontowej, odtworzenie dachu wg zachowanej ikonografii i zaprojektowanie nowych witryn sklepowych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 35

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dawny budynek użyteczności publicznej, administracyjny dla Starego Zdroju (*Amtsgebäude, Rathaus Altwasser*), następnie szkoła i siedziba Zarządu Dróg i Komunikacji, obecnie dom, mur., ok. 1870-1880, neoklasycyzm. Budynek przebudowany w latach 20. XX w. Przekształcony i uproszczony wystrój elewacji. Przebudowane przyziemie północnego skrajnego ryzalitu, w miejscu otworu wejściowego umieszczone dwa okna. Rozebrane oba balkony w skrajnych ryzalitach. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem wystroju elewacji z lat 20. XX w., ocieplony. Wymieniona stolarka okienna. Wolnostojący, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem oraz z dwoma skrajnymi, podwyższonymi ryzalitami pozornymi z trójkątnymi szczytami. Budynek nakryty centralnie dachem pulpitowym i skrajnie dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów i wystroje elewacji. W elewacji frontowej zachowane: profilowany gzyms pod oknami podstrysza, gzyms koronujący, profilowana oprawa szczytów skrajnych ryzalitów pozornych, opaski okienne i tynkowe obramienia okien w partii podstrysza ryzalitów.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystroj elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z (podziałów) z 2 poł. XIX w.

ul. Armii Krajowej 35b

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Szkoła, obecnie główny budynek Zespołu Szkół Fundacji *Szkoła Podstawowa, Gimnazjum Menadżerskie*, mur., 1910 r., architektura ceglana bliska stylistycznie budownictwu przemysłowemu z pocz. XX w. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. bez zmiany bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka i jedna z elewacji bocznych otynkowana tynkiem fakturowym. Budynek wolnostojący, usytuowany na tyłach posesji przy ul. Armii Krajowej 35, 37, w sąsiedztwie stacji kolejowej Wałbrzych-Miasto.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z asymetrycznie usytuowanymi, podwyższonymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi trójkątnymi szczytami w elewacjach frontowej i tylnej, trzykondygnacyjowego z użytkowym poddaszem wbudowanym częściowo w dolną kondygnację dachu mansardowego. Dach z oknami powiekowymi i z ośmioboczną sygnaturką nakrytą ostrosłupowym hełmem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja, ceramiczne pokrycie dachu oraz wykonane z blachy pokrycie ścian użytkowego poddasza bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji licowanych cegłą, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym, pełnym) i wystroje elewacji. W elewacji frontowej zachowane: narożne lizeny ujmujące naroża ryzalitu pozornego, uskokowe zwieńczenie szczytu ryzalitu, podział ramowy na bocznych partiach elewacji wydzielający osie okienne, odcinki gzymsu koronującego na kroksztynach, płyciny podokienne w osiach okiennych licowane białą cegłą klinkierową, ozdobne, kute elementy na lizenach podziału ramowego. Elewacja tylna komponowana podobnie jak frontowa. Kamienne schody przy elewacji bocznej zaopatrzone w kute balustrady.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W znacznym stopniu zachowana oryginalna stolarka okienna i stolarka drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka.
- Wskazany remont elewacji i usunięcie farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 38

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), mur., koniec XIX w. historyzm z dominacją neoklasycyzmu. Wystrój elewacji budynku przekształcony formalnie w latach ok. 1910-1920 w stylu geometrycznej postsecesji z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Dom remontowany w 2 poł. XX w. Po 1986 r. otynkowany na nowo tynkiem cyklinowanym (fakturowym), zniesione boniowanie przyziemia elewacji frontowej, wymieniana stolarka okienna. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, ze środkowym ryzalitem pozornym w fasadzie zwieńczonym trójkątnym, mocno spłaszczonym szczytem, czterokondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem płaskim z wysuniętymi okapami, nad ryzalitem z ozdobnymi wspornikami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej i bocznej, południowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), podobne wystroje wykonane w tynku gładkim. W elewacji frontowej zachowane: profilowany gzyms nad przyziemem, profilowany gzyms pod oknami podstrysza, zdobione żłobkowaniem, zgeometryzowaną tablatą pilastry na narożach środkowego ryzalitu pozornego, obramienia okienne z podokiennikami, wykonane w formie gładkich opasek, opasek scalonych z płycinami pod- i nadokiennymi z gzymsami nadokiennymi oraz z obramień ograniczonych do płycin nadokiennych z gzymsami. Obramienia okien I i II piętra w bocznych partiach elewacji oraz obramienia okien II i III piętra w ryzalicie środkowym w komponowanych, wzajemnie ze sobą powiązanych układach. Dodatkowo w przypadku okien II i III piętra w ryzalicie ich obramienia połączone wspólnymi gzymsami. W centrum między osiami okiennymi wydłużona płycina. Okna podstrysza częściowo ujęte obramieniami z guttami. Pomiędzy oknami ozdobne, kwadratowe plakietki.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazane remont budynku i elewacji z wymianą tynku fakturowego na gładki, odtworzenie boniowania przyziemia elewacji frontowej (na wzór boniowania w elewacji bocznej) i formalne ujednolicenie witryn sklepowych.

- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do historycznych wzorów (podziałów) z pocz. XX w.

ul. Armii Krajowej 40

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., 4 ćw. XIX w., historyzm (neoklasycyzm łączony z neorenesansem). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. Elewacja pokryta wówczas tynkiem fakturowym, sprymitywizowany i uproszczony jej wystrój, częściowo wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnego czworoboku, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i z łukiem pełnym oraz odcinkowym), częściowo detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I i II piętra, podstrysza, profilowany gzyms koronujący, dawny wykusz pozorny w centrum elewacji, na poziomie I i II piętra, zredukowany do podziału ramowego z belkowaniem i płyciny z oknami (powyżej), zwieńczonej profilowanym gzymsem, gzymsy nadokienne nad oknami I i II piętra.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Zachowane drewniane drzwi frontowe w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykroj otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki.
- Wskazane remont budynku i elewacji z wymianą tynku fakturowego na gładki oraz odтворzenie pierwotnego wystroju na podstawie ikonografii.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 41

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gospoda *Zum Schwarzen Adler*, następnie restauracja *Piast, Hungaria*, obecnie przychodnia rehabilitacyjna NFZ i usługi. Budynek początkowo może stanowiący funkcjonalną całość z domem nr 39, mur., przebudowany w latach ok. 1880-1900 i rozbudowany wówczas od północy o nowy człon. Nowa część gospody ozdobiona wystrojem elewacji w stylu historyzmu (neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem i neobarokiem). Budynek przebudowany w latach ok. 1925-1930 w stylu modernizmu z elementami *art deco*, z zachowaniem wyglądu przyziemia, otworów i boniowania. W elewacjach zaznaczone na poziomie okien pasy z gę-

stym układem półwałków i żłobkowań, zbudowane boczne, uskokowe, spłaszczone szczyty, przed wejściem do budynku dostawiony podcień z prostokątnymi otworami, poprzedzony schodami, zmieniony rysunek boniowania. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji z lat 20. XX w. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Budynek usytuowany w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej, połączony przestrzennie z domem nr 39.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnej litery T, z uskokiem w elewacji frontowej, z parterowym podcieniem (z dachem płaskim), trzykondygnacyjnego nakrytego dachem płaskim. Budynek frontowy połączony z oficyną na tyłach działki.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane tynki gładkie, kompozycja elewacji frontowej i bocznej, północnej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i z łukiem pełnym), częściowo detal architektoniczny: boniowanie przyziemia, wąskie gzymsy pod oknami I i II piętra, pasy złożone z półwałków rozdzielonych żłobkowaniem, odcinków pasowego gzymsu koronującego oraz z odcinków gzymsu wieńczących uskokowe szczyty i wąskie pseudoattyki.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W jednym z okien II piętra zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna z 4 ćw. XIX w. Brak stolarki z lat 20. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma dachu, układ osi, wykrój otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki.
- Wskazany remont budynku i elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 42

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gospoda *Zur Krone*, obecnie dom.

Jak wynika z ikonografii budynki nr 42 i 42a tworzyły dawniej jeden budynek gospody *Zur Krone*, murowany, wzniesiony zapewne w 4 ćw. XIX w., kształtowany jako wydłużony, szerokofrontowy, dwukondygnacyjny z podstryszem, nakryty dachem dwuspadowym lub pulpitowym z ukośną połacią nad elewacją frontową. Budynek ten złożony był z części południowej, mieszkalnej (nr 42) oraz z części północnej zawierającej zapewne salę (42a). W związku z tym zróżnicowaniem funkcji odmienny był wystrój obu części elewacji. W części południowej współtworzyły go okna w uproszczonych neoklasycystycznych obramieniach, a w części północnej duże arkady o łuku pełnym z gzymsami łukowymi na konsolach (styl arkadowy). Elewacje obu członów gospody zwieńczone były wspólnym gzymsem koronującym przerwany przez dwa uskokowe, neogotyckie szczyty (na osiach otworów wejściowych). W latach ok. 1925-1930 budynek (nr 42-42a) przebudowano w stylu modernizmu z elementami art deco. Zniesiono dawny wystrój elewacji południowej mieszkalnej części

gospody, a północną część budynku przebudowano na kino, kształtując m.in. nową elewację frontową. Nie wykluczone, że do gospody mógł należeć budynek nr 42b.

Obecnie budynki tworzące dawniej gospodę są administracyjnie rozdzielone, a do południowej jej części, dziś domu nr 42 administracyjnie dołączono od południa sąsiednią kamienicę. Dlatego też obie części tego budynku zostaną poniżej omówione odrębnie tam gdzie będzie to konieczne.

Budynki znajdują się w zabudowie zwartej, we wsch. pierzei ul. Armii Krajowej.

Dom nr 42, południowa część gospody. W latach ok. 1925-1930 budynek ten przebudowany w stylu modernizmu z elementami art deco, a jego elewacja frontowa kompozycyjnie wyodrębniona. Cokół oblicowany cegłą, wyższa partia przyziemia — kamieniem, a nisze otworów przyziemia — znów cegłą. Wyższe partie elewacji gładko otynkowane z wyraźnym podkreśleniem dolnej granicy tej tynkowanej partii elewacji. Dawny, uskokowy, neogotycki szczyt przebudowany na neobarokowy w redakcji w duchu art deco. Z detalu zastosowane odcinki wąskiego, profilowanego gzymsu koronującego, oprawa szczytu i wąskie, tynkowe opaski okienne. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z likwidacją części wystroju z lat 20. XX w. Zachowane tylko odcinki profilowanego gzymsu koronującego i szczyt z oprawą. Elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, wymieniona stolarka okienna.

Kamienica przyłączona do domu nr 42, murowana, wzniesiona w 4 ćw. XIX w. w stylu historyzmu, z dominacją neoklasycyzmu. Czterokondygnacyjowa, nakryta dachem płaskim. Fasada ozdobiona wystrojem złożonym z gzymsowań i obramień okiennych, najbogatszych w partii I piętra. (ikonografia). Wystrój ten uproszczony w okresie międzywojennym, pozostawione boniowanie przyziemia, zlikwidowane obramienia okienne, bardziej plastycznie ukształtowane gzymsy, pomiędzy osiami okiennymi umieszczone lizeny lub wydłużone płyciny. Styl przebudowy trudny do określenia, ogólnie neoklasycyzm może w wersji w duchu postsecesji. W 2 poł. XX w. budynek remontowany z likwidacją wystroju. Elewacje otynkowane tynkiem fakturowym, wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowane bryły obu budynków wzniesionych na planie czworoboków. Zachowana bryła południowej części budynku dawnej gospody, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem pulpitowym, częściowo podwyższonym, połączonym z ukośną połącią nad elewacją frontową. Zachowana bryła sąsiedniej kamienicy, czterokondygnacyjnej z dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachów częściowo ceramiczne a także z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: W przypadku południowej części dawnej gospody zachowane układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i częściowo detal architektoniczny. Złożony z odcinków profilowanego gzymsu koronującego oraz z oprawy szczytu, profilowanego gzymsu u jego podstawy i ramy z wolutą. W przypadku sąsiedniej kamienicy zachowane układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i uproszczony, pasowy gzyms koronujący.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W przypadku południowej części dawnej gospody zapewne w oknie pod szczytem zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna z lat 20. XX w. A w przypadku sąsiedniej kamienicy dawna stolarka zachowana w dwóch oknach I piętra. Pozostała stolarka w elewacjach obu budyn-

ków współczesna, wykonana w końcu XX w. i na pocz. XXI w., głównie z PCV, bez podziałów lub o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryły, formy dachów obu budynków, układy osi, wykroje otworów w elewacjach, relikty wystroju elewacji i stolarki.
- Wskazane przywrócenie wystroju elewacji południowej części budynku gospody wraz z odtworzeniem witryny sklepowej po przebudowie dokonanej ok. 1925. Wskazane też odtworzenie wystroju elewacji sąsiedniej kamienicy, w jednej z jego wersji⁴.
- Przy wymianie stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z okresu międzywojennego.

ul. Armii Krajowej 42a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gospoda *Zur Krone*, następnie kino, po 1945 r. kino *Apollo*.

Jak wynika z ikonografii budynki nr 42 i 42a tworzyły dawniej jeden budynek gospody *Zur Krone*, murowany, wzniesiony zapewne w 4 ćw. XIX w., kształtowany jako wydłużony, szerokofrontowy, dwukondygnacyjny z podstryszem, nakryty dachem dwuspadowym lub pulpitowym z ukośną połącią nad elewacją frontową. Budynek ten złożony był z części południowej, mieszkalnej (nr 42) oraz z części północnej zawierającej zapewne salę (42a). W związku z tym zróżnicowaniem funkcji odmienny był wystrój obu części elewacji. W części południowej współtworzyły go okna w uproszczonych neoklasycystycznych obramieniach, a w części północnej duże arkady o łuku pełnym z gzymsami łukowymi na konsolach (styl arkadowy). Elewacje obu członów gospody zwieńczone były wspólnym gzymsem koronującym przerwany przez dwa uskokowe, neogotyckie szczyty (na osiach otworów wejściowych). W latach ok. 1925-1930 budynek (nr 42-42a) przebudowano w stylu modernizmu z elementami art deco. Zniesiono dawny wystrój elewacji południowej mieszkalnej części gospody, a północną część budynku przebudowano na kino, kształtując m.in. nową elewację frontową. Nie wykluczone, że do gospody mógł należeć budynek nr 42b.

Obecnie budynki tworzące dawniej gospodę są administracyjnie rozdzielone. Wyodrębniony jest budynek nr 42a, mieszczący kino. Znajduje się w zabudowie zwartej, we wsch. pierzei ul. Armii Krajowej.

Kino Apollo, północna część gospody, nr 42a. W latach ok. 1925-1930 budynek ten przebudowany w stylu modernizmu z elementami art deco na kino, a jego elewacja frontowa kompozycyjnie wyodrębniona, komponowana przestrzennie, ozdobiona skromnym detalem. W 2 poł. XX w. budynek kina remontowany z zachowaniem bryły i wystroju elewacji z lat 20. XX w. Elewacja ta i pozostałe otynkowane tynkiem fakturowym, na cofnięty jej człon nałożona dekoracja naśladująca konstrukcję szkieletową. Wymieniona stolarka okienna (?). Przebudowane wnętrza kina.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

⁴ Wałbrzych, ul. Armii Krajowej 42, pierwotny wystrój elewacji z ok. 1900 r. kamienicy na pd. od historycznego domu nr 42, teraz z nim połączonej, fotografia na stronie: [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/856932.foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/856932.foto.html> idEntity=509606, fotografia z lat 30. XX w., na stronie [dolny-slask.org.pl](https://dolny-slask.org.pl/5506979.foto.html), <https://dolny-slask.org.pl/5506979.foto.html> idEntity=509606.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku wzniesionego na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym, połączonym z ukośną połącią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu częściowo ceramiczne, częściowo z papy, bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja fasady, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych o różnych proporcjach i układzie) oraz detal architektoniczny. Elewacja tynkowana, ale w przyziemiu dla nawiązania do fasady południowej części gospody licowana cegłą. Nad przyziemiem wąski daszek na masywnych wspornikach. W górnej partii elewacji na jej cofnięty, węższy i podwyższony człon środkowy nałożone dwa lekko obniżone, płytkie, skrajne człony. Wydzielone listwami w formie odwróconych i symetrycznych względem siebie liter L. Podobnym układem listew przedzielony człon cofnięty, zwieńczony niewielką attyką. W przyziemiu oraz w członach górnej części elewacji odmienne układy otworów.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Trudne do stwierdzenia, czy zachowana dawna stolarka okienna. Niewątpliwie zachowane historyczne podziały. Zachowane też drewniane, przeszkłone drzwi frontowe z kutą, geometryczną dekoracją w stylu art deco.
- Wnętrze: zachowane przeszkłone drzwi wewnętrzne (wiatrołap) przy głównym wejściu i jedno z drzwi Sali kinowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryły, formy dachów obu budynków, układy osi, wykroje otworów w elewacjach, relikty wystroju i podziały stolarki, drzwi frontowe i powstałe w czasie przebudowy w latach ok. 1925-1930 drzwi wewnętrzne.
- Wskazany remont elewacji, usunięcie z jej środkowej części nowej, dekoracji w formie konstrukcji szkieletowej i otynkowanie tej partii elewacji na gładko, z zachowaniem czterech okienek-lufcików. Konieczne do ustalenia drogą badań stratygraficznych, czy pierwotnie tynk na elewacji był gładki, czy także fakturowy.
- Przy wymianie stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych podziałów i ikonografii.
- Elewacja frontowa budynku jest jednym z dobrych przykładów modernizmu w Wałbrzychu, dlatego należy ją zachować.

ul. Armii Krajowej 43

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy z oficyną, hotel *Ernestinenhof*, mur., ok. 1850 r., w typie budownictwa wernakularnego, w stylu historyzmu z elementami neoklasycyzmu i neorenesansu. Remontowany w 2 poł. XX w. Elewacje pokryte tynkiem fakturowym, przekształcone podokienniki pod oknami II piętra, częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek frontowy szerokofrontowy, usytuowany w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej, połączony z domem nr 45.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym, połączonego z dawną oficyną

dobudowaną prostopadle do elewacji, także nakrytą dachem dwuspadowym. Budynek frontowy z oficyną wzniesione na planie litery L.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie obu dachów z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: W przypadku budynku frontowego zachowana kompozycja fasady i elewacji bocznej, południowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem, profilowany gzyms koronujący, obramienie trójkątnego szczytu elewacji południowej, rozbudowane obramienia okien I piętra (podokienniki, profilowane opaski wokół otworów, płyciny podokienne, profilowane gzymsy na konsolach) oraz obramienia listwowe, profilowane okien II piętra. Zachowany wystrój elewacji oficyny ze skrajnym ryzalitem pozornym w eksponowanej elewacji południowej, której wystrój zbliżony do wystroju elewacji budynku frontowego.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna, widoczna tylko na widoku budynku z okresu międzywojennego (ikonografia). Obecna stolarka z 2 poł. XX w. i z pocz. XXI w. Starsza, drewniana o podziale krzyżowo-kwaterowym nawiązuje do oryginalnej, ale ma zmienione proporcje. Nowsza wykonana z PCV nie ma podziałów lub ma podziały zróżnicowane nie nawiązujące do stolarki oryginalnej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku frontowego i oficyny: bryły, formy i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystroje elewacji.
- Wskazany remont budynku frontowego i dawnej oficyny oraz ich elewacji. W przypadku elewacji budynku frontowego zalecane odtworzenie podokienników okien II piętra, wg ikonografii, a w przypadku południowej elewacji oficyny postulowane odtworzenie płycin podokiennych okien I piętra, wg wzoru z elewacji budynku frontowego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanej ikonografii.

ul. Armii Krajowej 43a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny dla pracowników kolejowych, w zespole dworca Wałbrzych-Miasto (ul. Armii Krajowej 26c), wolnostojący, usytuowany przy peronie, mur., pocz. XX w., wzniesiony zapewne w trakcie przebudowy dworca kolejowego w 1901 r. Utrzymany w duchu standardowego budownictwa kolejowego, w stylu budownictwa ceglanego z elementami secesji (wielkość i formy okien). W 2 poł. XX w. budynek remontowany, z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowane dwubarwnie i odmiennie ceglana licówka elewacji oraz detal architektoniczny.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku odcinkowym). Zachowane: ceglana licówka elewacji, wykonany z cegły detal architektoniczny, w tym obiegający wszystkie elewacje gzyms cokołowy (ozdobny szlak) oraz ceglane obramienia łuków otworów, w formie układu kłinców z kluczem. Na elewacji frontowej, wschodniej i na zwróconej ku peronowi elewacji tylnej, zachodniej zachowana dodatkowa artykulacja: gzyms nad przyziemiem taki jak gzyms cokołowy (ozdobny szlak) przerywany przez lizeny narożne i wydzielające osie okienne. Zachowane przed otworem wejściowym w elewacji frontowej kamienne, jednobiegowe schody.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna. Zachowane oryginalne, drewniane drzwi, dwuskrzydłowe o konstrukcji ramowej z wypełnieniem z desek oraz nadświetle o podziale kwatrowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji.
- Wskazane odczyszczenie z farby ceglanej licówki i detalu architektonicznego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do historycznych wzorów (podziałów) z pocz. XX w. W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 45

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., ok. 1910-1920, na miejscu starszego budynku, postsecesja, Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. Wykonane m.in. tynk fakturowy, pokrycie z blachy połaci dachu nad elewacją frontową, częściowo wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej, dobudowany do budynku nr 43.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, ożywionego wykuszem w osi fasady oraz skrajnie — pięciobocznym szczytem. Budynek nakryty dachem pulpitowym z ukośną połacią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu częściowo z blachy, częściowo z papy, bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja fasady, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: boniowanie przyziemia, pasowe obramienia górnych partii otworów tej kondygnacji, profilowany gzyms nad przyziemiem, profilowany gzyms koronujący, obramienie boków szczytu, tynkowe blendy z osiami okiennymi połączone odcinkami pasowego gzymsu. W blendach okna w opa-

skach i wglębne płyciny podokienne. Wykusze na poziomie I piętra, oparty na podstawie, jednokondygnacyjny z balkonem na dachu. Zachowane ceramiczne, klinkierowe parapety (w kolorze zieleni) okien przyziemia i I piętra oraz drewniane segmenty balustrady balkonu na dachu wykusza.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o dwóch wzorach, o podziale krzyżowym (w oknach przyziemia) i o podziale krzyżowo-kwaterowym (w oknach I piętra). Zachowane oryginalne drewniane drzwi frontowe oraz stolarka nadświetla, z barwnym przeszkleniem. Zachowane drzwi sklepu oraz częściowo — witryna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, drewniane segmenty balustrady balkonu na dachu wykusza, pozostałości stolarki okiennej, drzwi frontowe z nadświetlem, drzwi do sklepu, obecnie biblioteki i częściowo witryna sklepowe.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji frontowej, z wymianą tynku fakturowego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Można ewentualnie dokonać rekompozycji witryny sklepu, w duchu secesji z dekoracją zgeometryzowaną.

ul. Armii Krajowej 46

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., 4 ćw. XIX w., historyzm (neoklasycyzm łączony z neorenesansem). Wystrój elewacji złożony pierwotnie z gzymsowań, obramień okiennych z naczółkami i ozdobnego zwieńczenia. W latach 20. XX w. zmieniony wystrój elewacji na obecny, uproszczony, w stylu neoklasycyzmu. Budynek przebudowany także w 2 poł. XX w., przyziemie oblicowane płytkami ceramicznymi, przebudowane witryny sklepowe, wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, cztero-kondygnacyjnego ze środkowym ryzalitem pozornym w fasadzie, podkreślonym ozdobnym zwieńczeniem. Budynek nakryty dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy, bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja fasady z lat 20. XX w., układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal architektoniczny: profilowany gzyms nad przyziemiem, powyżej pilastry wielkiego porządku ujmujące naroża elewacji frontowej i jej ryzalitu pozornego, profilowany gzyms koronujący, wglębnie podcięte obramienia okienne z podokiennikami. Zwieńczenie ryzalitu w formie attyki z gzymsami, z centralnie usytuowanym, półkolistym naczółkiem oraz ze skrajnymi cokołami z kulami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna. Współczesna stolarka drewniana i z PCV, zasadniczo o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne(?) drewniane, przeszklone drzwi fron-

towe w stylu historyzmu z 4 ćw. XIX w. Drzwi z nadświetlem, w otworach skrzydeł — kute kraty.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji frontowej z usunięciem ceramicznej licówki oraz z przebudową witryn sklepowych według wzorów z lat 20. XX w.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki w nawiązaniu do historycznych wzorów (podziałów) z 1 ćw. XX w.

ul. Armii Krajowej 47

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, mur., 1900 (data na grzebieniu na dachu), historyzm z elementami neobaroku i secesji. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. i w okresie do 2010 r., z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Wymienione pokrycie dachowe. Niektóre lukarny w typie barokowej lukarny wole oko wymienione na półkoliste. Wyższe partie elewacji nad przyziemem pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), wykonana ceramiczna licówka cokołu, częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący w linii zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, wysoko podpiwniczonego, poprzedzonego lustrzanymi schodami, czterokondygnacyjnego ze skrajnymi ryzalitami pozornymi w fasadzie, podkreślonymi ozdobnymi szczytami. Budynek nakryty dachem pulpitowym z trzema ukośnymi połaciami nad elewacjami frontową i bocznymi (naśladowanie dachu mansardowego). W tych połaciach dachu częściowo zachowane oryginalne lukarny w typie barokowej lukarny wole oko. Na kalenicy dachu założony (na planie podkowy kuty, ozdobny grzebień).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu częściowo z papy, częściowo z gontu bitumicznego (o układzie w łuskę) bez widocznych uszkodzeń. Uszkodzone natomiast częściowo tynki elewacyjne, m.in. ze względu na zawilgocenie murów obwodowych wynikłe z nieszczelności rynien i rur spustowych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym) i detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: pasowe boniowanie przyziemia, sieciowy podział elewacji (profilowane gzymsy nad przyziemem i I piętrem, pod oknami I i II piętra, profilowany gzyms koronujący, narożne pilastry wydzielające skrajne ryzality pozorne), okienne obramienia listwowe z ozdobnymi podokiennikami oraz z różnie komponowanymi zwieńczeniami. Szczyty nad ryzalitami pozornymi, wolutowe z ozdobnym zwieńczeniem i obeliskami. Balustrada schodów współczesna. Zachowane też skromniejsze wystroje elewacji bocznych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna. Zachowane oryginalne drewniane, przeszklone drzwi frontowe w stylu historyzmu łączącego z secesją (we wcześniejszej fazie kwiet-

nej). Drzwi z nadświetłem, w otworze skrzydła — zachowana kuta krata. Oryginalne też, przeszklone, drewniane drzwi sąsiedniego sklepu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, drzwi frontowe, relikty stolarki okiennej, drzwi do sklepu i witryna sklepu(?).
- Wskazany remont budynku i jego elewacji frontowej z usunięciem ceramicznej licówki elewacji piwnic, z wymianą tynku fakturowego na gładki oraz z wymianą obecnej balustrady schodów zewnętrznych na ozdobniejszą o wzorze zbliżonym do wzoru grzebienia na dachu.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 51

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., ok. 1910, może przebudowany starszy dom. Budynek reprezentatywny dla budownictwa wernakularnego 4 ćw. XIX w., z wystrojem elewacji (z ok. 1905 r.) w stylu uproszczonego neoklasycyzmu w duchu postsecesji geometrycznej. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Obiekt zagrożony, nieużytkowany już w 2014 r.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego, ze środkowym, podwyższonym ryzalitem pozornym w fasadzie, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Budynek z mieszkalnym poddaszem nakryty dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Widoczne spękania ścian nośnych, zawilgocenie murów, ubytki tynku, brak części rynien i rur spustowych, nieuszczelności ceramicznego pokrycia dachowego.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny. Zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem, wąski gzyms pod oknami podstrysza, rama szczytu. Obramienia okienne listwowe, gładkie. Pod oknami I piętra zgeometryzowane fartuchy podokienne. Zachowany też skromniejszy wystrój południowej elewacji bocznej.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, stolarka okienna.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i remont.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wskazane wykonanie drzwi drewnianych w stylu uproszczonego neoklasycyzmu.

ul. Armii Krajowej 53

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., starszy przebudowany ok. 1906 r. lub wzniesiony w czasie budowy sąsiedniego domu nr 55, secesja geometryczna z nawiązaniem do baroku. Powiązany funkcjonalnie lub poprzez osobę właściciela z domem nr 55. Powiązany też z nim formalnie (identyczny miejscami detal), gabarytem oraz przestrzennie — łącznikiem z bramą. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pokryty wówczas tynkiem cyklinowanym (fakturowym), w znacznym stopniu wymieniona stolarka okienna. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, cztero-kondygnacyjnego, ze skrajnym ryzalitem pozornym zwieńczonym trójkątnym szczytem, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku na elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: pasowe boniowanie przyziemia, pasowy gzyms-szlak nad przyziemiem, pasowe gzymsy podokienne wyższych kondygnacji, profilowany gzyms koronujący przechodzący w obramienie szczytu. Układ osi okiennych komponowany. Obramienia otworów w przyziemiu skromniejsze, profilowane, okna wyższych kondygnacji w obramieniach listwowych z przewiązkami i ozdobnymi kluczami lub z dekoracją ornamentalną. Pomiedzy oknami płyciny podokienne. Nad mniejszymi oknami II piętra dekorowane płyciny. W polu szczytu ryzalitu pozornego promienisty układ kłieńców. Balustrada schodów współczesna.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drewniane, drzwi frontowe z niewielkim nadświetlem zdobione skromną dekoracją geometryczną (w stylu secesji).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej oraz drzwi frontowe.
- Wskazane remont budynku oraz elewacji z wymianą tynku fakturkowego na gładki, wybór jasnej kolorystyki elewacji ujednoliconej z kolorystyką budynku nr 55.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w. (w połączeniu historyzmu z secesją).

ul. Armii Krajowej 53a

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom, ok. 1900 r. siedziba firmy *Konsumverein Vorwärts E.G.m.b.H.*, obecnie budynek mieszkalno-usługowy, mur., 4 ćw. XIX w., historyzm (uproszczony neoklasycyzm). Po 1986

r. częściowo przebudowany w partii przyziemia (utworzona nowa witryna sklepowa wraz z otworem wejściowym), otynkowany tynkiem cyklinowanym (fakturowym), w znacznym stopniu wymieniona stolarka okienna. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje większości otworów (prostokątnych) za wyjątkiem jednego i detal architektoniczny. Zachowane: profilowany gzyms pod oknami I piętra, wąski gzyms pod oknami podstrysza, obramienia otworów w przyziemiu i profilowane obramienia okienne I piętra, gzymsy nadokienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna. Drzwi frontowe współczesne.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje oryginalnych otworów, wystrój elewacji frontowej i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na tynk gładki oraz z rekompozycją witryny sklepowej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru. W przypadku wymiany drzwi frontowych zaleca się wykonanie drzwi drewnianych w stylu uproszczonego neoklasycyzmu.

ul. Armii Krajowej 55

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., 1906 r., na miejscu starszego budynku, secesja z elementami neobaroku. Powiązany funkcjonalnie lub poprzez osobę właściciela z domem nr 53. Powiązany też z nim formalnie (identyczny miejscami detal), gabarytem oraz przestrzennie — łącznie z bramą. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pokryty wówczas tynkiem fakturowym, pomalowana ceglana licówka, wymieniona stolarka okienna i witryna sklepowa. Budynek usytuowany w zabudowie zwartej, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z suteroną, czterokondygnacyjnego, z cofniętym, południowym członem (z bramą przejazdową), dobudowanym do domu nr 53. Budynek nakryty dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku na elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej ze skrajnym, szerokim ryzalitem pozornym zwieńczonym półkolistym szczytem. Zachowany układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcin-

kowym) oraz detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: ceglana licówka przyziemia i częściowo I piętra, pas tynkowych plakieta na poziomie okien przyziemia, pasowy gzyms-szlak nad przyziemiem, pasowe gzymsy na poziomie okien wyższych kondygnacji, profilowany gzyms koronujący przechodzący w obramienie szczytu. Układ osi okiennych komponowany. Okna przyziemia i I piętra w oprawie ceglanej licówki, z parapetami z zielonej cegły klinkierowej. Okna II i III piętra, obramieniach listwowych z podokiennikami, z przewiązkami i ozdobnymi kluczami. Pod oknami I piętra i pod oknami III piętra prostokątne płyciny z secesyjną dekoracją roślinną. Nad mniejszymi oknami II piętra płyciny ze wzorem geometrycznym. W polu szczytu ryzalitu pozornego kolisty otwór otoczony dekoracją w formie jego kartuszonej oprawy z maszkaronem, banderol i motywów roślinnych. Na poziomie przyziemia duża arkada o łuku odcinkowym zawierająca witrynę i wejście do sklepu.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Reliktowo (w oknach III piętra) zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe umieszczone w elewacji bocznej, dostępne z przejazdu na podwórze, drewniane, ramowo-płycinowe, w stylu historyzmu, częściowo przeszklone, z ozdobnymi kratami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacji frontowej, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe.
- Wskazane: remont budynku oraz elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki, odczyszczenie z farby ceglanej licówki, uzupełnienie tynków elewacyjnych i uszkodzonego detalu, odtworzenie kul flankujących szczyt, wybór zgodnie z ikonografią jasnej kolorystyki dla tynkowanej części elewacji budynku.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w. Zalecane odtworzenie stolarki witryny sklepowej we frontowej elewacji budynku, według fotografii z 1986 r. załączonej do karty adresowej (w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu).

ul. Armii Krajowej 57

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Gospoda „Pod żelaznym krzyżem” (*Zum eisernen Kreuz*), obecnie budynek mieszkalno-usługowy. Wolnostojący, usytuowany w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej, murowany wzniesiony w dwóch fazach. Najpierw, w latach ok. 1830-1850 zbudowany dom w głębi działki, kalenicowy, w stylu wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu, nakryty dachem naczółkowym. Później, w 3 ćw. XIX w. budynek ten rozbudowany o prostopadłe, południowe skrzydło zwrócone szczytowo ku ulicy, wzniesione w stylu historyzmu tzw. szkoły berlińskiej, w tym przypadku w połączeniu neoklasycyzmu i stylu arkadowego. Na II piętrze tego nowego skrzydła umieszczona sala restauracyjno-taneczna. Rozbudowany budynek ozdobiony wystrojem elewacji tworzoną przez gzymsy, okienne obramienia oraz przez kolumnowo-pilastrowy portal z belkowaniem (w elewacji starszego skrzydła zachodniego). Zapewne w związku ze zmianą funkcji lub też niezależnie od tego gospoda przebudowana w okresie międzywojennym na budynek mieszkalny lub też upodobniona do niego. Zmieniony wystrój elewacji obu części budynku, zlikwidowane gzymsy podokienne. Przebudowany portal w starszym skrzydle zachodnim. Najbardziej zmienione skrzydło południowe. Jego naroża ujęte boniowanymi lizenami, okna w partii II piętra przekształcone na prostokątne i okna I i II piętra ujęte opaskami obejmującymi też wgłębne, prostokątne płyciny podokienne. Zmiany

dokonane w duchu neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), dolne ich części oblicowane płytkami ceramicznymi, wymienione pokrycie dachowe i częściowo stolarka okienna.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, złożonego obecnie z skrzydeł różnej wysokości. Skrzydło starsze, zachodnie, usytuowane względem drogi kalenicowo, wysoko podpiwniczone, dwukondygnacyjne z dachem dwuspadowym z naczółkami. Skrzydło południowe trzykondygnacyjne z podstryszem, zwrócone ku ulicy szczytowo, zwieńczone mocno spłaszczonym trójkątnym szczytem, nakryte dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci i z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja zróżnicowanych elewacji skrzydeł budynku, w tym bocznych, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Wystrój elewacji frontowej starszego skrzydła zachodniego złożony z pasowego gzymsu nad przyziemiem, gładkiego gzymsu koronującego, z opasek okiennych oraz oprawy głównego wejścia w formie dwóch kamiennych kolumn. Elewacje skrzydła południowego dzielone gzymsami nad przyziemiem i nad I piętrem. Okna w opaskach obejmujących też płyciny podokienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowo-kwaterowym. Zachowane też drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu uproszczonego neoklasycyzmu oraz — opierzone wrota we frontowej elewacji starszego skrzydła zachodniego.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacji frontowej, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej oraz drzwi frontowe i wrota.
- Wskazany remont budynku i elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki oraz z odtworzeniem narożnych, boniowanych lizen na elewacjach skrzydła południowego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 58

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, nr 58, mur., 1906, historyzm (z elementami neorenesansu północnego i neobaroku) łączony z secesją. Powiązany przestrzennie i kompozycyjnie z domem nr 60. Usytuowany w linii zabudowy wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Przyziemie elewacji pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), malowana ceglana licówka, prymitywnie wyremontowane obramienia części okien w elewacji frontowej, przebudowa

wane witryny sklepowe. Wymienione pokrycie dachowe oraz w większości stolarka okienna. Na elewację frontową wyprowadzony blaszany pion wentylacyjny.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta (ze środkowym ryzalitem pozornym ze szczytem), trójkondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym z ukośną połącią nad elewacją frontową (nawiązanie do dachu mansardowego).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy a także ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej ze środkowym, szerokim ryzalitem pozornym zwieńczonym faliście wykrojonym szczytem. Zachowany układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym). Przyziemie pokryte tynkowym boniowaniem, górne kondygnacje licowane cegłą klinkierową, detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem, podział ramowy wydzielający części fasady, pasowe gzymsy na poziomie obramień okiennych, stylizowane belkowanie koronujące (z modylionami), kratownica w polu szczytu i obramienie szczytu. Otwory przyziemia w listwowych obramieniach, niektórych z kluczami. Okna I i II piętra w obramieniach listwowych z podokiennikami, płycinami podokiennymi i w partii I piętra także z płycinami i gzymsami nadokiennymi. Obramienia okien I piętra w obrębie ryzalitu środkowego z najokazalszymi zwieńczeniami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Fragmentarycznie zachowana w przyziemiu drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacji frontowej, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki, z usunięciem farby z ceglanej licówki, z odtworzeniem boniowania oraz z rekompozycją przekształconych obramień okiennych w nawiązaniu do obramień w obrębie ryzalitu środkowego, ale w skromniejszej formie. Konieczne usunięcie z elewacji frontowej blaszanego pionu wentylacyjnego.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego fragmentarycznie wzoru lub według historycznych wzorów z pocz. XX w. Zalecane wymiana drzwi frontowych na drewniane i wykonanie nowego projektu witryn sklepowych wg historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. Armii Krajowej 59

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., dwufazowy. Zbudowany w 2 poł. XIX w. jako szerokofrontowy, w typie budownictwa wernakularnego, w stylu uproszczonego neoklasycyzmu. Rozbudowany w użytkowy sposób w latach 20. XX w., z uzupełnieniem wystroju elewacji o nowe obramienia okienne piętra wykonane w stylu neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo wystroju elewacji. Po 1986 r. elewacje otynkowane tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Zmieniony rysunek boniowania. Wymieniona stolarka

okienna i drzwi frontowe. Budynek wolnostojący usytuowany w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta dwukondygnacyjnego, nakrytego częściowo dachem dwuspadowym i częściowo dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy a także ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Przyziemie pokryte tynkowym boniowaniem, detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: profilowany gzyms nad przyziemiem, uproszczone belkowanie koronujące. Otwory przyziemia w opaskach rytych w tynku. Okna I piętra ujęte tynkowymi, gładkimi listwami sprowadzonymi do poziomu gzymsu nad przyziemiem, zespolonymi ze zwieńczeniami w formie wieńczącej płyciny zamkniętej łukiem falistym podkreślonym gzymsem. Zachowane wystroje eksponowanych elewacji bocznych.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych Częściowo zachowana w drewniana, niekompletna stolarka okienna z kolumnkami wzdłuż słupków (w oknach I piętra, już bez podziału kwatrowego). Zachowane drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacji frontowej, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki i z odtworzeniem właściwego wystroju przyziemia elewacji frontowej, boniowania złożonego z wydłużonych boni, ale nie pasów oraz obramień okien i otworu wejściowego rytych w tynku, równo z licem boniowania.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 60

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, nr 60, mur., 1906, historyzm (z elementami neorenesansu północnego i neobaroku) łączony z secesją. Powiązany przestrzennie i kompozycyjnie z domem nr 58. Usytuowany w linii zabudowy wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Przed 1986 r. usunięta z dolnych części szczytów (z monogramem i z datą 1906) secesyjna dekoracja roślinna. Po 1986 r. przyziemie elewacji pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), malowana ceglana licówka. Wymienione pokrycie dachowe oraz stolarka okienna i drzwiowa. W dawnej lokalności mieszkalnej w przyziemiu urządzony sklep, w związku z czym jedno z okien przekształcone na drzwi, z zachowaniem wykroju, w otworach zamontowane współczesne, ozdobne kraty. Prostokątna witryna w północnej skrajnej części elewacji ujęta nowym, stylizowanym obramieniem upodobnionym do obramień okien.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta (ze skrajnymi ryzalitami pozornymi ze szczytami), trójkondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym z ukośną połącią nad elewacją frontową (nawiązanie do dachu mansardowego).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy a także ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej ze skrajnymi, podwyższonymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi wolutowymi szczytami. Zachowany układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym). Przyziemie pokryte tynkowym boniowaniem, górne kondygnacje centralnej części fasady licowane cegłą klinkierową, detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Natomiast w partii skrajnych ryzalitów ich elewacje tynkowane a detal wykonany w tynku i cegle. W centralnej części elewacji zachowane: pasowo-profilowane gzymsy nad przyziemiem i podokiennie, stylizowane belkowanie koronujące (z modylionami). Nieco inna artykulacja ryzalitów pozornych, gzymsami międzykondygnacyjnymi i podokiennymi. Ryzality wydzielone lizenami i pasami z cegły klinkierowej, wspierającymi gzyms koronujący poprowadzony łukiem zbliżonym do kotarowego. Otwory przyziemia w listwowych, profilowanych obramieniach, witryny pierwotnie bez obramień. Okna I i II piętra w obramieniach profilowanych, listwowych z przewiązkami, podokiennikami, z dekorowanymi płycinami nad- i podokiennymi. Nad oknami I piętra dodatkowo gzymsy nadokiennie, a nad oknem w osi elewacji półkolisty naczółek z secesyjną roślinną dekoracją w polu. W ryzalitach tylko profilowane, obramienia okienne z przewiązkami. Szczyty ryzalitów ze skrajnymi sterczynami, zwieńczone półkolistymi naczółkami. W połąci dachu facjaty z dwuspadowymi, drewnianymi daszkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana w oryginalna, drewniana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacji frontowej i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku i jego elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki i z odtworzeniem boniowania oraz z usunięciem farby z ceglanej licołki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na zdjęciu z karty adresowej z 1986 r. (w zbiorach Delegatury WUOZ w Wałbrzychu).

ul. Armii Krajowej 64a-b

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom wielorodzinny, dwuklatkowy, wzniesiony w latach ok. 1925-1930, w typie budownictwa osiedlowego, przebudowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Elewacje otynkowane tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Wymienione pokrycie dachowe, stolarka okienna i drzwiowa. Na elewacji frontowej w latach 2014-2017 rozmieszczone zewnętrzne pionowe wentylacyjne z wysokimi, blaszanymi wylotami w partii dachu. Budynek wolnostojący we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, czterokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycje elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Elewacja frontowa z dwoma symetrycznie rozmieszczonymi, nadwieszonymi wykuszami na poziomie I-III piętra. Elewacja dzielona gzymsami podokiennymi pod oknami I i III piętra, osłonięta wysuniętym okapem dachu. Otwory w wąskich opaskach. W elewacjach tylnych obramione otwory, w tym jedno, wydłużone okno klatki schodowej. Ponadto w elewacji północnego skrzydła budynku oś z loggiami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazane remont budynku i jego elewacji z ukryciem poprzez ujednolicenie kolorystyki z barwą elewacji wtórnych pionów wentylacyjnych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

ul. Armii Krajowej 66

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dom określano jest jako Faktoria Paula(?), około jednak połowy XIX w. budynek ten służył kuracjuszom Starego Zdroju jako miejsce rozrywki i rekreacji (*Etablissement*). Stanowił część zespołu, w skład którego wchodził też może sąsiedni, podobny stylistycznie budynek nr 68. W końcu XIX w. zespół rozrywkowo-rekreacyjny już nie funkcjonował, a przebudowany dom nr 66 był willą niejakiego Hoffmanna. Obecnie jest to budynek mieszkalny, murowany. Jego główny korpus wzniesiono ok. poł. XIX w. w stylu historyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w. (neoklasycyzmu). Budynek przebudowano na willę w końcu XIX w. i rozbudowano o północne skrzydło także w stylu historyzmu ale o nieco innym charakterze stylistycznym (neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem oraz z elementami budownictwa drewnianego). Wówczas też wzniesiono dwukondygnacyjną, drewnianą galerię przy elewacji tylnej starszego korpusu, z nawiązaniem do neogotyku tudorowskiego. W podobnych formach jak galerię ukształtowano drewniany wykusz przy północnym skrzydle budynku. W 1 ćw. XX w. przyziemie wykusza wymurowano i przepruto oknami. Piętro wykusza przebudowano w stylu budownictwa rodzimego. Zastosowano konstrukcję szkieletową z oszalowaniem lub dekoracją fachwerkową z ozdobnym układem zastrzałów i oszalowania. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Jest to budynek wolnostojący, usytuowany we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej. W końcu XIX w. na tyłach budynku na wydłużonej działce urządzony był ogród. Obecnie nie istnieje, a działka jest wtórnie podzielona.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery T, złożonego z głównego, zachodniego, dwu- i półkondygnacyjnego korpusu z dwukondygnacyjną, drewnianą galerią, usytuowanego względem ulicy kalenicowo i z północnego, podwyższonego, trzykondygnacyjnego skrzydła z dwukondygnacyjnym, pięciobocznym wykuszem. Części budynku nakryte dachami o wysuniętych okapach, dwuspadowym o niewielkim nachyleniu i pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycje elewacji, tynki gładkie, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Elewacja frontowa ze skrajnym, podwyższonym ryzalitem. Elewacja korpusu budynku dzielona wąskimi listwami spiętymi na skrzyżowaniach rozetami (podział sieciowy). Zwieńczona profilowanym gzymsem pod okapem dachu na drewnianych, ozdobnych wspornikach. Okna z podokiennikami, w profilowanych obramieniach. Otwór wejściowy w profilowanym obramieniu w formie litery T. Przyziemie elewacji ryzalitu z narożnym boniowaniem, wyżej narożne pilastry z dekorowanymi trzonami. Ponadto elewacje ryzalitu dzielone gzymsami, zwieńczone ozdobnym fryzem i wąskim gzymsem koronującym pod okapem dachu na bardzo ozdobnych, drewnianych wspornikach. Okna przyziemia i II piętra w profilowanych obramieniach, z kluczami. Okna I piętra w rozbudowanych obramieniach, z płycinami pod- i nadokiennymi oraz z gzymsami nadokiennymi na konsolach. Elewacja boczna skrzydła północnego skromniejsza, jego elewacja tylna, wschodnia z wystrojem jak frontowa. Do elewacji tej dobudowany dwukondygnacyjny, pięcioboczny wykusz z dolną kondygnacją murowaną i górną drewnianą z ozdobnie potraktowaną konstrukcją szkieletową, nakryty dachem płaskim. Do tylnej elewacji głównego korpusu (z obramionymi otworami) dobudowana dwukondygnacyjowa, drewniana galeria z arkadami o łuku tudorowskim (neogotyck).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. W elewacji tylnej zachowane futryna i skrzydło drzwi z przełomu XIX i XX w. (w stylu neoklasycyzmu) oraz nad nim nadświetle z ozdobną kratą.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, drewniana galeria i relikty stolarki okiennej oraz drzwiowej.
- Wskazane remont budynku, elewacji oraz remont i konserwacja drewnianej galerii i drewnianej części wykusza.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Docelowo wskazana wymiana współczesnych drzwi frontowych na drewniane, w nawiązaniu do oryginalnych drzwi w tylnej elewacji budynku.
- Budynek kwalifikuje się do objęcia ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków, ponieważ ma wartości historyczne, naukowe i artystyczne. Ma charakter willi i jest jednym z niewielu w Wałbrzychu stosunkowo dobrze zachowanych budynków willowych z 2 poł. XIX w. Główny korpus budynku powstały ok. poł. XIX w. ma nietypową, sieciową artykulację elewacji w formie krzyżujących się listew. Zachowane są też drewniane elementy struktury budynku nadające mu malowniczość, szczególnie w widoku od wschodu. Budynek ma bogaty wystrój elewacji i starannie wykonany detal.

ul. Armii Krajowej 68

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Willa, obecnie budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1875-1884 w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej. W 1 ćw. XX w. przebudowany wykusz. Wystrój elewacji częściowo zmieniony w okresie międzywojennym. Nie wykluczone, że uproszczony bogatszy. Zawężone boniowanie przyziemia i w tej kondygnacji wykonane ceglane obramienie drzwi frontowych i ceglane klucze nad nadprożami wszystkich otworów. Wykonane też pasowe gzymsy z walkiem, wąskie, ryte w tynku obramienia okien I piętra i podstrysza oraz pasowe boniowanie podstrysza. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Przebudowane niektóre okna podstrysza, wymieniona stolarka okienna wewnątrz mieszkalnych. Przeszkłone otwory we frontowej elewacji wykusza. Dom wolnostojący, usytuowany kalenicowo i ukośnie we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, złożonego z dwukondygnacyjnego korpusu z podstryszem i z dwukondygnacyjnej, północnej przybudówki ze skrajnie usytuowanym wykuszem w partii I piętra. Części budynku nakryte dachami o wysuniętych okapach, dwuspadowymi o niewielkim nachyleniu i pulpitowym (nad wykuszem).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ujednolicona kompozycja wszystkich elewacji korpusu i przybudówki, tynki gładkie, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowane: pasowe boniowanie górnej części przyziemia, wąskie, profilowane gzymsy pod oknami I piętra i nad I piętrzem, boniowanie bezokiennego podstrysza korpusu budynku, ceglane węgary otworu wejściowego, ceglane, wydłużone klucze otworów w przyziemiu, wąskie, ryte w tynku obramienia okien I piętra, a w innych elewacjach też okien podstrysza. W północnej elewacji przybudówki, skrajnie, na murowanych wspornikach umieszczony drewniany, wykusz o konstrukcji szkieletowej, mający ozdobną balustradę oraz dekoracyjny układ oszalowania.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna wewnątrz mieszkalnych. Zachowana tylko oryginalna stolarka w oknach podstrysza (o podziale kwadratowym). Zachowane drzwi frontowe z okresu międzywojennego, w otworach wejściowych w elewacji frontowej oraz w północnej elewacji przybudówki.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej oraz drzwi zewnętrzne.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 71

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1900 w stylu uproszczonego neoklasycyzmu, na miejscu starszej zabudowy. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), częściowo wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany kalenicowo w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej. Dobudowany do budynku nr 73

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem nakrytego dachem o wysuniętych okapach, dwuspadowym o małym nachyleniu połaci.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: cokół, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I i II piętra i pod oknami podstrysza, profilowane obramienia okienne z płycinami i gzymsami nadokiennymi nad oknami I i II piętra.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. Armii Krajowej 72

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (dom wielorodzinny), mur., wzniesiony w latach ok. 1920-1930, na miejscu starszej zabudowy. Kształtowany w duchu budownictwa wernakularnego, w stylu uproszczonego neoklasycyzmu, z odniesieniem do baroku (wyróżnione piony osi okiennych) oraz w nawiązaniu do stylu rodzimego (formy szczytów i ich oprawy). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji, które pokryte tynkiem fakturowym. Wymieniona stolarka okienna i drzwiowa. Dom usytuowany kalenicowo we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej, wolnostojący.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z płytkim, podwyższonym, zwieńczonym szczytem ryzalitem w elewacji frontowej, z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej oraz z nieco obniżonym, też dwukondygnacyjnym członem od północy. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi o wysuniętych okapach. Nad obniżonym członem domu dach trójpołaciowy z facjatą.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ujednolicona kompozycja elewacji frontowej, korpusu i obniżonego członu, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym i półkolistych), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: osłonięte ceramicznym obdaszkiem profilowane gzymsy nad przyziemiem i nad I piętrzem, oszalowanie deskami odcinka muru od gzymsu do okapu dachu, gzyms dzielący pięcioboczny szczyt i oszalowanie deskami górnej części szczytu (na poziomie okapu zadaszenia szczytu). Zachowane ryte w tynku i malowane okienne opaski. Opaski te w przypadku okien I piętra połączone listwami, przez co wyodrębnione piony osi okiennych. W elewacjach północnego, obniżonego członu budynku komponowany układ otworów. Południowa, eksponowana, boczna elewacja budynku zwieńczona trójkątnym szczytem, dzielona na całej wysokości pionowymi blendami tynkowanymi na gładko, wypełnionymi osiami okiennymi, głównie ze ślepyimi oknami.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z lat 20. XX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych również wymaga się stolarki drewnianej, stylistycznie nawiązującej do historycznych wzorów z lat 20. XX w.

ul. Armii Krajowej 73

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiony w latach ok. 1884-1900 w stylu uproszczonego neoklasycyzmu, na miejscu starszej zabudowy. Zaprojektowany w takim samym ujęciu stylistycznym jak dom nr 71, przy użyciu prawie tych samych rozwiązań formalnych, może przez tego samego budowniczego. Nie wykluczone też, że domy nr 71 i 73 w posiadaniu tego samego właściciela. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym), wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany kalenicowo w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej. Dobudowany do budynku nr 71

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z płytkim ryzalitem środkowym oraz z podstryszem, nakrytego dachem o wysuniętych okapach, dwuspadowym o małym nachyleniu połaci.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: cokół, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra i pod oknami podstrysza oraz profilowane obramienia

okien I piętra z płycinami i gzymsami nadokiennymi. W ryzalicie środkowym w przyziemiu podcień wykrojony łukiem odcinkowym,

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna. Zachowane drzwi frontowe ramowo-płycinowe, neoklasyzystyczne o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i drzwi frontowe.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Armii Krajowej 75

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1905 r., na miejscu starszej zabudowy. Kształtowany w stylu secesji geometrycznej z elementami neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Górne jej partie jak i inne elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym). W większości wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, kalenicowo, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Uszkodzone tynki elewacyjne i miejscami detal architektoniczny.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych), detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: cokół, boniowanie przyziemia, markowany w tynku środkowy, trzykondygnacyjny wykusz z pseudopodstawą na poziomie parteru, z artykulacją gzymsami i z elewacją pokrytą dwiema warstwami tynku. Dolna warstwa tynku z bardzo gęstym żłobkowaniem w pasów, a górna, gładka warstwa tynku tylko w niektórych miejscach, u podstawy wykusza, w formie ozdobnie podciętej płyciny pod oknem I piętra, dekoracji pod oknem II piętra i w formie podciętej łukiem oprawy górnej partii wykusza i jego szczytu. Wykusz zwieńczony uskokowym szczytem zamkniętym półkoliście, ujętym ramą. Na bocznych partiach elewacji zachowane: narożne lizeny wielkiego porządku (z dekoracją w formie wiązki listew), odcinki profilowanych, wąskich gzymsów nad przyziemiem, pasowych gzymsów z odciskaniem żłobkowaniem na wysokości obramień okiennych, profilowanego gzymsu koronującego i pełnej attyki. Zachowane listwowe obramienia okienne w różnych ujęciach: podcięte, z ozdobnie wykrojonymi fartuchami i płycinami nadokiennymi z gzymsami, ze zwieńczeniami w duchu dojrzałego baroku lub z uszakami w duchu baroku wczesnego.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym (w oknach przyziemia elewacji frontowej).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont elewacji, z odtworzeniem uszkodzonych elementów wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 77

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), mur., ok. 1900 r., na miejscu starszej zabudowy. Kształtowany w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Malowana ceglana licówka. W niewielkim stopniu wymieniona stolarka okienna. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, kalenicowo, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, wysoko podpiwniczonego, czterokondygnacyjnego (z dwoma pozornymi, skrajnymi ryzalitami ze szczytami w elewacji frontowej). Budynek nakryty dachem pulpitowym z ukośnymi połaciami nad elewacją frontową oraz nad eksponowaną, południową elewacją boczną.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne z szarej dachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (z dwoma skrajnymi, ryzalitami pozornymi z trójkątnymi szczytami) i bocznej, południowej, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowych oraz zamkniętych półkoliście). Zachowane: ceglana licówka wyższych kondygnacji i detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim: cokół, boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, nad II piętrem, pasowe gzymsy na wysokości obramień okiennych, odcinki profilowanego gzymsu koronującego, narożne boniowanie skrajnych ryzalitów, oprawa ich szczytów z bocznymi cokołami i półkolistymi naczółkami. Zachowane też: obramienia łuków okien przyziemia (w licu boniowania), obramienia okien I i II piętra, rozbudowane, połączone, złożone z opasek z przewiązkami, nadproży w formie kłińców, w formie płycin nad- i podokiennych zdobionych tablaturą. W ryzalitach obramienia te zdwojone, ze wspólnymi płycinami, gzymsami i naczółkami. W elewacji bocznej, południowej dominacja podziałów poziomych i skromniejsze obramienia okienne. W skrajnym, północnym ryzalicie, na poziomie wysokiego przyziemia przepruta witryna sklepowa zamknięta łukiem koszowym, ujęta rytym w licu boniowania obramieniem Sklep dostępny przez jednobiegowe schody.
- Stan zachowania stolarki okiennej: W dużym stopniu zachowana drewniana, dekorowana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Zachowane drzwi frontowe w elewacji bocznej, w stylu historyzmu, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, zdobione kutymi kratami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka okienna i drzwi frontowe.
- Wskazany remont elewacji, z usunięciem farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Armii Krajowej 78

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek biurowy z biurem projektowym fabryki maszyn i odlewni, *Huty Karol (Carlshütte)*, następnie szkoła zawodowa (ok. 1937 r.). Po 1945 r. budynek nadal użytkowany na cele oświatowe, obecnie przez Politechnikę Wrocławską jako Zamiejscowy Ośrodek Dydaktyczny w Wałbrzychu⁵. Budynek stanowi pozostałość po dużym kompleksie huty, z którego zachowały się jeszcze dwa obiekty przy ulicy Braci Śniadeckich 1 i 5. Budynek biurowy przy ul. Armii Krajowej 78 jest murowany, wzniesiony na pocz. XX w. w stylu budownictwa przemysłowego z cechami secesji i historyzmu (neorenesansu). W 1952 r.⁶ dobudowane do niego skrzydło południowe (ul. Braci Śniadeckich 1). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. oraz gruntowanie w latach 2016-2017 z zachowaniem wystroju elewacji. Przekształcone tylko otwory w przybudówce. Budynek wolnostojący (łącznie ze skrzydłem południowym) we wschodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, cztero-kondygnacyjnego (po zmianach dokonanych w latach ok. 1937-1940 lub w 1952 r.), złożonego z wydłużonego członu, kalenicowego względem ulicy, ze skrajnego, ryzalitu usytuowanego względem ulicy szczytowo (zwieńczonego szczytem) oraz z dostawionej

⁵ Odlewnia żeliwa założona w 1821 r. przez Carla Georga Treuttlera z Białego Kamienia, na bazie kupionego wcześniej młyna, w oddaleniu od uzdrowiskowej części Starego Zdroju, po wschodniej stronie koryta Pełcznicy. Początkowo uruchomiona produkcja artykułów gospodarstwa domowego, głównie żelaznych garnków. W 1837 r. odlewnia powiększona o oddział budowy maszyn, w którym wytwarzane urządzenia dla: magli, młynów, fabryk porcelany, tkalni oraz rozpoczęta produkcja maszyn i kotłów parowych dla górnictwa. Z czasem oddział budowy maszyn najistotniejszą jednostką produkcyjną przedsiębiorstwa. Po rozbudowie w 1836 r. i ok. poł. XIX w. zakład złożony z kilku neoklasycystycznych budynków: parterowej hali produkcyjnej w stylu śląskiego wczesnego neoklasycyzmu oraz z dwu- i półkondygnacyjnych budynków z cechami wykształcającego się neoklasycyzmu szkoły berlińskiej. Zabudowa ta przekształcana w 2 poł. XIX w., w trakcie kolejnych rozbudów fabryki. W 1876 r. założone przyzakładowe biuro projektowe. W latach 1884-1900 wzniesiona nowa zabudowa zakładu na surowym korzeniu, na dużej parceli przy obecnej ul. Armii Krajowej. Wzdłuż niej zbudowane: willowo kształtowany budynek biurowy w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łązonego z neorenesansem (ok. 1884-1890) oraz hala produkcyjna w stylu standardowego budownictwa przemysłowego (ok. 1890). Do ok. 1900 r. zakład intensywnie rozbudowywany, a produkcja przedstawiana na wytwarzanie urządzeń i maszyn dla górnictwa. Na pocz. XX w. na posesji nr 78, sąsiadującej z fabryką wzniesiony nowy budynek biurowy. Następnie rozebrany starszy budynek biurowy a na jego miejscu zbudowana nowa część hali produkcyjnej. Od 1923 r. do *Huty Karol* należała fabryka maszyn *Wilhelmshütte* na Piaszkowej Górze w Wałbrzychu, do której przeniesiono główną produkcję. W związku z tym macierzysty zakład przy obecnej ul. Armii Krajowej stał się oddziałem pomocniczym. A przed 1937 r. tutejszy budynek biurowy został przeznaczony na szkołę zawodową. Po 1945 r. został on wyłączony z huty *Karol* i podzielony na dwie części, produkcyjną (nr 82) przeznaczoną później na zajezdnię MPK i na część z biurowcem (nr 78) użytkowanym na cele oświatowe. Po przeniesieniu zajezdni na ul. Ludową produkcyjna część fabryki popadła w ruinę i ostatecznie została rozebrana w 2014 r.

⁶ Informacja o budowie południowego skrzydła budynku w 1952 r. za: dolny-slask.org.pl. Skrzydło to nie jest zaznaczone na planie Wałbrzycha z 1937 r.

do niego jednokondygnacyjnej przybudówki. Człony budynku nakryte dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci. Nad przybudówką dach pulpitowy.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: W przypadku obu skrzydeł budynku ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja trzech elewacji budynku, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, prostokątnych z zaokrąglonymi narożami oraz trójkątnych). W elewacji frontowej ze skrajnym, pierwotnie podwyższonym, płytkim ryzalitem z trójkątnym szczytem zachowane: ceglany podział ramowy i detal architektoniczny częściowo wykonany w cegle, a częściowo w tynku. Przyziemie wraz z łukami okien licowane cegłą klinkierową. Nad oknami komponowana listwowa dekoracja wykonana w tynku. Nad przyziemiem ceglany gzyms, w partii I i II piętra ceglany podział ramowy z zaokrąglonymi narożami. Nad parami okien ryte w tynku naczółki z kluczami i powyżej ponownie komponowany układ listew. Górne partie okien II piętra ujęte gładkimi opaskami na żłobkowanych konsolkach. Nad oknami ryty w tynku układ klińców. Nadbudowane III piętro bez wystroju. Artykulacja elewacji skrajnego ryzalitu w formie podziału ramowego przechodzącego w obramienie termalnej blendy i ceglanej licówki z układem wgłębnym, tynkowych listew (pod szczytem). W obrębie termalnej blendy komponowany układ otworów w obramieniu zdobionym neorenesansowym ornamentem. Obramienia okien I piętra, złożone z ceglanych łukowych naczółków i secesyjnej dekoracji rytej w tynku. Elewacje wydłużonej, jednokondygnacyjnej przybudówki, pierwotnie hali przeprute otworami lub bledami o łuku pełnym, pokryte boniowaniem. Elewacja frontowa zwieńczona spłaszczonym, trójkątnym półszczytem.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: W starszym skrzydle budynku nie zachowana drewniana stolarka okienna. Współczesna stolarka wykonana wg oryginalnych wzorów. W przybudówce, w przemurowanych otworach stolarka współczesna, z PCV, wprowadzona wtórnie w miejsca, w których jej nie było.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystroj wszystkich trzech elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Docelowo wskazana przebudowa otworów w przybudówce i wymiana współczesnej stolarki na drewnianą, zaprojektowaną w duchu secesji.

ul. Armii Krajowej 79

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1900-1905, w stylu secesji z elementami historyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka, wymieniona stolarka okienna. Wprowadzona prostokątna w obrysie także w otworach o łuku odcinkowym. Dom usytuowany w zabudowie zwartej, kalenicowo, w zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, podpiwniczonego, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym, tynki gładkie, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku odcinkowym), detal architektoniczny wykonany w cegle i w tynku. Zachowane: licowany cegłą klinkierową cokół, przyziemie i częściowo I piętro, łącznie z listwowymi obramieniami okien. Z tej licówki wyprowadzone trzy lizeny, skrajne i środkowa w partii środkowego ryzalitu pozornego doprowadzone do ceglanego zwieńczenia elewacji w formie fryzu, szlaków z ozdobnie ułożonych ceramicznych kształtek, profilowanego gzymsu koronującego oraz pełnej attyki, wyższej i ozdobniejszej nad ryzalitem, zdobionej tynkowanymi blendami i kulami na postumentach. Pozostałe partie elewacji tynkowane. Okna II piętra w sfazowanych obramieniach z prostokątnymi płycinami podokiennymi z szeregiem wgłębnych plakiet. Nad oknami tej kondygnacji w ryzalicie płyciny nadokienne z motywami w stylu neoklasycyzmu i z wydutymi kluczami, zespolone z płycinami podokiennymi okien III piętra. Okna III piętra w bocznych partiach elewacji ze wspólnymi parapetami i dekoracją ornamentalną pod nimi.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym (w dwóch oknach II piętra, od strony domu nr 77). Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach i bez podziału.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w. W przypadku otworów o łuku odcinkowym nowa stolarka powinna być dostosowana do tego wykroju.

ul. Armii Krajowej 83

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1890-1900, historyzm z dominacją neoklasycyzmu. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Cokół oblicowany płytkami ceramicznymi, elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym) z wyrzyciem w nim rysunku boniowania. Wymieniona stolarka okienna. Dom wolnostojący, kalenicowy, usytuowany w ciągu zabudowy zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, wysoko podpiwniczonego, dwukondygnacyjnego częściowo z podstryszem, częściowo z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja i wystrój trzech elewacji budynku, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: boniowanie przyziemia i piętra (o dwóch wzorach), profilowane gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra oraz podstrysza i profilowane obramienia okienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak oryginalnej, drewnianej stolarki okiennej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) na gładki oraz ze zmianą rysunku boniowania, z zaznaczeniem ciosów w obrębie pasów, co było rozwiązaniem klasycznym w śląskiej architekturze 2 poł. XIX w.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z końca XIX w.

ul. Armii Krajowej 85

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1890-1900, historyzm (neoklasycyzm łączony z neorenesansem). Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Otwór wejściowy? w lewej skrajnej osi fasady przekształcony w okno. Po 1986 r. elewacje pokryte tynkiem fakturowym i wymieniona stolarka okienna. Dom wolnostojący, kalenicowy, usytuowany w ciągu zabudowy zachodniej pierzei ul. Armii Krajowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, wysoko podpiwniczonego, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej ze skrajnym ryzalitem, pozornym, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny wykonany w tynku gładkim. Zachowane: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami przyziemia, I-II piętra oraz podstrysza i profilowane obramienia okienne, w przyziemiu z kluczami, w partii I piętra z płycinami pod- i nadokiennymi, z gzymsami lub z trójkątnymi naczółkami nadokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak oryginalnej, drewnianej stolarki okiennej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji z wymianą tynku fakturowego na gładki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

Ul. Braci Śniadeckich

Dawne nazwy ulicy: *Carlshüttenstrasse*

Ulica została wytyczona na początku XX w. wzdłuż południowej granicy nowej regularnej parceli przy ulicy Armii Krajowej, przyłączonej do rozbudowującej się huty *Karol*. Stanął na niej budynek zarządu i biura projektowego huty (nr 78). Krótka ulica Braci Śniadeckich połączyła główny trakt (ul. Armii Krajowej) z ul. Legnicką oraz została jednostronnie zabudowana wielkomiejskimi kamienicami czynszowymi, zasadniczo w układzie zwartym, przerwany przez most i parterowy budynek nr 4 o charakterze wernakularnym. Nie wiadomo, czy grunty, na których wytyczono ulicę były miejskie czy fabryczne, i czy wzniesiono przy niej typowe domy czynszowe, czy też domy z mieszkaniami wyższego dozoru technicznego i dyrekcji huty. Nieparzyste numery ulicy Braci Śniadeckich, 1 i 5 zostały nadane wtórnie dwóm budynkom fabrycznym na początku XXI w., po likwidacji większej części zabudowy huty *Karol*. Oba budynki są historycznie związane z budynkiem przy ul. Armii Krajowej 78.

ul. Braci Śniadeckich 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, czynszowy, mur. wzniesiony został przy hucie *Karol* na pocz. XX w., do 1907 r., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego łączącego z secesją. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Uproszczono formy szczytów. Malowano elewacje, w tym ceglana licówkę, wymieniono w większości stolarkę okienną. Dom usytuowano w pd. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej, jako narożny.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery V, ze ściętym narożem, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem płaskim z dwiema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i boczną. W połaciach dachu zachowane trapezowe szczyty nad skrajnym ryzalitem pozornym i ściętym narożem elewacji frontowej oraz trójkątne lukarny.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynku zewnętrznego.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (ze skrajnym ryzalitem pozornym) i bocznej, zachodniej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), ceglana licówka części elewacji, detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, podział sieciowy złożony z profilowanych gzymsów nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra, profilowanego gzymsu koronującego oraz z lizen o dekorowanych trzonach podkreślających naroża elewacji i ścięty narożnik kamienicy. Zachowane listwowe obramienia okienne z kluczami (przyziemie), z przewiązkami i z ozdobnymi łukami pseudokonstrukcyjnymi (I piętro), z płycinami i gzymsami nadokiennymi (II piętro) oraz z trapezowymi zwieńczeniami (III piętro). Zachowany detal architektoniczny o motywach geometrycznych.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe, z secesyjną dekoracją, dawniej częściowo przeszkłone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka drzwiowa i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, z odczyszczeniem cegły z farby.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Braci Śniadeckich 4, budynek frontowy

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, czynszowy, mur. wzniesiony został przy hucie *Karol* na pocz. XX w., do 1907 r., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego. Był remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Malowano elewację frontową, w tym ceglaną licówkę, wymieniono w większości stolarkę okienną. Dom usytuowano w pd. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej. Z budynkiem połączony jest administracyjnie odrębny zapewne pierwotnie parterowy budynek przy korycie Pełcznicy, patrz: kolejne hasło.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, ze skrajnie usytuowanym pionem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, ze skrajnym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej zwieńczonym trójkątnym szczytem. Budynek nakryty dachem płaskim z ukośną połącią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Na elewacji bocznej, wschodniej i na elewacji tylnej widoczne znaczne ubytki tynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), ceglana licówka części elewacji, detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, podział sieciowy złożony z profilowanych gzymsów pod oknami I i III piętra, z uproszczonego belkowania wieńczącego oraz z lizen podkreślających naroża fasady i — naroża skrajnego ryzalitu pozornego. Zachowane różnicowane obramienia okienne: klucze (nad oknami przyziemia), obramienia listwowe z kluczami lub z płycinami nadokiennymi oraz z fartuchami (nad oknami I-III piętra). Dodatkowo osie okienne na poziomie I i II piętra wyróżnione dwiema bocznymi listwami ograniczającymi płyciny międzyokienne. W skrajnym ryzalicie pozornym okna trójskrzydłowe, oprawione podobnie jak w pozostałej części elewacji, z tym że okna na poziomie II piętra z ozdobniejszymi płycinami nadokiennymi oraz z trójkątnymi naczółkami.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.

- Wskazany remont budynku, w tym elewacji. Konieczne oczyszczenie z farby ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Braci Śniadeckich 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., dom czynszowy przy „Hucie Karola” wzniesiony został na pocz. XX w., do 1907 r., w stylu secesji łączonej z historyzmem z dominacją neobaroku. Budynek był remontowany w 2 poł. XX w. oraz na pocz. XXI w. z zachowaniem bryły oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Całkowicie wymieniono stolarkę okienną. Dom usytuowano w pd. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z pionem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem płaskim z ukośną połącią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej z trapezowym szczytem w osi, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowy gzyms na poziomie okien III piętra i profilowany gzyms koronujący przechodzący w oprawę szczytu. Zachowane obramienia okienne listwowe, w innych szczegółach zróżnicowane: Nad oknami I piętra płyciny nadokienne z rombami w polach, zwieńczone segmentowymi naczółkami. Nad oknami II piętra płyciny nadokienne z tabulaturą, secesyjną dekoracją geometryczną oraz z naczółkami półkolistymi, a nad oknami III piętra i nad oknem w szczycie secesyjna, gięta listwa.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Braci Śniadeckich 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, czynszowy, mur., wzniesiony został przy hucie *Karol* na pocz. XX w., do 1907 r., w stylu historyzmu, neorenesansu łączonego z neoklasycyzmem. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły oraz zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Wymieniono stolarkę okienną. Dom usytuowano w pd. pierzei ulicy, w zabudowie zwartej, jako narożny.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze ściętym narożem oraz z pionem klatki schodowej przy elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku zewnętrznego.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (ze skrajnym ryzalitem pozornym) i bocznej, wschodniej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-II piętra oraz belkowanie wieńczące z umocowanymi wspornikami wysuniętego okapu dachu. Nad ściętym narożem budynku spłaszczony, trójkątny szczyt. Zachowane obramienia okienne. Listwowe, profilowane, z kluczami (w przyziemiu i na poziomie III piętra), z płycinami nadokiennymi z neobarokową tabulaturą, z gzymsami nadokiennymi lub z segmentowymi naczółkami (I piętro), z płycinami nadokiennymi z neoklasycystyczną tablaturą z gzymsami nadokiennymi i z naczółkami trójkątnymi (II piętro). Okna w ściętym narożu budynku ślepe.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana, oryginalna stolarka okienna.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji z zachowaniem ich wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

Ul. Legnicka

Dawne nazwy ulicy: *Carlshütte-Colonie, Schwidtalstrasse*

Wzdłuż obecnej ulicy Legnickiej biegła w latach 80. XIX w. gruntowa droga, w dużej części, tak jak obecnie bez zabudowy. Tylko przy jej północnym odcinku, koło huty *Karol* i po jej wschodniej stronie znajdowało się wrzecionowate siedlisko z dużym, zagęszczonym kompleksem nie zachowanej obecnie zabudowy, tworzonej przez różnie ukierunkowane, wolno stojące budynki. W 1902 r. ulicę tę uregulowano i wybrukowano i do 1907 r. powstała przy niej obecna, nieduża, przyfabryczna kolonia złożona w większości z budynków wielorodzinnych (nr 11-19 i 14-18). Z funkcją ulicy wiązała się też jej nazwa *Carlshütten-Colonie*. Po 1926 r. całą ul. Legnicką nazwano *Schwidtalstrasse*, na cześć dr Schwidtała zasłużonego dyrektora huty *Karol*.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Legnicka 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mur., połączony z identycznymi budynkami nr 6 i 8, wzniesiony w latach 20. XX w., reprezentatywny dla budownictwa osiedlowego tego okresu, z elementami historyzmu, neoklasycyzmu. Przebudowywany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Przemurowywane niektóre otwory, wymieniona stolarka okienna. Przełożone pokrycie dachowe.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z płytkim, lekko podwyższonym, środkowym ryzalitem klatki schodowej w elewacji frontowej nakrytym trójspadowym daszkiem. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń. Widoczne zawilgocenie budynku, znaczne ubytki tynku zewnętrznego na elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany cegłą, zwieńczony ceglanym gzymsem cokołowym. Elewacje frontowa i tylna zwieńczone odcinkami pasowego gzymasu koronującego. Ryzalit klatki schodowej w elewacji frontowej pokryty pasowym boniowaniem, zwieńczony profilowanym gzymsem. W ryzalicie zachowany otwór wejściowy, prostokątny, w kamiennym, żłobkowanym obramieniu.

Przed wejściem zachowane jednostopniowe oryginalne schody zewnętrzne złożone ze stopnia wbudowanego w niskie, ceglane mury.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Nie zachowane oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, z zachowaniem wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (w elewacji tylnej), a w przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

ul. Legnicka 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mur., połączony z identycznymi budynkami nr 4 i 8, wzniesiony w latach 20. XX w., reprezentatywny dla budownictwa osiedlowego tego okresu, z elementami historyzmu, neoklasycyzmu. Przebudowywany w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. Elewacje pokryte tynkiem cyklinowanym. Przemurowywane niektóre otwory, wymieniona stolarka okienna. Przełożone pokrycie dachowe. W elewację frontową wbudowany metalowy komin wentylacyjny. Przygotowane miejsca pod następne. Przebudowane schody przed portalem w ryzalicie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z płytkim, lekko podwyższonym, środkowym ryzalitem klatki schodowej w elewacji frontowej nakrytym trójsпадowym daszkiem. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. W jego połaci nad elewacją tylną wydłużona, odeskowana facyjata z dachem pulpitowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń. Widoczne zawilgocenie budynku, znaczne ubytki tynku zewnętrznego na elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych), cokół licowany cegłą, zwieńczony ceglanym gzymsem cokołowym. Elewacje frontowa i tylna zwieńczone odcinkami pasowego gzymesu koronującego. Ryzalit klatki schodowej w elewacji frontowej pokryty pasowym boniowaniem, zwieńczony profilowanym gzymsem. W ryzalicie zachowany otwór wejściowy prostokątny, w kamiennym, żłobkowanym obramieniu.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowane oryginalna, drewniana stolarka okienna oraz takowe drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, z zachowaniem wystroju.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (w elewacji tylnej domu nr 4), a w przypadku wymiany

stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

ul. Legnicka 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mur., połączony z identycznymi budynkami nr 6 i 4, wzniesiony w latach 20. XX w., reprezentatywny dla budownictwa osiedlowego tego okresu, z elementami historyzmu, neoklasycyzmu. Przebudowywany w 2 poł. XX w. Zamurowywane niektóre otwory, wymieniona stolarka okienna. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek ocieplony z odtworzeniem boniowania ryzalitu klatki schodowej, klucza nad górnym oknem klatki schodowej i zwężonego profilowanego gzymsu koronującego. Nie odtworzone odcinki gzymsu koronującego boczne partie elewacji frontowej i elewację tylną. Przebudowane schody przed portalem w ryzalicie i nad nim umieszczone nowoczesne zadaszenie.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z płytkim, lekko podwyższonym, środkowym ryzalitem klatki schodowej w elewacji frontowej nakrytym trójsпадowym daszkiem. Budynek dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z blachodachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) oraz cokół licowany cegłą, Ryzalit klatki schodowej w elewacji frontowej pokryty pasowym boniowaniem, zwieńczony profilowanym gzymsem. Otwór wejściowy w ryzalicie, prostokątny, w kamiennym, żłobkowanym obramieniu. Dokonana nowa aranżacja obramień okiennych, nad górnym oknem klatki schodowej umieszczony klucz.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowane oryginalna, drewniana stolarka okienna oraz takowe drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru (w elewacji tylnej domu nr 4), a w przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat 20. XX w.

ul. Legnicka 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny w obrębie kolonii domów robotniczych przy hucie *Karola* wzniesiony na pocz. XX w. w typie kamienicy czynszowej, w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Budynek remontowany wewnątrz w 2 poł. Wolnostojący, usytuowany w zach. pierzei ul. Legnickiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci oraz z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynku zewnętrznego na elewacjach bocznych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I, II piętra i podstrysza, listwowe obramienia okienne z dekorowanymi płycinami nadokiennymi i z umieszczonymi na konsolach naczółkami trójkątnymi, segmentowymi i gzymsami nadokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe, w stylu historyzmu, dawniej częściowo przeszklone. Umieszczone w bocznej elewacji budynku.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka drzwiowa.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów, a w przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru.

ul. Legnicka 19

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny w obrębie kolonii przy „Hucie Karola”, wolnostojący, wzniesiony na pocz. XX w. w typie kamienicy czynszowej, w stylu historyzmu, neorenesansu z elementami neobaroku i neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. i przed 2012 r., z zachowaniem bryły i wystroju elewacji frontowej. Trzy elewacje ocieplone. W większości wymieniona stolarka okienna. Budynek wolnostojący, usytuowany w zach. pierzei ul. Legnickiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego z wysokim podstryszem, nakrytego dachem pulpitowym z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (ze skrajnymi ryzalitami pozornymi z mocno spłaszczonymi trójkątnymi szczytami osłoniętymi dwuspadowymi daszkami z krótkimi iglicami). Zachowane: układ osi okiennych (także w innych elewacjach), wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra i podstrysza oraz lizeny boniowane i dekorowane,

ujmujące skrajne ryzality pozorne na poziomie I-III piętra. Zachowane obramienia okienne: listwowe, profilowane z kluczami, na wspólnych gzymsach podokiennych (w przyziemiu i na III piętrze), rozbudowane obramienia w obrębie osi okiennych (na poziomie I-II piętra) złożone z profilowanych opasek, płycin pod- i nadokiennych z tablatką lub bez, zdobionych boniami diamentowymi lub guzami oraz z odcinków gzymsów nadokiennych na konsolach. Zachowane wspólne, rozbudowane obramienia okien w skrajnych ryzalitach pozornych złożone z pilastrów, w tym żłobkowanych wspierających poprzez fantazyjne imposty segmentowe, przerwane naczółki z kulami lub obeliskami w polach oraz gzyms nadokienny (III piętro). Okna podstrysza w profilowanych opaskach.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. W elewacji bocznej główne wejście do budynku, w nim zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu historyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej oraz drzwi frontowe.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. 11 Listopada

Dawne nazwy ulicy: *Charlottenbrunnerstrasse*, 22 Lipca

Zakres opracowania Starego Zdroju obejmuje tylko początkowy odcinek obecnej ul. 11 Listopada (posesje 1-21 i 2-16), m.in. część dawnego funkcjonalnego centrum wsi, mającą nieco inny charakter niż dalsza południowo-wschodnia część ulicy omówiona w rozdziale poświęconym Nowemu Miastu.

Obecna ulica 11 Listopada była w czasach nowożytnych główną ulicą Starego Zdroju oraz częścią traktu ze Świdnicy do Mieroszowa i Kłodzka, m.in. przez najbliższe miejscowości Rusinową i Jedlinę. Ale zabudowa Starego Zdroju, wsi o układzie łańcuchowym, a od 1664 r. niewielkiego uzdrowiska zaczynała się dopiero od obecnych posesji nr 12 i 17 i ciągnęła się dalej wzdłuż traktu, w kierunku południowo-wschodnim. Z traktem ze Świdnicy do Wałbrzycha (orientacyjnie na wysokości obecnej posesji przy ul. Armii Krajowej 27) główna ulica wiejska łączyła się niezabudowanym północno-zachodnim odcinkiem obiegającym rozległy Kuźniczy Staw. Do poł. XVIII w. przy obecnej ulicy 11 Listopada wykształciło się funkcjonalne centrum wsi, w którym znalazły się zespół pałacowy, najstarsza część uzdrowiska, tzw. Zdrój Górny, z centralnym pawilonem nad Źródłem Górnym lub Młyńskim (koło młyna) oraz z szachulcowym domem gościnnym zbudowanym nad Pełcznicą. Przy samej ulicy zlokalizowano natomiast, w szeregowym układzie aptekę, dom rozrywek, jedno z łazienek, domy gościnne i traktiernię. Budynki te kształtowano jak zabudowę wiejską, jako wolnostojące, jedno- lub dwukondygnacyjne, murowane, szkieletowe lub z murowanymi parterami i szkieletowymi piętrami. Inne takie budynki uzdrowiskowe, prywatne domy gościnne stały u wylotu ul. Stefana Batorego przy ul. 11 Listopada. W poł. XVIII w. w sąsiedztwie zespołu pałacowego (nr 12) znajdował się na linii ulicy most nad Pełcznicą, początkowo drewniany, przy którym w 1751 r. właściciele dóbr z rodziny von Mutius ustawili figurę swego patrona Św. Jana Nepomucena. Od końca XVIII w. przy ul. 11 Listopada budowano kolejne gospody i winiarnie, a w 1842 r. ulica ta stanowiąca część drogi do Kłodzka została przebudowana w nowoczesny sposób. Ponadto do 1857 r. wzniesiono pierwsze wolnostojące, oddalone od siebie budynki przy jej północno-zachodnim odcinku łączącym się z obecną ulicą Armii Krajowej, częścią drogi ze Świdnicy do Mieroszowa. Następnie, w 1870 r. wzniesiono przy początkowym odcinku ulicy i w funkcjonalnym centrum wsi kościół ewangelicki (nr 9), przy którym urządzono zieleniec. W 1898 r. poprowadzono obecną ulicą 11 Listopada pierwszą w aglomeracji wałbrzyskiej linię tramwajową, jednotorową z mijankami, w kierunku Nowego Miasta. Od początku XX w. zagęszczano zabudowę ulicy typowymi miejskimi budynkami czynszowymi, trzy- i czterokondygnacyjnymi, zabudowując puste parcele, tworząc w ten sposób zwarte ciągi zabudowy lub też wznosząc domy wolnostojące. Budowano w stylu historyzmu w różnych odmianach stylistycznych i secesji. Dzięki temu ulica nabrała miejskiego charakteru i otrzymała nowocześniejszy formalnie wygląd. Zapewne na przełomie XIX i XX w. przebudowano most Św. Jana kładąc nową płytę mostową i zakładając kute, ażurowe barierki o prostym wzorze geometrycznym i o grubości typowej dla ogrodzeń. W okresie międzywojennym lub po 1945 r. most ponownie przebudowano kryjąc go prawie w nawierzchni jezdni, kanalizując północny fragment koryta rzeki, tworząc tam plac oraz wznosząc na miejscu południowej balustrady mostu niską, murowaną, tynkowaną barierę.

Stan zachowania historycznej substancji północno-zachodniego odcinka ulicy 11 Listopada:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i częściowo historyczna zabudowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej historyczna zabudowa.
- Wskazane uzupełnienie linii zabudowy na zachód od posesji nr 19.
- Wskazane usunięcie obiektów kolidujących, przy ul. 11 Listopada 10, 10a.

ul. 11 Listopada 1-3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

To dwa połączone budynki pozostające na pocz. XX w. w posiadaniu kupca Augusta Hoffmanna, przedstawione łącznie na planie z 1912 r. **Budynek nr 1** starszy, mieszkalno-usługowy, narożny, w zabudowie zwartej, u wylotu ul. 11 Listopada przy ul. Armii Krajowej. Usytuowany w pn. pierzei ul. 11 Listopada i we wsch. pierzei ul. Armii Krajowej. To zapewne pensjonat *Berliner-haus* lub *Wiener-haus* wzniesiony ok. poł. XIX w., ale przed rokiem 1857. Murowany, w stylu neoklasycyzmu. Przebudowany w 4 ćw. XIX w. m.in. ze zmianą dachów na płaskie i ze zmianą elementów wystroju elewacji, w duchu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji (na poziomie wyższych kondygnacji). Zamurowane okno w pd. elewacji narożnego ryzalitu. Wymieniona stolarka okienna. **Budynek, nr 3**, mieszkalny, mur., wzniesiony w końcu XIX w. w stylu historyzmu, neoklasycyzmu, z balustradami balkonów o formach standardowych dla końca XIX w. Oba budynki upodobnione formami zwieńczenia elewacji. Budynek nr 3 remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i z uproszczeniem wystroju elewacji. W większości wymieniona stolarka okienna. Dom w zabudowie zwartej, w pn. pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: **Budynek nr 1**. Zachowana bryła budynku na planie litery L, trzykondygnacyjnego z narożnym, podwyższonym, czworobocznym ryzalitem, nakrytego dachami płaskimi. **Budynek nr 3**. Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem nakrytego dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachów z papy obu budynków, nr 1 i 3 bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: **Budynek nr 1**. Zachowana kompozycja elewacji budynku od strony obu ulic, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny. Zachowane: profilowane gzymsy pod oknami I-II piętra oraz gzymsy koronujące. Nad nim w partii narożnego ryzalitu oparte modyliony podtrzymujące wysunięty okap dachu. Okna w profilowanych obramieniach, w partii I piętra zaopatrzone w płyciny i gzymsy nadokiennie, w elewacjach narożnego ryzalitu wspólne. **Budynek nr 3**. Zachowana kompozycja frontowej elewacji budynku, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detal architektoniczny. Zachowane: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami przyziemia, I-II piętra i podstrysza oraz gzymsy koronujące z denticuli. Nad nim oparte modyliony podtrzymujące wysunięty okap dachu. Otwory w profilowanych obramieniach, w partii I i II piętra z płycinami i gzymsami nadokiennymi. W osi elewacji dwa balkony na dekoracyjnych, kutych wspornikach, z kutymi, ażurowymi balustradami.

- Stan zachowania stolarki okiennej: **Budynek 11 Listopada nr 1.** Nie zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV, o podziale krzyżowym. **Budynek 11 Listopada nr 3.** Częściowo zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna w dwóch oknach I piętra. Współczesna stolarka z PCV, o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne, częściowo przeszklone drzwi frontowe w stylu historyzmu, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, zabezpieczone kutą kratą.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktury obu budynków nr 1 i 3: bryły, formy i pokrycie dachów, układy osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystroje elewacji, odlewane, żeliwne wsporniki i kute balustrady balkonów budynku nr 3, relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe także budynku nr 3.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. 11 Listopada 2

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy z oficyną mieszkalną, mur., ok. 1910 r., na miejscu starszego budynku, utrzymany w stylu historyzmu nawiązującego do śląskiej architektury czasów fryderycjańskich, klasycyzującego baroku z 4 ćw. XVIII w. W okresie międzywojennym lub po 1945 r. uproszczona neobarokowa dekoracja elewacji. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. bez zmian bryły i wystroju elewacji. Wykonane nowa licówka cokołu, nowe, ceramiczne pokrycie dachu. Wymienione: witryny sklepowe wrota bramy przejazdowej oraz stolarka okienna. Budynek narożny, usytuowany w zabudowie zwartej, w pd. pierzei ul. 11 Listopada i we wsch. pierzei ul. Armii Krajowej, kompozycyjnie, formalnie, przestrzennie i funkcjonalnie powiązany z oficyną mieszkalną nr 2a, 2b oraz z budynkiem przy ul. Armii Krajowej 26.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie rozwartej litery V, z trójbocznie zamkniętym narożem, czterokondygnacyjowego, z częściowo mieszkalnym poddaszem, z dwoma wykuszami w partii I i II piętra (z balkonami na dachach), flankującymi centrum naroża. Nad nimi podwyższone partie elewacji ze szczytami. Centralna, narożna część budynku ujęta z obu stron przez narożne skrzydła różnej długości. Zachowany dach budynku o złożonej formie. Utworzony z wysokiego, dwuspadowego dachu nad centrum budynku, połączonego z trójpołaciowymi dachami nad szczytami mieszkalnego poddasza oraz z obniżonymi dachami skrzydeł, dwuspadowym nad skrzydłem zach. (przy domu przy ul. Armii Krajowej 26) i trójspadowym nad skrzydłem pd.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej. Naroże budynku trójboczne. Centralna jego część zwieńczona szczytem wolutowym z falistym naczółkiem, flankowana przez dwie ukośne, podwyższone partie elewacji z dwukondygnacyjowymi wykuszami z balkonami na dachach. Wykusze i podwyższone partie elewacji zwieńczone szczytami wolutowymi o zróżnicowanym rysunku. To dość szerokie naroże fasady flankowane przez elewacje bocznych skrzydeł. Zachowane układy osi i wykroje otworów (prostokątne, odcinkowe, o łuku pełnym), tynki

gładkie, wystrój elewacji. Przyziemie boniowane, pionowe elementy kompozycji wyższych partii elewacji ujęte narożnymi, boniowanymi lizenami wielkiego porządku. Na elewacje wykuszy i bocznych skrzydeł wprowadzony dodatkowo podział ramowy. Ponadto osie okienne zawarte w blendach, a pomiędzy oknami tablatura. Elewacje zwieńczone odcinkami profilowanego gzymsu koronującego. Gzymsami podkreślone też naczółki szczytów, Zachowane balustrady balkonów, kute, ażurowe o geometrycznym rysunku. Okna oficyny mieszkalnej i klatki schodowej w tylnej elewacji budynku zaopatrzone w ceramiczne parapety.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwi zewnętrznych: Nie zachowana oryginalna drewniana stolarka okienna wewnątrz mieszkalnych. Zachowana oryginalna stolarka okien klatki schodowej. Nie zachowane wrota w bramie przejazdowej. Zachowane oryginalne nadświetle.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi, wykroj otworów w fasadzie, jej wystrój i relikty stolarki okiennej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów stolarki z ok. 1910 r. Wskazana docelowo wymiana obecnych witryn na drewniane, komponowane, o podziałach geometrycznych, wg wzorów w duchu geometrycznej secesji, w nawiązaniu do ikonografii.

ul. 11 Listopada 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., zbudowany został ok. 1850 r. w stylu neoklasycyzmu, jako dwukondygnacyjny, z boniowanymi w całości elewacjami, nakryty dachem dwuspadowym. Na pocz. XX w. użytkowany był jako ewangelicki dom parafialny. Przebudowany został w 4 ćw. XIX w. m.in. ze zmianą wystroju elewacji, w duchu historyzmu. Zlikwidowano boniowanie podstrysza, zmieniono obramienia okien I piętra, przekształcono szczyty. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, ale w przyziemiu utworzono wtórnie witryny sklepowe, usunięto boniowanie elewacji. Wymieniono stolarkę okienną. Budynek wolnostojący, w linii zabudowy pd. pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachów z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja trzech elewacji budynku, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i detał architektoniczny. Zachowane: profilowane gzymsy pod oknami przyziemia, nad przyziemem i I piętrzem, pod oknami podstrysza oraz gzyms koronujący przechodzący w obramienie szczytu nad elewacjami bocznymi. Okna w profilowanych obramieniach, w partii I piętra zaopatrzone w tablaturę i gzymsy nadokienne.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak oryginalnej stolarki okiennej i drzwiowej. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z 4 ćw. XIX w.

ul. 11 Listopada 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), zbudowany na rozparcelowanych gruntach dominialnych, blisko folwarku, mur., ok. 1900-1905, z bardzo bogatym wystrojem. Kształtowany w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku i secesji. W okresie międzywojennym lub w 2 poł. XX w. wystrój budynku znajdujący się w partii dachu zmieniono. Przebudowano i uproszczono formy szczytów, zmieniono formy ich naczółków. Usunięto obeliski ze szczytów oraz z postumentów obok nich. Hełm z latarnią zmieniono na baniasty. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Wyremontowano płyty balkonowe z usunięciem ich wsporników. Pomalowano ceglaną licówkę. Wymieniono witryny sklepowe i częściowo stolarkę okienną. W latach 2013-2017 wymieniono oryginalne drzwi na obecne, stylizowane, metalowe, zdobione. Zachowano nadświetle i jego stolarską oprawę. Wyremontowano ekspozycyjną od ul. Parkowej elewację tylną z wyrobieniem pasowych gzymsów podokiennych i opasek otworów. Budynek nr 6 narożny, dobudowany do domu nr 8, usytuowany u wylotu ul. Parkowej przy ul. 11 listopada, w pd. pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnego czworoboku ze ściętym narożem (z wieżowym wykuszem), z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego (z dwoma pozornymi, skrajnymi ryzalitami ze szczytami w elewacji frontowej). Budynek nakryty dachem pulpitowym z 3 ukośnymi połaciami nad elewacją frontową, boczną od strony ul. Parkowej oraz nad elewacją tylną. W połaci dachu facjaty z ostrosłupowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (z dwoma skrajnymi, ryzalitami pozornymi z faliście wykrojonymi szczytami) i bocznej, pn.-wsch. (z jednym, skrajnym ryzalitem pozornym), komponowany układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych oraz zamkniętych półkoliście). Na obu elewacjach zachowane: ceglana licówka wyższych kondygnacji i detal architektoniczny wykonany w tynku: cokół, boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemem, pasowe gzymsy na wysokości obramień okiennych, belkowanie koronujące z modylionami pod profilowanym gzymsem. Ryzality i naroże bocznej elewacji pn.-wsch. ujęte skrajnie boniowanymi, narożnymi lizenami, wyżej gładkimi lizenami z przewiązkami i w partii III piętra lizenami ze żłobkowaniem. Ponadto oś elewacji frontowej wydzielona boniowanymi, wąskimi lizenami. Otwory przyziemia w prostokątnych blendach ozdobione sztukateryjnymi konsolami, nad otworem wejściowym klucz z maską. Okna wyższych kondygnacji w sfazowanych obramieniach z przewiązkami lub w obramieniach uszakowych o różnym rysunku, zdobionych kluczami albo dekoracją o motywach roślinnych, zaopatrzonych w fartuchy lub tablaturę. W jednym

ze skrajnych ryzalitów pozornych elementy rozbudowanych obramień okiennych (gzymsy i dekoracja nadokienna) wspólne. Na poziomie I i II piętra elewacji frontowej rozmieszczone cztery balkony z kutymi, ażurowymi balustradami. Szczyty ryzalitów ujęte uskokowo podciętą ramą, zwieńczone półkolistymi naczółkami. Narożny, wieżowy wykusz w całości tynkowany, z artykulacją i obramieniami okien jak w opisanych partiach elewacji budynku, nakryty baniastym hełmem.

- Stan zachowania stolarki okiennej: W dużym stopniu zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym, zdobiona żłobkowaniem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka okienna.
- Wskazany remont elewacji, z usunięciem farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Docelowo wskazane: wymiana drzwi frontowych na drewniane oraz wymiana witryn, w obu przypadkach wg ikonografii⁷.

ul. 11 Listopada 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), zbudowany na rozparcelowanych gruntach dominialnych, blisko folwarku, mur., niedługo po 1905 r. Wzniesiony w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku i secesji. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo z zachowaniem wystroju elewacji. Pomalowano ceglana licówkę, oblicowano cokół. Wykonano nowe obramienia otworów przyziemia. Przed 1986 r. wyremontowano płyty balkonowe z usunięciem ich wsporników i wymieniono balustrady balkonów (takie jak w sąsiednim budynku nr 6) na nowe, spawane, o wzorze geometrycznym. Wyremontowano eksponowaną elewację tylną. Przełożono pokrycie dachowe. Systematycznie wymieniana jest stolarka okienna. Budynek nr 8, dobudowany do domu nr 6, usytuowany w pd. pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie nieregularnego wieloboku, czterokondygnacyjnego (z ryzalitami pozornymi ze szczytami w elewacjach frontowej i bocznej). Budynek nakryty dachem pulpitowym z 2 ukośnymi połączeniami nad elewacją frontową i boczną. W połaci dachu pięcioboczne szczyty ryzalitów pozornych, kryjące duże facjaty, które jak i mniejsze facjaty nakryte dachami naczółkowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (z dwoma ryzalitami pozornymi rozmieszczonymi symetrycznie, zwieńczonymi pięciobocznymi szczytami) i kompozycja elewacji bocznej, pd. (ze środkowym ryzalitem pozornym). Zachowane: komponowany układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), ceglana licówka wyższych kondygnacji i detal architektoniczny wykonany w tynku: profilowany gzyms nad przyziemiem, odcinki profilowanego gzymsu koronującego, zaakcentowane tablatą pioną osi okiennych. Okna wyższych

⁷ Wałbrzych, ul. 11 Listopada 6, strona: dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/892115.foto.html>
idEntity=546311.

kondygnacji w listwowych obramieniach z płycinami pod- i nadokiennymi. Ponadto nad oknami I piętra naczółki o wykroju wklęsło-wypukłym, z polami zdobionymi secesyjną dekoracją roślinną. W płycinach podokiennych tych okien dekoracja w stylu neo- renesansu przetworzona w duchu secesji. W polach pięciobocznych szczytów ujętych ramami komponowany układ otworów zwieńczony odcinkowym gzymsem. Na elewacjach ryzalitów pozornych umieszczone balkony z nowymi balustradami.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym, zdobiona żłobkowaniem. Zachowane oryginalne witryny i drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka okienna oraz drzwiowa.
- Wskazany remont elewacji, z usunięciem farby z ceglanej licówki. Docelowo postulowane odtworzenie kutych balustrad balkonów wg form balkonów budynku nr 6.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Docelowo wskazana wymiana drzwi frontowych na drewniane według zachowanego wzoru.

ul. 11 Listopada 9

Kościół ewangelicki obecnie katolicki pw. Zmartwychwstania Pańskiego wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A/1933/1016/Wł z dnia 14.05.1984 r.

Kościół ewangelicki, od 1972 r. rzymskokatolicki pw. Zmartwychwstania Pańskiego, mur., zaprojektowany przez Carla Johanna Lüdeckego (†1894) i wzniesiony pod jego kierunkiem w latach 1867-1870 lub 1869-1870. Został zbudowany z inicjatywy i przy współfinansowaniu właściciela dóbr Carla von Mutiusa oraz z datków gminy ewangelickiej. Kościół jest reprezentatywny dla historyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w., tworzonej przez architektów twórczo rozwijających przestrzenno-formalne rozwiązania wypracowane przez wybitnego architekta Carla Friedricha Schinkla (†1840). Kościół został zbudowany w stylu arkadowym, tu z silnymi inspiracjami włoską architekturą sakralną, łączonym ze stylami neoromańskim i neogotyckim. Historyczny, przestrzenny typ kościoła (bazylika z nawami nakrytymi stropami i rozdzielonymi arkadami na filarach) był bardzo chętnie stosowany przez Schinkla i architektów szkoły berlińskiej, przez asocjacje z architekturą starochrześcijańską oraz włoską. Na tej bazie wypracowano w tzw. szkole berlińskiej wzorcowe rozplanowanie i układ przestrzenny budynku sakralnego, m.in. z podcieniami w elewacji frontowej, czy też z symetrycznymi przybudówkami przy prezbiterium. Rozwiązania te Lüdecke zastosował w przypadku ewangelickiego kościoła w Starym Zdroju. Standardowo rozwiązał kompozycję prezbiterialnej części kościoła i fasadę. Połączył formy nowożytne (rozwiązanie wnętrza, formy filarów, archiwolt, pierwotna dekoracja malarska w formie boniowania) z historycznym, zewnętrznym kostiumem kościoła odnoszącym się do średniowiecznej architektury włoskiej i niemieckiej, wg koncepcji opracowanej przez C. F. Schinkla w latach 20. XIX w. Lüdecke w nawiązaniu do szeroko pojmowanej architektury włoskiej, w tym gotyckiej zaprojektował fasadę z dużą, gładką płaszczyzną przeprutą tylko portalami i rozetą oraz wieżę umieścił boczenie, wzdłuż linii lica fasady. Z niemieckiej architektury romańskiej zaczerpnął podział ramowy z fryzami arkadowymi, charakterystyczne dla romańskiej architektury Nadrenii szczyty wieży zestawione ze strzelistą iglicą, strukturę uskokowego portalu z kolumnami, formy rozety i biforia. Natomiast w nawiązaniu do gotyku ceglanego zaprojektował ceglaną licówkę elewacji, zastosował wieloboczne zamknięcie prezbiterium, wczesnogotyckie maswerki oraz detal o moty-

wie roślinnym, przypominający gotyckie żabki. Lüdecke wykonał także projekt malarskiej dekoracji wnętrza i zaprojektował zieleniec przy kościele, łącznie z doбором roślin (projekt zrealizowany). Kościół poświęcono w 1871 r., i nadano mu tytuł *Kościół dziękczynienia za zwycięstwo, Siegesdankkirche* (po zwycięstwie Prus nad Francją). Kościół był systematycznie remontowany w XX w. i na pocz. XXI w. W latach 1968-1969 częściowo wymieniono pokrycie dachowe, usunięto polichromię wnętrza, które pomalowano na jednolity kolor. Tylko na łuku tęczowym wykonano nową polichromię, namalowano figury aniołów (projekt, Teresa Stankiewicz, Kraków, wykonanie, Pracownia Witraży Zarzycki, Kraków). Następnie w latach 1980-1990 wykonano nowe witraże, m.in. wg projektu Teresy Stankiewicz. W miejsce drewnianych empor wbudowano nowoczesne ze zbrojonego betonu. Wymieniono pokrycie dachów z łupku na blachę miedzianą. W 2006 r. odnowiono wieżę i wymieniono jej pokrycie z łupku także na blachę miedzianą, a następnie w latach 2007-2008 oczyszczono mury kościoła oraz odnowiono rozetę. Kościół usytuowany jest po wsch. stronie ul. 11 Listopada, na czworobocznej działce. W latach 60. XX w. istniały jeszcze relikty zieleńca, ale ostatecznie je zlikwidowano. Plac przy kościele wybrukowano kostką granitową. Na pn.-wsch. od kościoła zbudowana w latach 70. XX w. obecna plebania.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła orientowanego kościoła, trójnawowej bazyliki z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium, flankowanym przez dwie niższe przybudówki. Od pn. do korpusu kościoła dostawiona bocznie czworoboczna, czterokondygnacyjowa wieża. Prezbiterium nakryte dachem pięciopółaciowym, przybudówki — dwupółaciowym, nawa główna — dwuspadowym, nawy boczne — pulpitowymi, a wieża — ośmiobocznym, ostrosłupowym hełmem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z blachy miedzianej bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (o łuku pełnym), kamienna i ceglana licówka elewacji oraz fabryczny detal architektoniczny z ceramicznych kształtek. Elewacje prezbiterium zwieńczone fryzem arkadowym. Okna w profilowanych, uskokowych obramieniach. Centrum wschodniego, widocznego ponad prezbiterium muru obwodowego korpusu kościoła wydzielone lizenami, nawy boczne podkreślone sterczynami. Wzdłuż skosów dachu poprowadzone odcinki fryzu arkadowego. Podobnie komponowana fasada kościoła, z podwyższoną, środkową częścią zwieńczoną trójkątnym spłaszczonym szczytem, z wąskimi nawami bocznymi, wieżą oraz narożną sterczyną. W centrum fasady główny uskokowy portal z kolumnkami, i wyżej rozeta z profilowanym obramieniem oraz para okien w szczycie. W bocznych partiach elewacji sklepione podcienia otwarte arkadami o łuku pełnym. Wzdłuż skosów dachu poprowadzone odcinki fryzu arkadowego. Podobnie zwieńczone elewacje boczne naw i tu obramienia okienne jak w prezbiterium. Detal architektoniczny skupiony głównie na fasadzie: motywy roślinne na głowicach kolumniek w portalu, zróżnicowana geometryczna dekoracja profilowanej archiwolty portalu i żabki na jej skraju. Podobnie opracowana rama rozety. W centrum rozety promieniście ułożone arkadki na kolumnkach. Dwie dolne kondygnacje wieży ujęte narożnie podziałem ramowym z podwieszonym fryzem arkadowym, zwieńczone gzymsem-szlakiem. W III kondygnacji wieży ceglano-kamienne maswerki w formie biforium z górnym okulusem, zdobione centralnie wąskimi kolumnkami. W okulusie czworoliść. Wieża zwieńczona trójkątnymi szczytami.

- Stan zachowania stolarki okiennej: W oknach armatura. W otworach wejściowych w fasadzie drewniane drzwi z nadświetlem, ramowo-płycinowe z neogotycką dekoracją oraz drzwi deskowe, jedno i drugie zaopatrzone w fantazyjne zawiasy pasowe.
- Wnętrze i wyposażenie: Zachowana zasadnicza struktura budowlana. Wnętrze prezbiterium wyodrębnione łukiem tęczowym, dzielone dekoracyjnymi słupkami wspierającymi wąskie, dekoracyjne żebra kopulastego sklepienia. Nawa główna nakryta drewnianym stopem belkowym, otwarta ku nawom bocznym arkadami o łuku pełnym, opartymi na czworobocznych filarach ze sfazowanymi narożami. Chór muzyczny wydzielony arkadą o łuku pełnym. W nawie głównej w miejscu oryginalnej, drewnianej empory wbudowana nowa, bezstylowa empora z betonu zbrojonego. Nawy boczne nakryte stropami z sufitami. Nie zachowana historyczna polichromia wnętrza kościoła. Obecna polichromia, aranżacja wnętrza i większość elementów wyposażenia współczesne. Z dawnego wyposażenia zachowane neogotyckie organy firmy *Schlag und Söhne* ze Świdnicy (1871).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura kościoła: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, armatura okienna oraz stolarka drzwiowa.
- W przypadku wymiany stolarki drzwiowej wymaga się stosowania stolarki drewnianej według zachowanych wzorów.

ul. 11 Listopada 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia: Budynek magazynowo-mieszkalny firmy handlowej (*Einkaufsverein der Koloniarwarenhandeler, Edeka Großhandel Groß-Waldenburg e.G.m.b.H.*), obecnie mieszkalno-usługowy mur., dwufazowy. Jego wydłużone, równoległe do ul. 11 Listopada południowe skrzydło wzniesiono w latach ok. 1920-1925 w stylu neoklasycyzmu nawiązującego do wczesnego neoklasycyzmu śląskiego. Drugie, północne, prostopadłe skrzydło zbudowano w 1937 r., wg proj. wałbrzyskiego architekta Willi Pätzolda⁸ w stylu budownictwa osiedlowego lat 30. XX w. Poprzez usytuowanie i zastosowanie wklęsłej fasady skrzydło to uczyniono elementem układu urbanistycznego w sąsiedztwie kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego i kompozycyjnym zamknięciem oraz oprawą wlotu ul. Śląskiej. Dla nawiązania do stylu skrzydła starszego elewacje nowszego, północnego skrzydła budynku zarchaizowano w duchu neoklasycyzmu 2 ćw. XIX w. (pasowe boniowanie przyziemia, formy triforium w szczytach elewacji bocznych). Oba skrzydła budynku remontowano w 2 poł. XX w. i na pocz. XXI w. (do 2010 r.) z zachowaniem brył. Częściowo zmieniono wystrój elewacji ocieplonego skrzydła starszego, południowego. Wykonano nowy wystrój elewacji, niewątpliwie na wzór starego, wykonano nowe pokrycie dachu, zbudowano nowe lukarny w dachu, dobudowano schody zewnętrzne, wymieniono stolarkę okienną. W przypadku skrzydła północnego elewacje otynkowano tynkiem fakturowym, wymieniono balustradę balkonu na obecną oraz w znacznym stopniu wymieniono stolarkę okienną. Budynek nr 11, wolnostojący, usytuowany we północnej pierzei ul. 11 Listopada, przy wylocie ul. Śląskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy: skrzydło południowe, równoległe względem ulicy 11 Listopada.

⁸ Informacja za: dolny-slask.org.pl.

- Zachowana bryła i odtworzony w trakcie remontu i ocieplenia skrzydła południowego neoklasycystyczny wystrój elewacji, który utracił cechę autentyczności.

Zalecenia konserwatorskie:

- Południowe skrzydło budynku istotne jako element struktury urbanistycznej ulicy.
- Dopuszczalna przebudowa skrzydła południowego budynku lub zastąpienie go nowym budynkiem z zachowaniem linii zabudowy, gabarytu i pod warunkiem zharmonizowania go ze skrzydłem północnym.

Stan zachowania historycznej substancji i formy: **skrzydło północne, prostopadłe do ulicy 11 Listopada.**

- Zachowana bryła i wystrój elewacji. Skrzydło północne wzniesione na planie nieregularnego czworoboku z wklęsłą elewacją północną zwróconą ku kościołowi i wylotowi ul. Śląskiej, trzykondygnacyjne, nakryte dachem dwuspadowym. Wystrój elewacji złożony z pasowego boniowania i profilowanych gzymsów koronujących elewacje frontową i tylną, z wąskiej, prostokątnej blendy w centrum elewacji frontowej ujmującej drzwi balkonowe i balkon, oryginalnej płyty balkonowej na konsolach oraz z narożnego boniowania przyziemia i z obramionych triforiów na wspólnym gzymsie podokiennym w szczytach elewacji bocznych. Częściowo zachowane okiennice i oryginalna, drewniana stolarka okienna o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Północne skrzydło budynku bardzo istotne jako element struktury urbanistycznej ulicy.
- Wskazane przeprowadzenie remontu budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji. W przypadku wymiany stolarki postuluje się zastosowanie stolarki drewnianej według zachowanego wzoru.

ul. 11 Listopada 12

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Pałac, następnie budynek Dolnośląskiego Stowarzyszenia dla Interesów Górniczych, ob. dom i siedziba Zarządu Pracowniczych Ogrodów Działkowych⁹. Ok. poł. XVIII w. na terenie dóbr znajdował się barokowy pałac na planie litery L. Wnioskując z jego form utrwalonych na rysunku z ok. poł. XVIII w. był on przebudowany zapewne 1 poł. tego stulecia. Spłonął w 1838 r. Nowy, obecny pałac zbudowano w latach 1839-1840 na miejscu starego z wykorzystaniem części jego murów i barokowego portalu lub też pałac ten wzniesiono w nowym miejscu, bliżej ulicy i przeniesiono do niego tylko portal. Nowy pałac wzniesiono jako murowany, w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej (korpus i jego architektura), z echami śląskiego wczesnego neoklasycyzmu 2 ćw. XIX w. (portyk kolumnowy z niszami ściennymi, niski belweder w centrum dachu). W takich formach pałac przetrwał do końca II wojny światowej wraz

⁹ Dobra szlacheckie w Starym Zdroju wzmiankowane po raz pierwszy w 1545 r., w posiadaniu rodzin: Walde, von Waldau (do ok. 1581 r.), von Gellhorn (ok. 1594 r.), von Kuhl (1616 r.), von Waldau (1626 r.), von Schindel (1650 r.), von Rohr und Stein (1689-1894), von Zedlitz (1710 r.), baronów von Mohrenthal (1718 r.) i Harbuwal von Chamare (ok. 1720 r.). W latach 1751-1904 dobra własnością rodziny von Mutius, a następnie — firmy Kulmütz, mającej większość udziałów w lokalnych kopalniach. Por.: Frankowska M., Matejuk B., *Studium historyczno-architektoniczne Wałbrzycha-Starego Zdroju*, PP PKZ Wrocław 1980, archiwum NID OT we Wrocławiu, s. 6, 9-11, 15-16; Boguszewicz M., Grajewski G., Kęsik J., Matejuk B., Ornatek A., Rybka-Ceglecka I., *Wytyczne konserwatorskie do planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Wałbrzycha*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu, Wrocław 1993, s. 27-34, archiwum NID OT we Wrocławiu.

z folwarkiem i parkiem¹⁰. Po 1945 r. budynek użytkowany był nadal na cele biurowe. Pałac remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo wykroju otworów oraz wystroju elewacji. Przekształcono drzwi balkonowe w bocznej elewacji południowej zamknięte pierwotnie łukiem odcinkowym na drzwi prostokątne. Usunięto boniowanie przyziemia, częściowo wymieniono stolarkę okienną. Przebudowano wnętrze budynku m.in. umieszczając w nim betonowe schody oraz wprowadzając masywne stropy. Wolnostojący pałac, obecnie dom, usytuowany jest w ciągu zabudowy południowej pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze skrajnym ryzalitem, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego czterospadowym, mocno spłaszczonym dachem z relikтами belwederu.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Widoczne miejscowe spękania ścian nośnych oraz ubytki tynku. Pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji budynku ze skrajnym ryzalitem w północnej elewacji bocznej i z portykiem balkonowym w południowej elewacji bocznej, wykroje otworów (prostokątnych i o spłaszczonym łuku) oraz detal architektoniczny. Zachowane: gzymsy pod oknami I, II piętra i podstrysza, profilowany gzyms koronujący oraz profilowane obramienia okienne z płycinami podokiennymi i gzymsami nadokiennymi. W elewacji bocznej zachowane barokowy, kamienny portal z XVIII w. oraz portyk kolumnowy z kamiennymi kolumnami i z balkonem ograniczonym kutą, neobarokową balustradą.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykrój otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji z odtworzeniem boniowania przyziemia.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według obecnego wzoru z pocz. XX w.

¹⁰ **Folwark.** Około poł. XVIII w. na południe od pałacu w Starym Zdroju istniał dość rozległy folwark. Po wzniesieniu nowego pałacu w latach 1839-1840 folwark ten został rozebrany. Zbudowano nowy równoległy do ul. 11 Listopada, na zachód od pałacu, na planie podkowy. Istniał w całości jeszcze w 1962 r., a w 1974 r. pozostał już z niego tylko jeden budynek. Ostatecznie na miejscu po folwarku wzniesiono dwa punktowce (ul. Parkowa 1-3). **Park.** W XVIII w. od zachodu sąsiadował z pałacem ogród użytkowy, od wschodu staw hodowlany, a od południa wydzielono przy pałacu, z terenu folwarku niewielkie podwórze ograniczone murem z bramą. Po zbudowaniu nowego pałacu w latach 1839-1840 i po przeniesieniu folwarku w nowe miejsce duży terytorialnie obszar na południe i na zachód od pałacu urządzono jako park krajobrazowy mający służyć także kuracjuszom. Jego ozdobę stanowiły staw z wyspą (na osi pałacu) oraz pawilony parkowe. W latach 80. XIX w. zasypano staw. Już w 1905 r. brano pod uwagę parcelację zespołu pałacowego i wytyczenie na jego terenie sieci ulic. Ostatecznie na pocz. XX w. wytyczono wzdłuż pd.-zach. granicy parku ul. Parkową. W okresie międzywojennym granice parku wyznaczone były przez ulice: Parkową, 11 Listopada, Przywodną i Węglową. Ostatecznie zespół pałacowo-parkowy rozparcelowano po 1945 r. Przed 1962 r. wzniesiono w dawnym centrum parku budynki Zespołu Szkół Techniczno-Budowlanych, i urządzono przy nich boisko. W zachodniej części parku zbudowano wydłużony blok mieszkalny (Parkowa 17-23) a w pd.-zach. partii parku — hotel *Sudety* (ul. Parkowa 15). Obecnie tylko teren przy hotelu urządzony jest parkowo, ale na nowo. Na tyłach pałacu zachowany jest reliktoowo parkowy starodrzew, są to dwie lipy i kasztanowiec.

ul. 11 Listopada 14

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Młyn położony na wschód od zespołu pałacowego istniał już ok. poł. XVIII w. i był to budynek murowano-szkieletowy zbudowany, wg rysunku F.B. Wernhera na osi północ-południe, a więc w innym ukierunkowaniu niż obecnie. W 1 poł. XIX w. i przed 1857 r. został zbudowany drugi młyn, względem osi wschód-zachód, murowany, w stylu neoklasycyzmu, z kamiennym, prostym portalem, co najmniej dwukondygnacyjny. Ok. 1857 r. jeszcze działał, ale już ok. 1884 r. nie został zaznaczony na mapie topograficznej Starego Zdroju jako młyn czynny. Ok. 1905 r. pozostawał w posiadaniu firmy Kulmitz, do której należały także kopalnie i od 1904 r. sąsiedni zespół pałacowo-parkowy przy ul. 11 Listopada 12. W tym czasie, w latach ok. 1905-1910 młyn został przebudowany na budynek mieszkalno-biurowy związany z gwarectwem. Układ wnętrza rozwiązano jak w ówczesnym budownictwie mieszkaniowym. W elewacji frontowej zbudowano balkon z neobarokową balustradą o formach standardowych dla pocz. XX w. Kondygnacje strychowe przeznaczono na cele magazynowe, w związku z czym w połaciach dachu zastosowano wydłużone lukarny. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Wykonano nowe pokrycie dachowe i nową blacharkę, przemurowano kominy. Poza tym częściowo wymieniono stolarkę okienną. Wolnostojący młyn usytuowany jest po południowej stronie ul. 11 Listopada, ukośnie względem ulicy, pierwotnie na dużej działce, pomiędzy wylotami ulic Przywodnej i Stefana Batorego.

Od 1664 r. pomiędzy młynem a pałacem znajdował się tzw. Górny Zdrój, najstarsze centrum kuracyjne Starego Zdroju, ze źródłem Górnym lub Młyńskim. Nad źródłem tym stała ok. poł. XVIII w. centralna budowla kolumnowa z tarasem ograniczonym balustradą, a obok znajdował się szachulcowy dom gościnny zbudowany nad Pełcznicą. Bardziej ku wschodowi odsunięty był młyn. W 1857 r. oba te uzdrowiskowe budynki już nie istniały. Zaznaczono tylko na planie Starego Zdroju lokalizację Źródła Górnego.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z magazynowym poddaszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji budynku, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym) oraz detal architektoniczny. W elewacji frontowej zachowane: cokół, profilowany gzyms nad przyziemiem, gzymsy pod oknami I i II piętra i gzyms koronujący. Szczyty nad elewacjami bocznymi ujęte profilowanymi ramami. Okna przyziemia bez obramień, okna górnych kondygnacji w wąskich, wgłębnych opaskach, okna w szczycie zaopatrzone w podokienniki lub wspólne gzymsy podokienne. W osi elewacji frontowej markowana w tynku struktura architektoniczna na poziomie przyziemia i I piętra. Złożona z par pilastrów wspierających belkowania z profilowanymi gzymsami. Dolna partia tej struktury (przyziemie z kamiennym, listwowym portalem) częściowo zatarta przez wtórną dobudowę balkonu i przebudowę okna I piętra na drzwi balkonowe. Prostokątny balkon oparty na wspornikach, ograniczony kutą, ozdobną balustradą z kratką regencyjną, wicią i liśćmi akantu oraz z tarczą z młotkami, symbolami górniczymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej: W znacznym stopniu zachowana oryginalna, drewniana stolarka okienna z pocz. XX w., także w oknach w szczytach. Zachowany relikw futryny drzwi frontowych, nadświetle z wydzielającą je profilowaną belką.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykrój otworów w elewacji, wystrój elewacji, drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym i nadświetle drzwi (z belką) drzwi frontowych.
- Wskazane przeprowadzenie remontu budynku, w tym jego elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów. Wskazana wymiana obecnych skrzydeł drzwi na drzwi drewniane, ramowo-płycinowe z podziałem kwaterowym.

ul. 11 Listopada 17

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy (kamienica czynszowa), mur., ok. 1900-1905, secesja z elementami neorenesansu i neobaroku na wzorach śląskich, rodzimych. Pierwotnie w przyziemiu fasady od strony ul. 11 Listopada więcej witryn sklepowych. Jedna z nich w okresie międzywojennym przebudowana na okno. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. oraz w 2012 r. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Wykonane nowe pokrycie dachowe i blacharka, w tym sygnaturki. Pomalowane ceglane elementy wystroju. Wymienione witryny sklepowe i stolarka okienna. We wtórnym oknie powstałym w wyniku przebudowy witryny umieszczona stolarka w obrysie prostokąta. Techniką malarską odtworzona kompozycja dekoracji na północnej elewacji bocznej budynku (dwie płyciny o łuku pełnym i układy listew). Budynek nr 17, narożny, wolnostojący, usytuowany u wylotu ul. Pocztowej przy ul. 11 listopada, w północnej pierzei tej ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery V ze ściętym narożem (z otworem wejściowym do sklepu i z pięciobocznymi w obrysie balkonami), trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem. Budynek nakryty wąskimi dachami dwuspadowymi (od strony ulic 11 Listopada i Pocztowej) przechodzącymi nad elewacjami tylnymi w dachy pulpitowe. W połaciach dachu nad elewacjami ozdobne szczyty, pseudosygnaturka (nad ściętym narożem) oraz charakterystyczne dla pocz. XX w. lukarny z wydłużonymi daszkami pulpitowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja, pokrycie dachu z papy, ceramiczne i blaszane oprawa oraz hełm pseudosygnaturki bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku, największe nad balkonem I piętra.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej i skromniejszej bocznej zwróconych ku dwóm ulicom. Nad elewacjami połączenie dachu upiękzone dwoma wolutowymi szczytami i ośmioboczną pseudosygnaturką z latarnią i z bezprześwitowym hełmem (nad ściętym narożem). Zachowane: komponowany układ osi okiennych, otworów w osiach i wykroje tychże otworów (prostokątnych, zamkniętych łukiem odcinkowym). Zachowane: ceglana licówka części przyziemia przechodząca w listwowe obramienia okien oraz detal architektoniczny wykonany w tynku i cegle. Z tynku zrealizowane: profilowane gzymsy nad przyziemiem, nad I piętrzem, pod oknami I piętra, odcinki profilowanego gzymsu koronującego, gzymsowe parapety balkonów i tablatura na ich pełnych balustradach, obramienia szczytów, niektóre, zróżnicowane obramienia okienne. Obramienia tylko sfazowane lub sfazowane z górnymi opaskami lub też z płycinami podokiennymi zdobionymi secesyjnym ornamentem roślinnym. Inne okna częściowo oparte listwowo ceglą klinkierową na

poziomie parapetów (z dachówek) i u góry. Najefektowniej rozwiązane ceglano-tynkowe obramienia okien grupowanych skrajnie po trzy na poziomie II piętra fasady od strony ul. 11 Listopada. Okna te wydzielone ceglanymi listwami, ujęte dekorowanymi płycinami nad- i podokiennymi. Wejście do sklepu w narożniku budynku rozwiązane w formie późnobarokowego, prostego portalu o łuku odcinkowym. Podstawa balkonu I piętra zdobiona geometryczną dekoracją i zgeometryzowanym meandrem. W szczytach skrajnie ozdobionych kulami komponowany układ otworów. Elewacja budynku od strony ul. Pocztowej skromniejsza, a boczna elewacja północna ozdobiona tablatką dużych rozmiarów. Sygnaturka na dachu ośmioboczna z latarnią i baniastym hełmem bez prześwitu.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak oryginalnej drewnianej stolarki okiennej i oryginalnych drzwi frontowych.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka okienna.
- Wskazany remont elewacji, z usunięciem farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. 11 Listopada 21

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1900 r. Kształtowany w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku i secesji. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka. Częściowo wymieniona stolarka okienna. Dom wolnostojący, usytuowany w północnej pierzei ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem oraz z dwoma pozornymi, skrajnymi ryzalitami ze szczytami w elewacji frontowej. Budynek nakryty dachem pulpitowym z ukośną połącią nad elewacją frontową, z lukarnami z trójspadowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku i detalu architektonicznego na elewacji frontowej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi ze szczytami), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowych oraz zamkniętych półkoliście). Zachowane: ceglana licówka cokołu i wyższych kondygnacji oraz detalu architektoniczny wykonany w tynku gładkim: boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, narożne lizeny wydzielające skrajne ryzality pozorne, odcinki pasowych gzymsów na poziomie podokienników okien, odcinki profilowanego gzymsu nad oknami III piętra. Powyżej, tynkowe, pasowe belkowanie koronujące (w centralnej części elewacji) oraz tynkowane pola szczytów wykreślonych odcinkami koła. Zachowane też: profilowane lub sfazowane obramienia otworów, w partii I-

III piętra, rozbudowane, z płycinami nad- i podokiennymi, dzięki czemu wyodrębnione pionowo osi okiennych. Nad oknami II piętra trójkątne naczółki z motywem muszlowym w polach, a nad oknami III piętra dekoracyjny układ kłębów.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana, zdobiona stolarka okienna o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe z nadświetlem, utrzymane w stylu neorenesansu z elementami neobaroku.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka okienna i drzwiowa.
- Wskazany remont elewacji, z usunięciem farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

Ul. Guglielmo Marconiego

Dawne nazwy ulicy: *Mangelweg*

Około poł. XVIII w. na miejscu, w którym wytyczona jest obecnie ul. G. Marconiego znajdował się duży Kuźniczy Staw, który zajmował około połowy obecnego kwartału między ulicami Pocztową, Poprzeczną, Armii Krajowej i 11 Listopada. Staw ten został osuszony zapewne na pocz. XIX w. w związku z budową przy promenadzie (ul. Pocztowej) domu gościnnego „Lwi gród”. W podobnym czasie zbudowano na południe od tego budynku magiel wodny, dość duży budynek z późnobarokowym, kamiennym portalem. Znajdował się on biorąc pod uwagę obecne realia między nową plebanią kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego a dawną fabryką wyrobów drewnianych związaną historycznie z posesją przy ul. 11 Listopada 7, obecnie domem przy ul. G. Marconiego 3-3a. Ok. 1857 r. do magla doprowadzano wodę odkrytym kanałem obiegającym od południa i zachodu teren rekreacyjny przy „Lwim grodzie”, zajmujący miejsce obecnych posesji przy ul. Pocztowej 3, 5, 7. Na planie Starego Zdroju z 1857 r. nie pokazano natomiast pozostałej części kanału, co pozwala przypuszczać, że był on zapewne częściowo skanalizowany. Oba budynki, „Lwi gród” i magiel dostępne były wąską dróżką biegnącą od ul. Poprecznej, na tyłach „Lwiego grodu”, prowadzącą dalej do magla. Od magla droga ta wiodła ku ul. 11 Listopada, obecnie istniejącym przejściem wzdłuż pn. granicy terenu kościelnego. Istniał więc tylko północny odcinek obecnej ul. G. Marconiego (do magla). Dzisiejszy przebieg ulicy określono zapewne na pocz. XX w. w związku z budową poczty przy ul. Pocztowej oraz dwóch sąsiadujących z nią kamienic. Przebieg ulicy być może skorygowano po wzniesieniu w 1925 r. na południowym jej skraju ewangelickiego domu parafialnego. Zapewne też w tym czasie wybrukowano ulicę granitową kostką, choć może uczyniono to już na pocz. XX w. Ulica G. Marconiego miała i ma raczej charakter podrzędny. Powstała na terenie, na którym zabudowa rozwijała się żywiołowo i zabudowywano wolne parcele, bez planu urbanistycznego. Dlatego układ budynków przypisanych do ulicy G. Marconiego jest tak bardzo zróżnicowany. Obecnie ku ulicy zwraca się szczytowym frontem tylko jeden z domów, nr 4. A jeszcze w 1937 r. frontem do ul. G. Marconiego zwrócony był budynek magla.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: przebieg ulicy na jej całej długości określonej do pocz. XX w., historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w. oraz bruk z kostki granitowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa, bruk.

ul. G. Marconiego 1

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek gminy ewangelickiej z przedszkolem. W końcu XX w. schronisko młodzieżowe Daisy, obecnie budynek opuszczony. Wzniesiony ok. 1925 r. jako murowany. Jego bryła i wystrój elewacji utrzymane w duchu budownictwa osiedlowego lat 20. XX w. W stylu ekspresjonizmu wykonany najefektowniejszy, ceglany wystrój bocznej, południowej elewacji budynku, wprowadzony także w partię szczytu i komponowany zgodnie z jego obrysem. Bu-

dynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły, wystroju elewacji oraz stolarki. Wolnostojący, usytuowany narożnie w zachodniej pierzei ul. G. Marconiego i północnej pierzei ul. Śląskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Stan zachowania historycznej substancji i formy dobry, za wyjątkiem stolarki, której brak. Budynek opuszczony i nie użytkowany, w złym stanie technicznym. Zabezpieczony poprzez zamurowanie otworów.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L. Korpus trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem i z dachem dwuspadowym oraz ze środkowym, podwyższonym, ryzalitem pozornym w elewacji zachodniej o funkcji fasady. Ryzalit i facjaty nakryte trójspadowymi dachami. Krótkie skrzydło zachodnie jednokondygnacyjne, nakryte dachem płaskim.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku na elewacjach.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym, podwyższonym, ryzalitem pozornym w elewacji zachodniej i z krótkim skrzydłem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych oraz o łuku pełnym). Zachowany detal architektoniczny wykonany w cegle, w tynku i z metalu. Cokół elewacji korpusu budynku licowany częściowo obrobionym kamieniem, a przyziemie trzech elewacji korpusu, ryzalit w jego zachodniej elewacji, oś środkowa w jego elewacji wschodniej i elewacje skrzydła — cegłą klinkierową w ozdobnym układzie. Pozostałe partie elewacji korpusu pokryte tynkiem fakturowym (rozwiązanie pierwotne). Ryzalit pozorny w elewacji zachodniej i środkowa oś w elewacji wschodniej wypełnione w centrum prostokątnymi blendami z oknami, ujęte skrajnie boniowanymi lizenami. W przyziemiu ryzalitu elewacji zachodniej i środkowej osi elewacji wschodniej portale z szerokimi rustykowanymi węgarami oraz z profilowanymi nadprożami, w tym jednym wyprowadzonym centralnie w obrys trójkąta. Najokazalej pod względem formalnym kształtowany wystrój, szczytowej, południowej elewacji budynku zwieńczonej trójkątnym szczytem. Na poziomie górnych kondygnacji złożony z licowanej cegłą płaszczyzny, na którą nałożone trzy boniowane lizeny. Jedna, środkowa wprowadzona w pole szczytu. Lizeny wieńczone lub dzielone gzymsami, jednocześnie nad- i podokiennymi. Na osi środkowej lizeny, w polu szczytu, okno o pięciobocznym wykroju. Pola w osiach okiennych ozdobione metalowymi, kolistymi obręczami. Okna z podokiennikami na konsolach. Okna wyższych kondygnacji w wąskich, wgłębnych opaskach. Elewacje krótkiego skrzydła bez artykulacji przeprute otworami, zwieńczone pełną attyką.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana, stolarka okienna (w oknach górnych kondygnacji). Niektóre otwory okienne bez stolarki.
- Od strony ul. G. Marconiego budynek poprzedzony lustrzanymi schodami ograniczonymi kamiennym murem identycznym jak kamienna licówka cokołu budynku.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz relikty stolarki okiennej i drzwiowej. Drzwi frontowe istniejące jeszcze w 2011 r. w portalu zachodnim utrwalone na fotografii z archiwum NID OT we Wrocławiu.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i przeprowadzenie remontu kapitalnego z zachowaniem wystroju elewacji.

- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.
- Budynek kwalifikuje się do objęcia ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków ze względu na wartość artystyczną.

ul. G. Marconiego 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., dwufazowy. Najpierw wzniesiony przed 1857 r. typowy, wiejski, jednokondygnacyjny budynek mieszkalno-gospodarczy, szkieletowy na kamiennej podmurówce, nakryty dachem dwuspadowym. Następnie, zapewne na pocz. XX w. wymurowany i rozbudowany o część zachodnią, w typie budownictwa przemysłowego. Związany z należącą do braci Schmidtgen fabryką wyrobów drewnianych (*Werkstatt der Holzwarenfabrik Altwasser GmbH*)¹¹ przy ul. 11 Listopada 7 i obecnie także G. Marconiego 3-3a, w jej obrębie użytkowany jako dom. Nie wykluczone, że cały zakład zbudowany na bazie starszego gospodarstwa rolnego. Wystrój elewacji z elementami bardzo uproszczonego neoklasycyzmu. Do południowej, wydłużonej elewacji jednokondygnacyjowej części domu dobudowane jednobiegowe schody z pełnymi, murowanymi, tynkowanymi balustradami. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo organizacji elewacji. Wymienione zasadniczo stolarka okienna i drzwi frontowe. Budynek wolnostojący po zachodniej stronie ul. G. Marconiego, zwrócony ku niej szczytowo.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta, częściowo jednokondygnacyjnego z dachem dwuspadowym, częściowo dwukondygnacyjnego z dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci i z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku na elewacjach.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna organizacja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), skromny detal architektoniczny: profilowany gzyms wieńczący i gzyms podokienny okna w trójkątnym szczycie elewacji wschodniej jednokondygnacyjowej części budynku oraz gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra na jednej elewacji dwukondygnacyjowej części budynku. Okna, niektóre ślepe, bez obramień, z podokiennikami lub posadowione na gzymsie.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana drewniana, zdobiona stolarka okienna o podziale krzyżowym i o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont budynku i elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów (por. wykonane w 2018 r. fotografie budynku przechowywane w NID OT we Wrocławiu). W przypadku wymiany drzwi wymaga się stosowania wzorów stolarki drzwiowej z przełomu XIX i XX w.

¹¹ Petroniusz, w dolny-slask.org.pl, hasła Wałbrzych, ul. G. Marconiego 3-3a i 4.

ul. G. Marconiego 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910-1915. Wzniesiony w stylu postsecesji, z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Bliźniacza kamienica dla domu przy ul. G. Marconiego 7. Remontowana w 2 poł. XX w., przed 1986 r. z zachowaniem bryły i ze znacznym zatarciem cech stylowych wystroju fasady. Przebudowany szczyt fasady, uproszczone podziały architektoniczne i detal. Wymieniona stolarka okienna i drzwi frontowe, przełożone pokrycie dachowe. Budynek z numeracją odnoszącą się do ulicy Marconiego usytuowany przy niewielkim placu zwróconym ku ul. Poprzecznej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, z ryzalitami w elewacjach tylnych, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana symetryczna kompozycja elewacji frontowej i asymetryczna kompozycja elewacji bocznej, wschodniej (z podwyższonymi partiami przekształconymi w facjaty zwieńczone trójkątnymi szczytami), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych o różnych proporcjach oraz o łuku odcinkowym). Na elewacji wschodniej bocznej zachowany prawie kompletny jej wystrój. Złożony z ceglanej licówki cokołu oraz z wykonanych w tynku: z profilowanego gzymsu nad przyziemiem, lizen rozdzielających i wydzielających trzy osie, lizen podkreślających naroża elewacji, odcinków uproszczonego belkowania z profilowanym gzymsem koronującym (nad bocznymi partiami elewacji i pod ramą szczytu). Osie okienne w partii I i II piętra wydzielone listwami, pod oknami podokienniki i prostokątne płyciny o różnych proporcjach. W szczycie facjaty termalne okno. W południowej części elewacji balkony z metalowymi, ażurowymi balustradami (o prostym wzorze geometrycznym) z czasu budowy domu. Wystrój fasady zredukowany po remontach do gzymsu nad przyziemiem, sprymitywizowanych lizen i ramy szczytu. W osi fasady zachowane balkony.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV lub drewniana o różnych podziałach lub bez podziałów. Nie zachowane oryginalne drzwi frontowe w elewacji bocznej, wschodniej. W 2010 r. drzwi te jeszcze zachowane, drewniane z nadświetlem, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu uproszczonego neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji. W przypadku elewacji frontowej wymagana korekta wyglądu detalu zachowanego i uzupełnienie go o brakujące elementy oryginalnego wystroju elewacji z elewacji bocznej wschodniej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na fotografii z karty adresowej budynku z 1986 r. w Delegaturze WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się nawiązania do wzoru z fotografii budynku z 2010 r. na stronie dolny-slask.org.pl.

ul. G. Marconiego 7

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1910-1915. Wzniesiony w stylu postsecesji, z elementami neoklasycyzmu i neobaroku. Bliźniacza kamienica dla domu przy ul. G. Marconiego 6. Remontowana w 2 poł. XX w., przed 1986 r., z zachowaniem bryły i ze znacznym zatarciem cech stylowych wystroju fasady. Przebudowany szczyt, uproszczone podziały architektoniczne i detal. Wymieniona w dużym stopniu stolarka okienna, przełożone pokrycie dachowe. Budynek z numeracją odnoszącą się do ulicy Marconiego usytuowany przy niewielkim placu zwróconym ku ul. Poprzecznej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie czworoboku z szerokim ryzalitem w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana symetryczna kompozycja elewacji frontowej (z podwyższoną partią środkową przekształconą w facjatę zwieńczoną trójkątnym szczytem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych o różnych proporcjach oraz o łuku odcinkowym). Zachowane pozostałości wystroju fasady: profilowany gzyms nad przyziemiem, lizeny wydzielające wschodnią, boczną część elewacji, lizena podkreślająca zachodnie naroże elewacji, odcinki uproszczonego profilowanego gzymsu koronującego nad bocznymi partiami elewacji i rama szczytu.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV lub drewniana o różnych podziałach lub bez podziałów. Nie zachowane oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, metalowe balustrady balkonów.
- Wskazany remont elewacji. W przypadku elewacji frontowej wymagana korekta wyglądu detalu zachowanego i uzupełnienie go o brakujące elementy oryginalnego wystroju elewacji z elewacji bocznej wschodniej budynku przy ul. G. Marconiego 6.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na fotografii z karty adresowej budynku z 1986 r. budynku nr 6 w Delegaturze WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się nawiązania do wzoru z fotografii budynku z 2010 r. na stronie dolny-slask.org.pl.

Ul. Parkowa

Dawne nazwy ulicy: *Parkstrasse*

Przed poł. XIX w. wzdłuż obecnej ul. Parkowej biegła zachodnia granica pałacowego parku. Później wzdłuż niej powstała ścieżka stanowiąca dojście od północy, od obecnej ul. 11 Listopada do pawilonu ogrodowego (*Gartenhaus*) stojącego na skraju parku, w miejscu obecnego domu przy ul. Parkowej 7. W 1857 r. ścieżka ta biegła od północy koło folwarku, obecnie prawym wylotem ul. Parkowej, między obecnymi budynkami przy ul. 11 Listopada 8 a blokami przy ul. Parkowej 1-3 i rozszerzała się w nieregularne placyki przed pawilonem ogrodowym i przed położonym po przeciwnej stronie hotelem *Villa Nova* przy ul. Parkowej 4. Dalej ścieżka znów się zwężała i biegła wzdłuż granicy parku. Po 1904 r., po zakupieniu dóbr przez firmę Kulmitz dawna ścieżka została przekształcona w obecną ulicę Parkową i otrzymała drugi, lewy, wylot północny między obecnymi domami przy ul. 11 Listopada 4 i 6. Zabudowa ulicy powstała w latach ok. 1900-1930, jest stylistycznie utrzymana w stylach secesji łączonej z historyzmem, ekspresjonizmu oraz historyzmu lat 20. XX w.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z pocz. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Parkowa 4

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Hotel *Villa Nova*, obecnie budynek produkcyjny drukarni TOP-DRUK, mur.-drewn. Zespół architektoniczny złożony z hotelu i z dwóch równoległych do niego, wolnostojących oficyn w głębi działki (nr 24 C, 24 F) wzniesiony w 1850 r. Budynek hotelowy zbudowany w stylu historyzmu szkoły berlińskiej 3 ćw. XIX w., neoklasycyzmu z elementami stylu szwajcarskiego, neogotyku tudorowskiego i architektury letniskowej. W stylu neoklasycyzmu utrzymane bryła korpusu budynku ze środkowym podwyższonym ryzalitem, wystrój murowanych partii elewacji i ich jasna kolorystyka, także na poziomie poddasza. W duchu stylu szwajcarskiego zaprojektowane formy mieszkalnego poddasza o konstrukcji szkieletowej i spłaszczone dachy dwuspadowe z mocno wysuniętymi okapami na ozdobnych wspornikach. Przed fasadą hotelu wzniesiona drewniana weranda reprezentatywna dla budownictwa letniskowego, z filarami kształtowanymi w duchu architektury nowożytnej oraz z arkadami o neogotyckich łukach zbliżonych do tudorowskich. Balustrady werand ażurowe.

Pierwotny wygląd oficyn utrwalony na rycinie z ok. poł. XIX w. Oficyny te pierwotnie były dwukondygnacyjne. Oficyna północna ze skrajnym ryzalitem, z loggiami na piętrze i z dobudowanym do fasady drewnianym gankiem wspartym na słupach¹². Oficyna południowa z ar-

¹² Wałbrzych, ul. Parkowa 4, zespół hotelu *Villa Nova*, hotel i oficyny, fotografia z ok. 1850, na stronie dolny-slask.org.pl, <https://dolny-slask.org.pl/5421597.foto.html> idEntity=517472.

kadami w przyziemiu i z górną kondygnacją nakrytą spłaszczonym, dwuspadowym dachem, jednolitą stylistycznie z budynkiem hotelowym.

Zapewne na pocz. XX w. dokonane pewne przekształcenia wyglądu hotelu. Ozdobiony dekoracją laubzegową szczyt ryzalitu w fasadzie korpusu. Może też upiększona weranda. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i częściowo wystroju elewacji. Przed 1980 r. rozebrana weranda. Przebudowane w większości otwory i wymieniona stolarka. Elewacje w całości otynkowane tynkiem fakturowym. Przed elewacją frontową korpusu oraz przed elewacją bocznego skrzydła wzniesione parterowe przybudówki. Na tej przy fasadzie urządzony taras. Budynek pierwotnie wolnostojący, obecnie poprzez parterowy pawilon połączony z budynkiem nr 6. Usytuowany w zachodniej pierzei ul. Parkowej.

Oficyny radykalnie przebudowane, pomiędzy wąskie skrzydło budynku frontowego a oficynę południową wbudowany parterowy, bezstylowy łącznik. Oficyna północna obniżona o kondygnację, bezstylowa, oficyna południowa przebudowana, bezstylowa w przyziemiu, z zachowanym piętnem z kompletnym wystrojem elewacji.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku, dawnego hotelu na planie litery L. Korpus dwukondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, ze środkowym, podwyższonym, płytkim ryzalitem w elewacji frontowej, zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem oraz z asymetrycznie umieszczonym ryzalitem we wschodniej elewacji bocznej. Skrzydło jednokondygnacyjne z podstryszem. Oba człony budynku nakryte dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połączy oraz z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku i detalu architektonicznego na elewacjach.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym, podwyższonym, płytkim ryzalitem zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem) i bocznych, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych) na poziomie mieszkalnego poddasza. Zachowane relikty detalu architektonicznego wykonanego w tynku: relikty boniowania przyziemia (na bocznej elewacji zachodniej), gzyms pod oknami I piętra na gęstym szeregu konsol (elewacja wschodnia i zachodnia korpusu) i wspólne gzymsy nadokienny na szeregu konsol nad oknami w górnej kondygnacji ryzalitu w fasadzie oraz nad oknami I piętra w elewacjach bocznych korpusu. Zachowane też wieńcząca korpus i skrzydło budynku, dekoracyjnie rozwiązana konstrukcja szkieletowa z zastrzałami, ozdobne wsporniki okapu dachu oraz snycerka szczytu w elewacji północnej. Zachowany podobny wystrój elewacji górnej kondygnacji oficyny południowej.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana, stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym także o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w partii mieszkalnego poddasza korpusu i podstrysza skrzydła, relikty wystroju elewacji i konstrukcja szkieletowa.
- Wskazany remont elewacji z wymianą tynku fakturowego na gładki i z oczyszczeniem z wtórnego tynku konstrukcji szkieletowej. Proponowane wykonanie wystroju elewacji (bez odbudowy werandy) w nawiązaniu do historycznych form wystroju znanych z ikonografii.

- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według ikonografii (podział krzyżowo-kwaterowy)¹³ i według wzorów z 2 poł. XIX w.

ul. Parkowa 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny wzniesiony w 1906 r. w stylu secesji łączonej z historyzmem (z elementami neoklasycyzmu i neobaroku). Gruntownie przebudowany w 2 poł. XX w. W 2012 wyremontowany z odtworzeniem wystroju elewacji, z pewnymi zmianami wynikającymi z użycia innych materiałów.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z obniżonym ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego. Budynek nakryty dachem o złożonej konstrukcji, częściowo pulpitowym z ukośną połącią (nad częścią elewacji frontowej), częściowo tylko pulpitowym oraz poprzecznym do osi budynku dachem dwuspadowym (na wysokości szczytu w elewacji frontowej).
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu ceramiczne i z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej ze zsuniętym z jej osi szczytem wolutowym. Zachowane: układ osi okiennych (także w innych elewacjach), wykroje otworów (prostokątnych). Odtworzony detal: cokół, pasowe boniowanie przyziemia, geometryczny gzyms-szlak nad przyziemiem, boniowane lizeny ujmujące naroża budynku i wydzielające dwie osie w fasadzie, nad którymi szczyt, pasowy gzyms pod oknami II piętra oraz odcinki belkowania koronującego z fryzem w formach jak gzyms nad przyziemiem. Otwory przyziemia bez obramień. Okna wyższych kondygnacji w listwowych obramieniach, z ozdobnymi układami kłióców nad nadprożami. Na bezokiennej części elewacji frontowej, na poziomie II piętra umieszczona obramiona płycina. Szczyt wolutowy w dolnej części lekko zgeometryzowany. W polu szczytu trzy okulusy w obramieniach, w tym dwa ślepe. Trzeci górny ujęty stylizowanym motywem przekształconym powyżej w kartusz.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Nie zachowane drewniana, oryginalna stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystroj elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w.

¹³ Wałbrzych, ul. Parkowa 4, hotel *Villa Nova*, fotografie z pocz. XX w., na stronie dolny-slask.org.pl/697111_foto.html idEntity=51747, dolny-slask.org.pl/770906_foto.html idEntity=517472.

ul. Parkowa 6

Budynek wpisany do rejestru zabytków decyzją: nr 734/1004/Wł z dn. 31.03.1984, w decyzji podany nr budynku 8, powinno być: Parkowa 6. Konieczna zmiana treści decyzji aktualizująca adres.

WEZ (1976, 1997)

Willa Emila Wunderlicha, właściciela zakładów kalki ceramicznej *E. Wunderlich and Company*, późniejszych Wałbrzyskich Zakładów Graficznych KALKOMANIA (patrz: budynek produkcyjny przy ul. Armii Krajowej 21, 1896), następnie budynek biurowy tej firmy. W latach 1947-1969 budynek mieszkalny, z mieszkaniami służbowymi pracowników, po remoncie przeprowadzonym w 1969 r. przeznaczony na cele biurowo-magazynowe. Obecnie o funkcjach biurowych. Budynek wzniesiony w 1903 r. jako mur.-drewn., w stylu secesji i historyzmu (elementy neobaroku). Pierwotny wystrój elewacji (nie zachowany) w formie: boniowania wysoko posadowionych piwnic, pasowego gzymsu nad kondygnacją piwnic, obramień górnych partii okien (pasowych lub w formie rustykowanych boni), oprawy otworu wejściowego, profilowania podstawy wykusza w ryzalicie, artykulacji narożnego, cylindrycznego wykusza, masywnej balustrady loggii parteru i ażurowej balustrady balkonu I piętra, zapewne drewnianej. Wzdłuż ulicy wzniesione ozdobne, secesyjne ogrodzenie. W 1947 r. przeprowadzony remont budynku i dokonana częściowa zmiana układu jego wnętrza. W trakcie drugiego remontu budynek znacznie przekształcony. Przebudowane wnętrza parteru z zatarciem ich pierwotnego układu. Radykalnie uproszczone narożny, cylindryczny wykusz oraz loggia i balkony. Wykusze pozbawiony hełmu, wykonana nowa, betonowa konstrukcja balkonu I piętra. Loggia oraz balkon ograniczone prostymi balustradami z desek. Zamurowane okna w bocznej, północnej elewacji budynku. Odnowiona elewacja z usunięciem detalu architektonicznego. W 1985 r. remontowany dach. Przebudowane kominy, wieżyczka oblicowana płytkami azbestowo-cementowymi, wykonane nowe pokrycie jej hełmu z blachy ocynkowanej. Rozebrane secesyjne ogrodzenie. Przy styku obu członów budynku, od strony dziedzińca fabryki dobudowana parterowa przybudówka.

Budynek przy ul. Parkowej 6 pierwotnie wolnostojący, w linii zabudowy zach. pierzei ulicy, połączony wtórną przybudówką z budynkiem nr 4.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie dwóch przesuniętych względem siebie równoległych prostokątów, trzykondygnacyjnego (łącznie z wysokimi piwnicami), urozmaiconego od frontu szerokim ryzalitem i cylindrycznym, narożnym wykuszem, nakrytego dachem wielospadowym na bazie klasycznego dachu czterospadowego i trójspadowego. Dach nad frontową częścią budynku ożywiony drewnianą, ośmioboczną wieżyczką z latarnią i baniastym hełmem.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Częściowo zniszczone tynki zewnętrzne. Uszkodzone oblicowanie wieżyczki z płytek azbestowo-cementowych i skorodowany jej hełm z blachy ocynkowanej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana zasadnicza, cechująca się asymetrią kompozycja elewacji budynku, komponowany układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łukach pełnych, odcinkowych, owalnych). Brak detalu. Zachowana szkieletowa konstrukcja wykusza oraz trapezowego, nadwieszzonego szczytu ryzalitu w fasadzie, opartego na ozdobnych krańcach belek stropowych.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna. Nie zachowane oryginalne drzwi frontowe. Zachowane kute secesyjne kraty w oknach piwnic.
- Stan zachowania wystroju wnętrza: Zachowana drewniana stolarka klatki schodowej i drzwi wewnętrznych, boazerie oraz obudowa kominka.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku, forma i pokrycie dachu, wieżyczki, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i relikty stolarki okiennej oraz oryginalne elementy wystroju i wyposażenia wnętrza.
- Wskazane przeprowadzenie remontu budynku i jego elewacji z ewentualnym odtworzeniem detalu architektonicznego, wg zachowanej ikonografii.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z pocz. XX w., z możliwością wyboru podziału krzyżowego lub podziału krzyżowego z podziałem kwaterowym w górnych skrzydłach okien.

ul. Parkowa 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ (1997-1998)

Budynek administracyjny zakładów kalki ceramicznej *E. Wunderlich and Company*, późniejszych Wałbrzyskich Zakładów Graficznych KALKOMANIA, mur., 1923 r. Wzniesiony w stylu historyzmu z odniesieniami do neoklasycyzmu (ogólna kompozycja bryły, fasady, formy podokienników), neogotyku (trójlistne zamknięcia blend w partii ryzalitu w fasadzie), neorenesansu (attyka), łączonym z ekspresjonizmem (geometryczna dekoracja elewacji). Pierwotny wystrój fasady budynku znany z przekazów ikonograficznych z lat 20. XX w. Zasadniczo zachowany za wyjątkiem geometrycznej dekoracji w formie kolistych pierścieni w blendach w elewacji ryzalitu fasady. Pierwotnie tynki gładkie. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo kompozycji elewacji. W 1947 r. przeprowadzony remont wnętrza, a w 1969 r. wyremontowane elewacje. Położony tynk cyklinowany (fakturowy), ułożona ceramiczna witromosaika. Pokryte nią boczne partie fasady i pilastry w partii jej ryzalitu oraz — boczne partie wschodniej elewacji bocznej. W trakcie remontu usunięta wspomniana powyżej geometryczna dekoracja z ryzalitu fasady. W 1985 r. przeprowadzony remont więźby dachowej i częściowo wymienione pokrycie. W latach 1990 i 1996 odnawiane wnętrza. W niewielkim stopniu wymieniona stolarka okienna. W 2013 r.(?) przeprowadzony kolejny remont. Budynek nr 8 wolnostojący, usytuowany w ciągu zabudowy zachodniej pierzei ul. Parkowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła trzykondygnacyjnego budynku na planie prostokąta, z pozornym, lekko podwyższonym ryzalitem środkowym w fasadzie i z ryzalitem środkowym klatki schodowej w bocznej elewacji wschodniej, wykreślonym łukiem odcinkowym. Budynek nakryty dachem czterospadowym. Nad ryzalitami niewielkie daszki pulpitarne powtarzające ich obrysy.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej. W jej centrum lekko podwyższony, środkowy ryzalit pozorny z trójlistnie zamkniętymi blendami (z osiami okiennymi), wydzielonymi uproszczonymi pilastrami. Ryzalit zwieńczony attyką grzebieniową. W przyziemiu bocznych partii fasady blendy (z oknami) o łuku pełnym. Zachowane: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych o różnych proporcjach). Zachowane też na fasadzie: licówka cokołu z częściowo obrobionego kamienia, ceglany gzyms cokołowy, kamienny, profilowany gzyms wieńczący ryzalit, murowane z cegły i tynkowane podstawa attyki i jej zwieńczenie w formie półkoliście zamkniętych elementów. Ponadto boczne partie fasady i wschodnia elewacja boczna zwieńczone odcinkami ceglano- tynkowego, profilowanego gzymsu koronującego. W obu też elewacjach okienne podokienniki, niektóre na wspornikach.
- Stan zachowania stolarki okiennej: W dużym stopniu zachowana drewniana, stolarka okienna, okna skrzynkowe, podwójne, jedno- dwu- trójdzielne ze szczeblinkami. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe, przeszklone częściowo z neobarokową, ozdobną kratą.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka okienna i drzwiowa.
- Wskazany remont elewacji, z wymianą tynku cyklinowanego (fakturowego) i wiotriomozaiki na tynk gładki i z odtworzeniem wystroju elewacji, łącznie z usuniętą dekoracją geometryczną (ikonografia na karcie ewidencyjnej budynku).
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Parkowa 9

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), obecnie biurowiec PKP SA, Zakładu Linii Kolejowych, mur., ok. 1905 r. Wzniesiony w stylu secesji, z elementami budownictwa ceglano (cegłana licówka i formy detalu) i rodzimego (dekoracja fachwerkowa). Budynek zbudowany wraz z północną przybudówką. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka. Wyższe partie elewacji pokryte tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Wymieniona stolarka okienna. Przełożone pokrycie dachowe. Budynek usytuowany we wschodniej pierzei ul. Parkowej, połączony z domem nr 11.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z asymetrycznie usytuowanym, pięciobocznym, podwyższonym ryzalitem w elewacji frontowej, z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej oraz z przybudówką przy bocznej, elewacji północnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem pulpitowym z dwiema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i nad elewacją boczną, północną. W dach wbudowany poprzecznie, od frontu, na osi ryzalitu w fasadzie wysoki, dwuspadowy dach z trójkątnym odeskowanym szczytem, do którego dobudowany pięciopółaciowy dach ryzalitu.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.

- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (z asymetrycznie usytuowanym, podwyższonym, pięciobocznym ryzalitem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym oraz zamkniętych półkoliście, jedno- dwu- i trójskrzydłowych). Zachowane: kamienna licówka cokołu, ceglana licówka przyziemia i częściowo I piętra oraz detal architektoniczny wykonany w cegle a także w tynku gładkim. Detal ten w formach: kamiennego, wydatnego gzymsu cokołowego, ceglanego wałka powtarzającego częściowo obrys blend z oknami (przyziemie), ceglanego gzymsu na konsolach (nad przyziemiem), pasowych gzymsów nad I piętrem oraz na wysokości okien I i II piętra, strefy koronującej złożonej z gzymsu na konsolach i pasa dekoracji fachwerkowej. Na jej poziomie pas muru górnej kondygnacji ryzalitu (pierwotnie zabudowanego balkonu) kształtowany jak balustrada, z drewnianymi, ażurowymi segmentami. Pod okapem dachu ryzalitu pasowy gzyms na konsolach. Okna przyziemia w blendach o łuku odcinkowym, z ozdobnym układem ceglanych parapetów. Okna wyższych kondygnacji w tynkowych opaskach, uszakowych z secesyjnym motywem geometrycznym, z ceramicznymi parapetami i ceglano-tynkowymi płycinami podokiennymi (I piętro) lub tylko z podokiennikami (II piętro). Północna elewacja boczna z artykulacją jak fasada. Do elewacji tej dobudowana dwukondygnacyjowa licowana ceglą przybudówka z dachem płaskim. W bocznej, północnej elewacji budynku główne wejście do niego.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowane ceglane ogrodzenie złożone furty filarowej, z muru ze słupkami oraz z drewnianych, ażurowych segmentów w formie kratownicy.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Nie zachowane oryginalne drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Wskazany remont elewacji, z wymianą tynku cyklinowanego na gładki i z usunięciem farby z ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów utrwalonych na fotografii budynku z karty adresowej budynku z 1986 r. (w Delegaturze WUOZ w Wałbrzychu). W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki drzwiowej według historycznych wzorów z pocz. XX w.

ul. Parkowa 10

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek należący do zakładów kalki ceramicznej E. Wunderlich and Company, późniejszych Wałbrzyskich Zakładów Graficznych KALKOMANIA, mur., ok. 1925-1930. Wzniesiony w stylu historyzmu z odniesieniami do neoklasycyzmu przełomu XVIII i XIX (ogólna kompozycja bryły, kompozycja fasady, podokienniki, szereg blend w przyziemiu). Architektoniczne ujęcie budynku choć mniej stylistycznie nowoczesne zbliżone w szczegółach do architektonicznego ujęcia budynku nr 8. Podobnie kształtowany ryzalit klatki schodowej w elewacji tylnej, zastosowane rozwiązanie w formie blendy z oknem, podobnie opracowane: cokół, ceglany gzyms cokołowy, uproszczone pilastry z pasowymi, ceglanymi głowicami, podokienniki na konsolach i trójkątne okna. W sposób charakterystyczny dla architektury lat 20. XX w. zaprojektowane portal i wgłębne opaski okienne. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i zasadniczo kompozycji elewacji. Pomalowane ceglane elementy

wystroju budynku. Częściowo wymieniona stolarka okienna. Przebudowany portal, w którym umieszczone nowe, obecne drzwi frontowe. Niektóre z obramień okiennych zniekształcone lub usunięte przy wymianie stolarki okiennej. W latach 2007-2012 położone pokrycie dachowe i zlikwidowane wówczas trójkątne lukarny w połaciach dachu. Budynek nr 10 wolnostojący, usytuowany w ciągu zabudowy zachodniej pierzei ul. Parkowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła trzykondygnacyjnego budynku na planie prostokąta, z lekko podwyższonym ryzalitem środkowym klatki schodowej w elewacji tylnej, wykreślonym łukiem odcinkowym. Przed elewacją frontową parostopniowe, betonowe schody zewnętrzne ujęte kamiennymi obetonowanymi murkami. Budynek nakryty dachem czterospadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji, układ osi okiennych (tylko w fasadzie i w elewacji tylnej), wykroje otworów (prostokątnych, trójkątnych) i detal architektoniczny wykonany w tynku, z kamienia i z cegły. W przypadku fasady i obu elewacji bocznych zachowane: licówka cokołu z częściowo obrobionego kamienia, ceglany gzyms cokołowy, artykulacja przyziemia w formie szeregu blend zamkniętych półkoliście (z uproszczonymi pilastrami z ceglanymi kapitelami), gzyms podokienny pod oknami I piętra oraz profilowany gzyms koronujący obiegający także trójkątny szczyt w osi fasady. Ponadto w osi fasady w ciągu blend umieszczony ceglany portal. Złożony z szerokich węgarów naśladowujących pasy boniowania, zwieńczonych wąskimi, pasowymi pseudogłowicami, na których oparta półkolista archiwolta z kłinców ozdobiona tynkowanym kluczem. Okna w fasadzie w profilowanych, wgłębnych obramieniach z podokiennikami na wspornikach.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana, stolarka okienna, okna skrzynkowe, podwójne, dwudzielne ze szczeblinkami. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym także o podziale kwaterowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka okienna.
- Wskazany remont elewacji z odtworzeniem zniszczonych obramień okiennych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Parkowa 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., 1910 r. Wzniesiony w stylu secesji, z elementami historyzmu, neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji oraz remontowany w 2011 r., z uproszczeniem wystroju fasady. Usunięta listwowa dekoracja ujmująca osie okienne oraz zawarta w nich tablatura, uproszczone obramienia okienne. Wymienione balustrada balkonu na dachu wykusza, stolarka okienna i drzwi frontowe. Położone pokrycie dachowe. Wykonana nowa kolorystyka elewacji. Budynek usytuowany we wschodniej pierzei ul. Parkowej, połączony z domem nr 9.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z facjatą w osi elewacji frontowej zwieńczoną szczytem oraz z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej. Budynek trzykondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem pulpitowym z dwiema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i nad elewacją tylną.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy oraz ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (z wykuszem z balkonem i z facjatą w osi elewacji frontowej zwieńczoną fałsiście wykrojonym szczytem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym). Zachowany detal architektoniczny: boniowanie na poziomie kondygnacji piwnic, ceglana licówka części przyziemia (obecnie pomalowana), tynkowa listwa obiegająca górne partie otworów przyziemia, gzyms nad przyziemiem i u podstawy wykusza, murowana część balustrady balkonu, odcinki profilowanego gzymsu nad bocznymi partiami fasady, obramienie szczytu sprowadzone na krótkie odcinki profilowanego gzymsu. Otwory w listwowych obramieniach, z podokiennikami. Południowa, boczna elewacja budynku zdobiona dużymi, nakładanymi płytami ocieplenia naśladowującymi formy dekoracji elewacji z pocz. XX w.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Zachowana drewniana stolarka okienna w oknach klatki schodowej.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- Docelowo wskazane przywrócenie usuniętych elementów wystroju elewacji, listew wydzielających osie okienne, tablaty w ich obrębie, boniowanych lizen ujmujących naroża facjaty oraz pierwotnego rysunku balustrady balkonu według fotografii budynku z karty adresowej z 1986 r. (w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu).
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzoru utrwalonego na fotografii budynku z karty adresowej z 1986 r. (w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu). W przypadku wymiany drzwi frontowych wymagane stosowanie stolarki drewnianej zaprojektowanej wg rozwiązań z lat ok. 1905-1910.

Ul. Poprzeczna

Dawne nazwy ulicy: *Querstrasse*

Jest to krótka ulica łącznikowa, między ulicami Armii Krajowej i Pocztową, powstała przed 1857. Przy tej ulicy nigdy nie było zabudowy z nią związanej. Przed 1945 r. ulica została wybrukowana kostką granitową.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: przebieg ulicy na jej całej długości określonej do poł. XIX w. oraz jej bruk.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy i bruk.

Ul. Pocztowa

Dawne nazwy ulicy: *Promenade, Poststrasse*

Ok. poł. XVIII w. wzdłuż obecnej ulicy Pocztowej wytyczona była dwustronnie obsadzona promenada prowadząca w kierunku północnym od Górnego Zdroju (przy zespole pałacowym przy obecnej ulicy 11 Listopada) do Zdroju Dolnego. Promenada biegła wzdłuż brzegu i na wschód od dużego Stawu Kuźniczego (*Hammer Teich*). Prowadziła do kompleksu zabudowy uzdrowiskowej złożonego z kolumnowego pawilonu Dolnego Źródła nakrytego namiotowym daszkiem i do Dolnych Łazienek, budynku z murowanym przyziemiem i szkieletowym piętrem, nakrytego dachem dwuspadowym. Budynek ten stał po wschodniej stronie promenady, jak się wydaje blisko późniejszego Domu Doktora przy ul. Pocztowej nr 22 i nie wykluczone, że to te łazienki przebudowano w 1 ćw. XIX w. w tenże budynek. Ponadto około połowy XVIII w. u wylotu promenady przy głównej ulicy wiejskiej znajdowały się dwa budynki. Szkieletowy, dwukondygnacyjny stał zapewne na miejscu późniejszego browaru(?) przy ul. Pocztowej 1, a po przeciwnej stronie ulicy, mniej więcej na wysokości posesji przy ul. Pocztowej 2-4 znajdował się parterowy, murowany budynek z czterospadowym dachem. Zapewne w 2 poł. XVIII w. zbudowano Dom gościnny i Dom Zdrojowy tzw. „Lwi gród” przy ul. Pocztowej 9 i wzniesiono budynek przy ul. Pocztowej 16. Pozostała część promenady była niezabudowana. Około 1800 przebudowano z inicjatywy właścicieli dóbr „Lwi gród” i utworzono przy nim niewielki plac i ogród (na miejscu dwóch obecnych domów przy ul. Pocztowej 5 i 7), służący towarzyskiemu życiu kuracjuszy. Tu też odbywały się koncerty, a ponadto w okolicy tego budynku odkryto w XIX w. trzy źródła. Około 1800 r. wzniesiono też obecny browar przy ul. Pocztowej 1. Przebudowano również Dolne Łazienki i pawilon nad źródłem. Łazienki utworzono z dwóch murowanych, niewielkich parterowych budynków z dachami dwuspadowymi (w typie zabudowy wiejskiej) flankujących barokowy w charakterze cylindryczny pawilon z portalem i kopułą. Natomiast pawilon nad źródłem-pijalnię zbudowano już jako formalnie nowocześniejszy, w modnym wówczas stylu neogotyckim, łączonym jeszcze z neoklasycyzmem, z ostrołuczными arkadami na kolumnach i ze stożkowym dachem.

W 1 ćw. XIX w. przebudowano Dolne Łazienki(?) na tzw. Dom Doktora (ul. Pocztowa 22). Następnie w latach 30. XIX w. wzniesiono po wschodniej stronie promenady, na miejscu obecnego domu przy ul. Pocztowej 18 tzw. Nowe Łazienki, parterowy budynek w stylu neoklasycyzmu, z antykizującym, kolumnowym portykiem zwieńczonym trójkątnym szczytem. W latach 40. XIX w. zbudowano też pensjonat *Mansfeldhaus* przy ul. Pocztowej 14, a około poł. XIX w., naprzeciwko Nowych Łazienek halę spacerową utrzymaną w stylu historyzmu szkoły berlińskiej (neoklasycyzmu łączonego ze stylem arkadowym). Budynek ten zlokalizowany przy ul. Pocztowej 13-15 składał się z parterowej części centralnej, hali z arkadami o łuku odcinkowym otwartymi ku promenadzie, ku wschodowi i z dwóch skrajnych, wbudowanych w tę halę wieżowych ryzalitów z dachami płaskimi z wysuniętymi okapami. W 1852 r. obok „Lwiego grodu” wzniesiono dom gościnny „Burghof” przy ul. Pocztowej 11. W 2 poł. XIX w. rozwój górnictwa głębinowego w Starym Zdroju spowodował zanik wód leczniczych i w konsekwencji upadek uzdrowiska. Ostatni sezon przypadł na rok 1873.

W latach 70. XIX w. istniała jeszcze zabudowa uzdrowiskowa. Do 1884 r. rozebrano pawilon nad źródłem, do 1905 r. — Nowe Łazienki, na miejscu których stanął obecny dom przy ul. Pocztowej 18. Hala spacerowa rozebrana została w 2004 r. W związku z powyższym z dawnej zabudowy uzdrowiskowej pozostały tylko „Lwi gród” przy ul. Pocztowej 9, Dom Doktora przy ul. Pocztowej 22, dom gościnny „Burghof” przy ul. Pocztowej 11, pensjonat *Mansfeld-*

haus i gospoda z oficyną przy ul. Pocztowej 16. Domy czynszowe na ul. Pocztowej zaczęto budować na przełomie XIX i XX w., głównie po roku 1900, w związku z czym wykształciły się obecny wygląd ulicy i jej architektoniczny charakter. W południowej części ulicy znalazły się poczta i kamienice tworzące zwarte kompleksy zabudowy (nr 3, 5, 7 i 6, 8), a dalej ku północy na niezabudowanych działkach wznoszono domy sukcesywnie, jako wolnostojące bez planu urbanistycznego.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Obecnie zachowane są: przebieg ulicy na jej całej długości określonej do poł. XIX w., historyczna zabudowa, za wyjątkiem większości budynków uzdrowiskowych rozbieranych sukcesywnie od lat 70. XIX w. (pawilony nad źródłami, łaźienki, w tym Nowe Łazienki). W 2004 r. rozebrano halę spacerową. Obecnie zachowany relikw dawnej promenady (szpaler młodszych lip wzdłuż ulicy, fragment alei ze zróżnicowanym wiekowo drzewostanem pomiędzy budynkami przy ul. Pocztowej nr 18 i 22 i pojedyncze nasadzenia nad Pełcznicą. W dużym stopniu zachowany jest wykonany z kostki granitowej bruk ulicy Pocztowej, przed wjazdem na mosty przy ulicach Poprzecznej i Legnickiej zalany asfaltem.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa, relikty promenady (szpaleru lip, fragmentu alei, pozostałych nasadzeń nad Pełcznicą), bruk.
- Wskazane uzupełnienie linii zabudowy na posesji nr 2-4 i między posesjami nr 10-12.

ul. Pocztowa 1

Budynek wpisany do rejestru zabytków decyzją nr: 705/1613/WŁ z 29.01.1998

WEZ 1997

Browar dominialny, a następnie prywatny budynek z browarem i gospodą, obecnie dom, wzniesiono w 1798 r. lub ok. 1800 r. z inicjatywy ówczesnego właściciela dóbr i przebudowano w 1 ćw. XIX w. Utrzymano w stylu śląskiego, wczesnego neoklasycyzmu (kompozycja fasady, żłobkowania pseudobalustrady facjaty w fasadzie, formy klasycyzujących akroterionów i nie zachowane boniowanie przyziemia). Budynek remontowano w XIX i XX w. ze zmianami niektórych szczegółów wystroju elewacji, w stylu historyzmu, ale zasadniczo z utrzymaniem neoklasycystycznego charakteru wystroju elewacji (portal fasady, formy serliany w szczytach elewacji bocznych). W latach 20. XX w. wykonano wąskie, wgłębne opaski okien. Zwężono portal w elewacji frontowej i umieszczono w nim metalowe drzwi z nadświetłem, w stylu art deco. Budynek po 1945 r. przeznaczono na hotel pracowniczy Centralnych Warsztatów Koksowniczych w Wałbrzychu i adaptowano na ten cel. W latach 60. XX w. usunięto częściowo wystrój elewacji, w tym boniowanie przyziemia, zamurowano część okien, zwężono lub przebudowano otwory wejściowe. Elewacje pokryto tynkiem cyklinowanym. Wymieniono w dużym stopniu stolarkę okienną. Bardziej przekształcono północną elewację boczną. Tu zlikwidowano otwór wejściowy i przebudowano serlianę. Przebudowano wnętrza wprowadzając wtórne podziały i powiększono przybudówkę w podwórzu. W 2013 r. wykonano nowe pokrycie dachowe. Budynek wolnostojący, usytuowany narożnie w zachodniej pierzei ul. Pocztowej i południowej pierzei ul. Śląskiej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z naczółkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji, frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym facjatą oraz kompozycja elewacji bocznych z trapezowymi szczytami i z podkreślonymi osiami środkowymi. Zachowane: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych) oraz tynkowy detal architektoniczny. W przypadku fasady: profilowany gzyms koronujący, artykulacja facjaty (narożne lizeny, uproszczone belkowanie), jej obramiony naczółek zamknięty odcinkowym łukiem, flankowany przez akroteriony. Pod oknami facjaty pas żłobkowania. W centrum ryzalitu pozornego portal złożony z gładkich węgarów, nadproża i odcinka gzymsu na konsolach. Nad portalem płytki, prostokątna blenda z oknem. Większość okien w wąskich, wgłębnych opaskach. W południowej elewacji bocznej budynku wgłębna oś środkowa z portalem w formie kolumn wspierających odcinek profilowanego gzymsu. W osi szczytu serliana z prostokątną podstawą (z neorenesansową balustradą tralkową), z kolumnami i ze zwieńczeniem częściowo w formie trójkąta, przełamującym górne zamknięcie trapezowego szczytu.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Nie zachowana drewniana, stolarka okienna i drzwiowa. W portalu w elewacji frontowej zachowane metalowe drzwi z nadświetlem, jednoskrzydłowe, pełne, z dekoracyjnymi okuciami. Nadświetle zabezpieczone ozdobną kratą.
- Zachowana nawierzchnia dziedzińca brukowana granitową kostką.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz relikty stolarki okiennej.
- Wskazany remont elewacji z wymianą tynku cyklinowanego na gładki, z powrotem do pierwotnej szerokości drzwi frontowych w portalu w fasadzie i z przywróceniem boniowania przyziemia, wg ikonografii.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów historycznych z 2 poł. XIX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych zaleca wykonanie nowych według zachowanego wzoru.

ul. Pocztowa 3

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek poczty, mur., pocz. XX w., secesja z elementami neogotyku. Secesyjna stylistyka najwyrazistsza w formach krat (secesyjny ornament kwietny), drzwi frontowych i wrót bramy. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Naprawiane pokrycie dachowe, Pomalowana cegła klinkierowa. Budynek wolnostojący, usytuowany w zachodniej pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, złożonego z dwukondygnacyjnego, dwuczłonowego korpusu nakrytego dwoma prostopadłymi dachami dwuspadowymi, z południowego, jednokondygnacyjnego skrzydła ze ściętym

narożem i z dachem płaskim oraz z krótkiego, ukrytego za murem wzdłuż ulicy skrzydła północnego z bramą wjazdową i także z dachem płaskim. W elewacjach frontowej, wschodniej, tylnej zachodniej skrajne ryzality pozorne zwieńczone uskokowymi szczytami. Podobnym szczytem zwieńczona też północna, boczna elewacja budynku.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja wszystkich elewacji budynku, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łukach pełnych oraz odcinkowych). Na wszystkich elewacjach zachowane kamienna licówka cokołu, licówka z cegły klinkierowej dolnej części przyziemia połączona z ceglanymi obramieniami otworów i blend w tej kondygnacji. Wyżej elewacje tynkowane, z detalem wykonanym w cegle. Z tego materiału wykonane: lizeny (na elewacji skrzydła południowego), gzymsy połączone z obramieniami łuków okien I piętra oraz z obramieniami blend, licówka górnych części naroży ryzalitu w fasadzie (z pseudomachikulami) obramienia szczytów (z uskokami nakrytymi ceramicznymi daszkami). Skrzydła budynku zwieńczone ceglanymi gzymsami na wspornikach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Zachowana drewniana stolarka okienna. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane z nadświetlem, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu secesji. Zachowane secesyjne, kute wrota w bramie wjazdowej oraz secesyjne kraty w oknach przyziemia.
- Stan zachowania ogrodzenia: Zachowane ogrodzenie podwórza po zachodniej stronie poczty, murowane z cegły, tynkowane, złożone ze słupków oraz pełnych segmentów, osłoniętych daszkami-kapnikami krytymi dachówką. W linii ogrodzenia od strony ul. Śląskiej zachowana brama filarowa i furta z wrotami ażurowymi, metalowymi, częściowo przerobionymi w 2 poł. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, stolarka okienna oraz drzwi frontowe.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji. W przypadku elewacji wymagane oczyszczenie z farby ceglanej licówki. Wskazany remont ogrodzenia.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Pocztowa 5

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1979

Budynek mieszkalno-usługowy z przyziemem i I piętrem użytkowanym jako dom handlowy kupca Carla Rademachera (handel towarami kolonialnymi) oraz z wyższymi kondygnacjami mieszkalnymi zbudowano w 1903 r. Wzniesiono go w stylu historyzmu, neoklasycyzmu łączonego z neorenesansem północnym oraz z elementami neobaroku i secesji. Budynek remontowano w 1976 r. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowano ceglaną licówkę. Naprawiano pokrycie dachowe. Częściowo wymieniano stolarkę okienną. Budynek nr 5 dobudowany do poczty (nr 3), usytuowany w zach. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, czterokondygnacyjnego z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, nakrytego dachem pulpitowym z ukośną połacią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne miejscami ubytki tynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi ze szczytami z ozdobnymi zwieńczeniami). Zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych, o łuku odcinkowym i o łuku pełnym), detal wykonany w tynku: pasowe boniowanie przyziemia i I piętra z ozdobnym układem kłinców nad otworami, profilowany gzyms nad przyziemiem, ceglana licówka górnych kondygnacji elewacji, profilowany gzyms koronujący w centralnej części fasady, lizeny wydzielające górne partie elewacji ryzalitów, pasowy gzyms u podstawy szczytów ryzalitów, oprawa szczytów w formie uskokowo podcinanych, tynkowych płycin i profilowanej ramy, ozdobnych, fantazyjnych zwieńczeń szczytów, skrajnych obelisków i kul na postumentach flankujących szczyty. Zachowane obramienia okienne: sfazowane nisze okien przyziemia i I piętra, fartuchy pod oknami I piętra, listwowe, fantazyjnie zarysowane obramienia okien II i III piętra (z przewiązkami, kluczami i z płycinami pod- i nadokiennymi, podokienniki i gzymsy nadokiennie na konsolach nad oknami II piętra w elewacjach skrajnych ryzalitów.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka z PCV, bez podziałów lub m.in. o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, w stylu historyzmu łączonego z neoklasycyzmem i secesją (z motywami kwietnymi).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka okienna oraz drzwiowa.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji. Sugerowane odtworzenie grzebienia na dachu, w nawiązaniu do zachowanej ikonografii.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Pocztowa 6

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny zbudowany na pocz. XX w., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w., przed 1997 r. i w latach 2010-2012, z zachowaniem bryły i częściowo wystroju elewacji. W trakcie remontów zniesione boniowanie przyziemia i obramienia otworów w przyziemiu oraz w obrębie ściętego naroża budynku. Zamurowany znajdujący się tu dawniej otwór wejściowy. Uproszczone obramienia okienne wyższych kondygnacji. Pomalowana ceglana licówka, Przełożone pokrycie dachowe. Całkowicie wymieniona stolarka okienna. Budynek nr 6 dobudowany do budynku nr 8, usytuowany we wsch. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze ściętym narożem, czterokondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem oraz z ryzalitem klat-

ki schodowej w elewacji tylnej. Budynek nakryty dachem pulpitowym z dwiema ukośnymi połaciami nad elewacją frontową i boczną, w których rozmieszczone lukarny. Nad ściętym narożnikiem budynku wysoki, czterospadowy dach na ozdobnych wspornikach, zwieńczony kutym grzebieniem.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne (z szarej dachówki) bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym wolutowym szczytem) i bocznej. Elewacje I-III piętra częściowo licowane cegłą klinkierową. Zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i pierwotnie zamkniętych łukiem odcinkowym w przyziemiu), detal wykonany w tynku: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-III piętra, pasowe gzymsy połączone z obramieniami okiennymi, belkowanie koronujące z wydatnym gzymsem na konsolach (przerwane w partii ściętego naroża budynku), boniowane lizeny i pilastry ujmujące ryzalit środkowy fasady na poziomie I-III piętra, nadokienne naczółki trójkątne, segmentowe i półkoliste na konsolach (niektóre dekorowane motywami roślinnymi, kartuszami, maskami, motywem muszlowym), obramienie trójkątnego naczółka szczytu ryzalitu pozornego, tabulatura na elewacji podwyższonej partii ściętego naroża budynku. Ponadto zachowane ozdobne, drewniane wsporniki dachu nad tymże narożem.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Nie zachowana drewniana stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV, bez podziałów lub m.in. o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu secesji łączonej z historyzmem (ze zgeometryzowanymi motywami roślinnymi i z motywami geometrycznymi. Przeszklenia drzwi wypełnione fantazyjnie komponowanymi kutymi kratami.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, elementy historycznego wystroju elewacji i stolarka okienna oraz drzwiowa.
- Sugerowane docelowo odtworzenie usuniętych i uproszczonych elementów wystroju elewacji, w nawiązaniu do zachowanej ikonografii.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów z pocz. XX w. oraz w przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki wg zachowanego wzoru.

ul. Pocztowa 7

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1979

Budynek mieszkalny zbudowany w 1904 r., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami rodzimego, śląskiego neobaroku i z elementami secesji. Remontowany m.in. w 1972 r., z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka, Przełożone pokrycie dachowe. Częściowo wymieniona stolarka okienna. Budynek nr 7 dobudowany do budynku nr 5, usytuowany w zach. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z płytkim ryzalitem w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpityowym z ukośną połącią nad elewacją frontową, w której rozmieszczone lukarny.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (ze środkową osią zwieńczoną wolutowym szczytem oraz z dwoma skrajnie rozmieszczonymi, trójbocznymi wykuszami z kopulastymi dachami (na poziomie I i II pietra). Cokół ceglany, elewacje I-III piętra i szczyt licowane cegłą klinkierową. Zachowane układ osi okiennych, pojedynczych i zdwojonych, wykroje otworów (prostokątnych, półkolistych lub zamkniętych łukiem pełnym). Zachowany detal wykonany w tynku: boniowanie przyziemia, profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowe gzymsy połączone z obramieniami okiennymi, belkowanie koronujące z wydatnym gzymsem na konsolach (przerwane u podstawy szczytu w osi fasady), portal w formach z XVII w., profilowane obramienia (z kluczami) łuków okien przyziemia, wspólne obramienia okienne par okien I i II piętra złożone z profilowanych obramień otworów, także uszakowych, z płycin pod- i nadokiennych i z naczółków o wykroju falistym lub z par naczółków półkolistych na konsolach, podobne obramienia pojedynczych okien w osi fasady. Zachowane uszakowe obramienia okien III piętra z wąskimi dekoracyjnie podciętymi fartuchami oraz z trapezowymi, dekorowanymi płycinami nadokiennymi. Zachowane motywy zdobnicze (na obramieniach okiennych): esownice, motyw muszlowy, maszkaron, wicie roślinne i girlandy kwietne (w secesyjnej stylizacji). Zachowany detal wykuszy: gzymsy międzykondygnacyjne i podokienne, belkowanie koronujące z tryglifami, narożne lizeny z geometryczną dekoracją, profilowane obramienia (z kluczem) łuków okien oraz płyciny podokienne dekorowane motywami roślinnymi. Zachowany wystrój elewacji szczytu w osi fasady: pasowe gzymsy łączące się z obramieniem okna, listwa obramiająca szczyt i przechodząca w ślimacznice wolut, i półkolisty naczółek z kutym elementem zdobniczym. Zachowany wystrój bocznej, północnej elewacji budynku, ceglana licówka przyziemia, dwie ceglane arkady flankujące okna w ceglanych obramieniach i ceglane obramienie attyki kryjącej dach.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Częściowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka m.in. z PCV, o różnych podziałach, także o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone, w stylu secesji, zdobione motywami roślinnymi. Zachowane dwie witryny sklepowe z okresu międzywojennego i drewniana obudowa wejścia do sklepu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej, drzwi frontowe oraz witryny sklepowe.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, konieczne wyczyszczenie z farby jej ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Pocztowa 8

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny zbudowany na pocz. XX w., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego z elementami neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Pomalowana ceglana licówka, Przełożone pokrycie dachowe. W większości wymieniona stolarka okienna i wymienione drzwi frontowe. Budynek nr 8 dobudowany do budynku nr 6, usytuowany we wsch. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta cztero-kondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem pulpitowym z ukośną połacią nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne znaczne ubytki tynków zewnętrznych na elewacji bocznej, północnej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi i z wydzielonymi pionami osi okiennych. Elewacje I-III piętra licowane cegłą klinkierową. Zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i zamkniętych łukiem odcinkowym), detal wykonany w tynku: boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, pilastry wielkiego porządku na postumentach (I-II piętro) i lizeny (III piętro) wydzielające skrajne ryzality pozorne, boniowane lizeny wielkiego porządku (I-II piętro) i stylizowane pilastry z dekoracją (III piętro) wydzielające dwie środkowe osie okienne, profilowany gzyms nad pilastrami i lizenami i równocześnie pod oknami III piętra, profilowany gzyms koronujący, profilowane obramienia okienne z kluczami otworów przyziemia, teowate, profilowane obramienia okien I i II piętra z rustykowanymi kluczami, z płycinami pod- i nadokiennymi, gzymsami nadokiennymi i naczółkami segmentowymi lub trójkątnymi w partii obu skrajnych ryzalitów pozornych, opaski okienne z przewiązkami i kluczami i profilowane obramienia okienne (III piętro), motywy zdobnicze w różnych miejscach okiennych obramień: klucze-kartusze, girlandy roślinne, maskarony, tabulatura z ozdobnym podcięciem, motywy muszlowe, tralki z kampanulami i motyw kielicha.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka m.in. z PCV, o różnych podziałach, także o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i relikty stolarki okiennej (w centrum elewacji).
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, konieczne wyczyszczenie z farby jej ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów oraz w przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki wzorów z przełomu XIX i XX w. lub z pocz. XX w.

ul. Pocztowa 9

Budynek wpisany do rejestru zabytków decyzją nr: A/4655/669 z dn. 30.03.1960

WEZ 1996

Wolnostojący „Lwi gród”, dom gościnny i dom zdrojowy dla kuracjuszy z salą spotkań towarzyskich wzniesiono w uzdrowisku Stary Zdrój może już w 2 poł. XVIII w., po osuszeniu Kuźniczego Stawu, jako barokowy i przebudowano ok. 1800 r., w stylu wczesnego neoklasycyzmu. Przebudowy głównie wnętrza przeprowadzano też w XIX w. Budynek ma mieszaną konstrukcję, jest częściowo murowany z cegły z dodatkiem kamienia, ale też ma niektóre ściany działowe wykonane z desek lub o konstrukcji ryglowej. W latach 1945-1985 używany był na cele mieszkalne, w związku z czym przeprowadzano w niewielkim zakresie prace adaptacyjne. W 1962 r. niewłaściwie wykonano remont dachu. Następnie po pożarze budynku w 1985 r. jego mieszkańców wykwaterowano. W 1989 budynek administrowany był przez Wojewódzką Stację Epidemiologiczną w Wałbrzychu, a w 1991 r. przez — Kuratorium Oświaty i Wychowania. Po 1997 r. budynek będący już własnością prywatną remontowano. W 2005 r. co najmniej odnowiono elewacje, wmontowano w okna trzech elewacji nową stolarkę drzwiową i okienną. Przed 2015 r. prace remontowe przerwano, w związku z czym budynek znów niszczeje. Budynek stoi w zachodniej pierzei ul. Pocztowej.

Jest cofnięty względem obecnej linii zabudowy ulicy, ponieważ poprzedzony był w 1 poł. XIX w. niewielkim placem, będącym miejscem życia towarzyskiego. Tu też odbywały się koncerty. Na południe od tego placu urządzony był zieleniec, w który włączona była także promenada. Zajmował parcele, na których znajdują się obecnie domy przy ul. Pocztowej 5 i 7.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Stopień zachowania historycznych form bryły budynku i wystroju jego elewacji dobry, stan techniczny budynku zły. Obiekt nieużytkowany, zagrożony, zabezpieczony przed dostępem osób trzecich.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, ze środkowymi ryzalitami pozornymi w elewacji frontowej i tylnej (z wysoką facjatą oraz szczytem), dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem mansardowym z naczółkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: W 1985 r. budynek częściowo zniszczony w pożarze i wykwaterowany, w 1996 r. nie użytkowany. Wówczas miejscami skorodowana cegła, częściowo zniszczone i zawilgocone tynki zewnętrzne, elementy wystroju elewacji. Brak stolarki. Widoczne ugięcia więźby dachowej i ubytki pokrycia dachowego, brak rynien i rur spustowych. Piwnice zalane wodą, ściany działowe częściowo rozebrane, zniszczone drewniane stropy, niektóre zawalone. Brak posadzek instalacji, schodów. Budynek remontowany po 1997 r., w 2005 r. co najmniej odnowiono elewacje, wmontowana stolarka drzwiowa i okienna. Przed 2015 r. prace przerwane i nieużytkowany budynek ponownie niszczone. Z uszkodzonych rynien i rur spustowych zalewane elewacje, niszczone tynk zewnętrzny, ugięta miejscami więźba dachowa, widoczne ubytki pokrycia dachowego, niszczona nowa stolarka okienna i drzwiowa. Znaczna destrukcja wewnątrz.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja wszystkich elewacji, w tym frontowej i tylnej ze środkowymi ryzalitami pozornymi oraz bocznych z trapezowymi szczytami. Zachowane: układy osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych i o łuku pełnym) oraz wspólny, tynkowy detal architektoniczny: narożne boniowane, belkowanie koronujące i listwowe obramienia okienne. Zachowany środkowy ryzalit pozorny w elewacji frontowej dzielony pilastrami tokańskimi wielkiego porządku wspierającymi belkowanie, nad którym, w partii dachu dwu-

kondygnacyjowa facjata nakryta dwuspadowym dachem. W jej obrębie trójarkadowa loggia z półkolistymi otworami zdobiona czterema kamiennymi głowami lwów, zwieńczona belkowaniem i wysoką, pełną attyką (z oculusem i geometryczną dekoracją), flankowaną bocznie spływami. Zachowany pozorny ryzalit środkowy w elewacji tylnej, podwyższony, ożywiony w centrum markowanym w tynku prostokątnym występowaniem muru ujmującym oś środkową z otworami o łuku pełnym, dzielony profilowanym gzymssem (na poziomie gzymsu koronującego bocznych partii elewacji), zwieńczony obramionym, trójkątnym szczytem. Zachowane kamienne portale, prostokątne w elewacjach frontowej i tylnej oraz dwa późnobarokowe portale w elewacjach bocznych, zamknięte łukami pełnymi, profilowane, z węgarami z głowicami.

- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana stolarka okienna (w oknie w III kondygnacji ryzalitu pozornego w elewacji tylnej).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i rodzaj pokrycia dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz relikty stolarki okiennej.
- Wymagane zagospodarowanie budynku i remont z odwodnieniem oraz z przywróceniem historycznych form balustrady loggii, według zdjęć z karty ewidencyjnej budynku z lat 60. XX w., pozostającej w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. Wymagane zaprojektowanie kolorystyki elewacji i lwich głów na podstawie wyników badań stratygraficznych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowo-kwaterowym, według zachowanego wzoru w oknie w III kondygnacji ryzalitu pozornego w elewacji tylnej oraz według wzorów ze zdjęć z karty ewidencyjnej budynku z lat 60. XX w., pozostającej w posiadaniu Delegatury WUOZ w Wałbrzychu. W przypadku wymiany drzwi zewnętrznych wymagane stosowanie stolarki drewnianej nawiązującej do historycznych wzorów z pocz. XIX w. Według zachowanej ikonografii drzwi w elewacji frontowej były na pocz. XX w. ramowo-płycinowe. Każde skrzydło miało formę jednolitej, prostokątnej płyciny z okręgiem lub motywem dekoracyjnym w centrum. Stolarka okienna i drzwiowa utrwalona na widoku budynku przy ul. Pocztowej 9 z ok. 1910 r, na stronie dolny-slask.org.pl.
- Zalecane zaprojektowanie przy budynku, na terenie całej działki nr 183 placu z zieleniem (w duchu sztuki ogrodowej pocz. XIX w.) w nawiązaniu do faktu istnienia tu w przeszłości uzdrowskiego miejsca spotkań towarzyskich.

ul. Pocztowa 10

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny zbudowany na przełomie XIX i XX w., w stylu uproszczonego neoklasycyzmu. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły. Częściowo zatarte cechy stylowe wystroju elewacji. W trakcie remontów zamurowane częściowo okna w przyziemiu elewacji frontowej, płyciny podokienne pod oknami tej kondygnacji, zniszczone w dużym stopniu obramienia otworów, górne partie elewacji frontowej pokryte tynkiem fakturowym. Wymienione drzwi frontowe oraz w dużym stopniu stolarka okienna. Budynek wolnostojący, usytuowany we wsch. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, trzykondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym o małym nachyleniu połaci, z okapami na drewnianych wspornikach.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne z nielicznymi spękaniem. Widoczne ubytki tynków zewnętrznych. Konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji, układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I-II piętra i podstrysza, podokienniki okien przyziemia i obramienia skrajnych okien I piętra (w bocznej elewacji północnej), listwowe z prostokątnymi płycinami i gzymsami nadokiennymi.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym (w oknach I piętra elewacji frontowej). Współczesna stolarka o różnych podziałach, w tym o podziale krzyżowym.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, elementy historycznego wystroju elewacji i relikty stolarki okiennej.
- Sugerowane docelowo wymiana tynku fakturowego na tynk gładki i odtworzenie obramień okien I piętra, w nawiązaniu do zachowanej zachowanego wzoru z bocznej elewacji północnej.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów oraz w przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki wg wzorów z przełomu XIX i XX w.

ul. Pocztowa 11

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Dom gościnny dla kuracjuszy „Burghof”, ob. dom, mur., zbudowany w 1852 r. przez budowniczego Silbera, w stylu historyzmu, neogotyku tudorowskiego, z elementami neoklasycyzmu. Wzniesiony początkowo z oficyną przy elewacji tylnej, zaznaczoną na planie Starego Zdroju z 1857 r. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Przebudowana elewacja tylna, przełożone pokrycie dachowe. Po 1997 r. wymieniona stolarka okienna. Budynek nr 11 wolnostojący, usytuowany w zach. pierzei ul. Pocztowej, cofnięty względem jej obecnej linii zabudowy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, z podwyższonym, środkowym ryzalitem pozornym w elewacji frontowej, dwukondygnacyjnego z podstryszem, nakrytego dachem dwuspadowym.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Miejscami widoczne ubytki tynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym ryzalitem pozornym) oraz elewacji bocznych zwieńczonych schodkowymi szczytami (z czworolistnymi otworami) zwieńczonymi odcinkami gzym-

sów. Zachowane układ osi okiennych (w ryzalicie w fasadzie zdwojonych), wykroje otworów (prostokątnych) i wspólny dla trzech elewacji detal wykonany w tynku: profilowany gzyms pod oknami I piętra oraz obramienia otworów, listwowe, profilowane z załamanymi, neogotyckimi gzymsami nadokiennymi. Ponadto w elewacji frontowej zachowane: jej belkowanie koronujące z wydatnym gzymsem na konsolach (przerwane przez ryzalit środkowy), zwieńczone pełną attyką z ażurami oraz skrajnymi pseudobartyzanami z krenelażem. W partii ryzalitu zachowane kamienny, profilowany portal z cokołami, okna w obramieniach ze wspólnym podokiennikiem lub wspólnym gzymsem nadokiennym oraz zwieńczenie w formie pseudomachikuły z krenelażem.

- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Wymieniona stolarka okienna. Współczesna o różnych podziałach. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, drewniane, ramowo-płycinowe, o podziale kwaterowym w stylu neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji i stolarka drzwiowa.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale krzyżowo-kwaternym, według wzoru widocznego na widoku budynku z okresu międzywojennego, por. hasło Wałbrzych, ul. Pocztowa 11, na stronie dolny-slask.org.pl¹⁴. W przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki wg zachowanego wzoru.
- Wskazane wykonanie projektu zielenca przed budynkiem.

ul. Pocztowa 16

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalno-usługowy, następnie restauracja „Felsenhof”, obecnie dom. Murowany, wzniesiony zapewne jeszcze w końcu XVIII w. (nie zachowany późnobarokowy portal), przebudowany w 1 poł. XIX w. w stylu wczesnego neoklasycyzmu. Nie wiadomo kiedy wzniesiona równoległa do budynku murowana oficyna, w końcu XVIII w., czy też w 1 poł. XIX w. Około 1857 r. budynek frontowy i oficyna połączone m.in. północną, wspólną elewacją zwieńczoną trapezowym szczytem, utrzymaną w stylu neoklasycyzmu, jak pozostałe elewacje budynku frontowego. Budynek ten przebudowany po raz kolejny w latach ok. 1910-1920 (formy okna w stylu art deco, w szczycie w elewacji frontowej, neobarokowe obramienia okienne okien facjaty, przemienne, neomanierystyczne, narożne boniowanie elewacji w partii przyziemia). W 2 poł. XX w. budynek remontowany z zachowaniem bryły i częściowo wystroju elewacji. Elewacja frontowa pokryta tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Zniesione obramienia okien w przyziemiu fasady i w elewacjach bocznych, usunięte lizeny na północnym skraju elewacji frontowej i jej barokowy portal. Przełożone pokrycie dachowe, wymieniona stolarka okienna. Przebudowane niektóre otwory w oficynie. Budynek wolnostojący we wschodniej pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku frontowego dwukondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem scalonego z dwukondygnacyjną oficyną, na planie

¹⁴Wałbrzych, ul. Pocztowa 11, strona: dolny-slask.org.pl, fotografia z okresu międzywojennego: https://dolny-slask.org.pl/4437038_foto.html identity=543354.

literę L. Cały obiekt na planie podkowy, nakryty dachami mansardowymi z naczółkami połączonymi z dachem dwuspadowym.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Miejscami widoczne ubytki tynku.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu budynku frontowego: Zachowana ogólna kompozycja trzech elewacji budynku frontowego, w tym jego fasady z facjatą w osi. Zachowane: układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych) oraz wspólny, tynkowy detal architektoniczny: pasowe gzymsy nad przyziemiem i pod oknami I piętra, narożne gładkie lizeny przerwane przez gzymsy, listwowe obramienia okienne. W elewacji frontowej zachowane skrajnie odcinki profilowanego gzymsu koronującego, w osi fasady — trójkątny naczółek nad oknem I piętra, para okien facjaty na wspólnym podokienniku w uszakowych obramieniach oraz — w obramionym szczycie facjaty okno o wykroju rombu z wypukłymi bokami, ujęte profilowaną ramą. Na elewacjach bocznych zachowany dodatkowo szeroki pasowy gzyms u podstawy trapezowych szczytów. Elewacje oficyny bez artykulacji i obramień okiennych.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak oryginalnej stolarki w większości okien, tylko w oknie w szczycie facjaty w fasadzie zachowana ozdobna stolarka o wzorze geometrycznym. Zachowane drewniane drzwi frontowe z nadświetłem, ramowo-płycinowe z podziałem kwaterowym, w stylu neoklasycyzmu.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i rodzaj pokrycia dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz relikty stolarki okiennej.
- Wskazane przeprowadzenie remontu budynku z odtworzeniem według ikonografii przemianego narożnego boniowania przyziemia, narożnych lizen na poziomie I piętra, i listwowych obramień okiennych.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki o podziale kwaterowym, według ikonografii. W przypadku wymiany drzwi zewnętrznych wymagane stosowanie stolarki drewnianej nawiązującej do zachowanego wzoru

ul. Pocztowa 17

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny zbudowany na pocz. XX w., w stylu historyzmu, neorenesansu północnego. Remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i częściowo wystroju elewacji. W trakcie remontów zamurowano niektóre otwory przyziemia. Częściowo pomalowano ceglana licówkę. W większości wymieniono stolarkę okienną. Otynkowano na nowo przyziemie elewacji frontowej. W latach 2010-2011 wyprowadzono na elewację frontową i tylną zewnętrzne, metalowe pionowe wentylacyjne. Budynek nr 17 wolnostojący, usytuowany w zach. pierzei ul. Pocztowej, w głębi działki.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta ze środkowym ryzalitem pozornym we frontowej elewacji południowej (prostokątnej względem ulicy Pocztowej), czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym z wysuniętymi okapami na drewnianych, ozdobnych wspornikach.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne natomiast ubytki tynków, szczególnie na elewacjach bocznych i na tylnej.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym ryzalitem pozornym) i elewacji bocznej wschodniej (z sieciowym podziałem ramowym), gładki tynk w partii przyziemia fasady i licówka z cegły klinkierowej w jej wyższych partiach. Zachowane: układ osi okiennych elewacji frontowej, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany w tynku: profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowe gzymsy na poziomie podokienników okien I i II piętra, strefa wieńcząca w formie profilowanego, wąskiego gzymsu i pasa gładkiego tynku, na którym wyeksponowane drewniane, ozdobne wsporniki okapów dachu. Zachowane profilowane tynkowe obramienia okien przyziemia oraz wyższych kondygnacji, te ostatnie wzbogacone o płyciny nadokienne oraz o naczółki segmentowy, trójkątne i o gzymsy nadokienne (w ryzalicie pozornym na poziomie I i II piętra), o gzymsy nadokienne i zwieńczenia w formie trapezowych płycin z kłincami (w bocznych partiach tych kondygnacji) oraz o zwieńczenia z układem kłinców z kluczami (na poziomie III piętra). Zachowany wystrój wschodniej elewacji bocznej z sieciowym podziałem ramowym wykonanym w tynku płaskim rozdzielającym dużej skali rustykowaną tabulaturę o neobarokowych formach (z podciętymi ćwierćkolistymi narożnikami).
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Zachowana reliktoowo drewniana stolarka okienna (w oknach przyziemia, przy wejściu do budynku). Współczesna stolarka z PCV, bez podziałów lub m.in. o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i stolarka drzwiowa.
- Wskazane przeprowadzenie remontu domu i jego elewacji, oczyszczenie z farby partii ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Pocztowa 18

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny zbudowano w 1905 r. na miejscu tzw. Nowych Łazienek z lat 30. XIX w. Obecny dom wzniesiono w stylu historyzmu, neobaroku (na wzorach z dojrzałego baroku) łączącego z secesją i z neoklasycyzmem. Budynek remontowano w 2 poł. XX w. ale wewnątrz. Nie odnawiano elewacji. W większości wymieniono stolarkę okienną. Wolnostojący budynek nr 18 usytuowany jest we wsch. pierzei ul. Pocztowej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie wydłużonego prostokąta z szerokim, płytkim ryzalitem środkowym i z dobudowanym do niego pionem klatki schodowej w elewacji tylnej, czterokondygnacyjnego, nakrytego dachem pulpitowym.

- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne natomiast znaczne ubytki tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowane kompozycja elewacji frontowej (z czterema środkowymi osiami wyodrębnionymi artykulacją i zwieńczonymi attyką) i elewacji bocznych. Zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych), detal wykonany z tynku z gładkiego i różnicowanego fakturowego dla uzyskania form rustyki. Zachowane: wspólne dla wszystkich trzech elewacji: cokół, profilowany gzyms nad oknami przyziemia, nad przyziemem, pasowe gzymsy podokienne pod oknami II i III piętra, wgłębne obramienia otworów przyziemia, listwowe obramienia okien I-III piętra, z przewiązkami, kluczami, płycinami nadokiennymi, gzymsami nadokiennymi lub z centralnie usytuowanymi falistymi naczółkami. Ponadto w przypadku fasady zachowane dodatkowo: pasowe boniowanie przyziemia, lizeny (przerywane przez gzymsy) narożne i wydzielające pięć środkowych osi, komponowany rytmicznie przemienny układ gzymsów nadokiennych i naczółków. (na poziomie II piętra). W fasadzie zachowane też: profilowanym gzyms koronujący z kostkowymi konsolkami, pod którym umieszczone fryz z motywem meandra (w osi elewacji) i odcinki szlaku z prostokątnymi plakietkami (nad bocznymi partiami elewacji). Nad pięcioma środkowymi osiami elewacji zachowana pełna attyka z owalnymi wgłębiami i z rytmicznie rozmieszczonymi sterczynami z trójkątnymi zwieńczeniami. W jej centrum secesyjny, obramiony naczółek o łuku falistym zawierający w polu owalny kartusz w roślinnej oprawie, z datą 1905. Naroża budynku podkreślone osobnymi sterczynami.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Reliktowo zachowana drewniana stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka z PCV, bez podziałów lub m.in. o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe, ramowo-płycinowe, częściowo przeszklone. Skrzydła zdobione wgłębными płycinami z rytą, secesyjną dekoracją geometryczno-roślinną.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, elementy historycznego wystroju elewacji i relikty stolarki okiennej oraz stolarka drzwiowa.
- Sugerowane docelowo odtworzenie zniszczonych elementów wystroju elewacji, w nawiązaniu do zachowanych wzorów.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Poczta 21

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

WEZ 1978

Budynek mieszkalny zbudowany na pocz. XX w., w stylu secesji z elementami neobaroku. Remontowany w 2 poł. XX w., z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. Cokół oblicowany ceramicznymi płytkami, pomalowana ceglana licówka, przełożone pokrycie dachowe. Wykonana nowa licówka cokołu fasady. Wymieniona stolarka okienna i w latach 1999-2013 wymienione drzwi frontowe. Ocieplona i wyremontowana elewacja tylna. Budynek nr 21 wolnostojący, usytuowany w zach. pierzei ul. Pocztovej.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta z ryzalitem klatki schodowej w elewacji tylnej, trzykondygnacyjnego z mieszkalnym poddaszem, nakrytego dachem pulpitowym z ukośną połacią nad elewacją frontową. W połaci dachu cztery drewniane facjaty z dwuspadowymi daszkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachu z papy i ceramiczne bez widocznych uszkodzeń. Widoczne natomiast ubytki tynków zewnętrznych i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja licowanej cegłą klinkierową elewacji frontowej z dwoma skrajnymi ryzalitami pozornymi zwieńczonymi szczytami oraz z facjatą na osi środkowej. Zachowane: układ osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych i zamkniętych łukiem odcinkowym) oraz detal wykonany w tynku, przemienne boniowanie ujmujące naroża skrajnych ryzalitów pozornych, przechodzące w szerokie obramienie ich szczytów o wykroju wklęsło-wypukłym, boniowane lizeny ujmujące środkową część elewacji oraz naroża facjaty połączone z ramą falistego naczółka facjaty, profilowany gzyms nad przyziemiem, pasowe gzymsy nad oknami I i II piętra, odcinki wydatnego, profilowanego gzymsu koronującego (w centralnej partii fasady). Zachowane obramienia otworów, teowate, gładkie, lub żłobkowane, prowadzone na kostkowe postumenty, m.in. z kolistymi medalionami, zaopatrzone m.in. w gładkie płyciny podokienne, łączone odcinkami pasowych gzymsów, wspólnymi podokiennikami, płycinami pod- i nadokiennymi, łukami z kłieńców oraz na poziomie II piętra w partii skrajnych ryzalitów — dekoracją w formie komponowanego układu płycin. Na elewacji bocznej południowej zachowany ceglany, sieciowy podział ramowy ze zwieńczeniem w formie fryzu arkadowego. Poziome elementy podziału osłonięte zieloną cegłą klinkierową (?).
- Stan zachowania stolarki okiennej: Nie zachowana drewniana, zabytkowa stolarka okienna. Współczesna stolarka z PCV, m.in. o podziale krzyżowym. Nie zachowane drzwi frontowe.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji.
- Wskazany remont budynku, w tym elewacji, konieczne wyczyszczenie z farby jej ceglanej licówki.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanego wzoru oraz w przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się stosowania drewnianej stolarki w stylu secesji. Wiadomo z ikonografii, iż były to drzwi secesyjne, zapewne z nadświetłem, ramowo-płycinowe, dwuskrzydłowe, częściowo przeszklone, z otworem zakończonym u dołu trójkątnie. Skrzydła drzwi zdobione były układem płycin dekorowanych lub nie. W otworach znajdowały się kute kraty w stylu secesji.

ul. Pocztowa 22

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Dawny dom lekarza uzdrowiskowego (*Doctorhaus*), jeden z najważniejszych budynków zdrojowych w Starym Zdroju był w latach 60. XX w. użytkowany jako izba wytrzeźwień, a obecnie znajdują się w nim MOPS i noclegownia. Budynek murowany, wzniesiony może

jeszcze w końcu XVIII w. o czym świadczą formy sklepienia jednego z wnętrz w tylnym trakcie (kolebkowego z lunetami). Nie wykluczone, że na Dom Doktora przebudowano nowożytny Łazienki Dolne, istniejące ok. poł. XVIII w. Budynek ten przebudowano w 1 ćw. XIX w. w stylu wczesnego, śląskiego neoklasycyzmu. Około poł. XIX w. sąsiadował z Nowymi Łazienkami i halą spacerową. Przed 1968 r. został gruntownie przebudowany ze znacznym zatarciem cech stylowych. Pomniejszono otwory w elewacjach, niektóre zamurowano. Usunięto elementy wystroju elewacji, które pokryto tynkiem cyklinowanym (fakturowym). Dobudowano w fasadzie, nad wejściem betonowe zadaszenie oraz zbudowano nowe, betonowe schody zewnętrzne, przed 2005 r. wymienione na obecne.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Dobry.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego nakrytego dachem mansardowym z naczółkami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z blacho dachówki bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana ogólna kompozycja elewacji, frontowej ze środkowym ryzalitem pozornym zwieńczonym trójkątnym szczytem. Zachowane: układ osi okiennych i formy otworów (prostokątnych) oraz relikty tynkowego detalu architektonicznego: profilowany gzyms koronujący obiegający wszystkie elewacje oraz profilowana oprawa szczytu w fasadzie.
- Stan zachowania stolarki okiennej i drzwiowej: Nie zachowana drewniana, stolarka okienna i drzwiowa.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, formy otworów i relikty wystroju elewacji.
- Wskazany remont elewacji z próbą nawiązania na podstawie ikonografii do wyglądu budynku sprzed przekształceń dokonanych po 1945 r. Konieczne przywrócenie właściwych proporcji i układu otworów, wymiana tynku cyklinowanego na gładki, odtworzenie pasowego gzymsu nad przyziemiem, podokienników okien oraz listwowych obramień otworów.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według wzorów historycznych z 2 poł. XIX w. W przypadku wymiany drzwi frontowych zaleca wykonanie nowych według wzorów z 1 ćw. XIX w.
- Budynek kwalifikuje się do GEZ m.in. ze względu na istnienie w jego wnętrzu barokowego rdzenia. Ma historyczne znaczenie jako budynek ważny dla dawnego uzdrowiska. To obecnie jedyny obok tzw. „Lwiego grodu” relikw uzdrowiskowej zabudowy Starego Zdroju.

ul. Pocztowa 26

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., wzniesiono w uzdrowisku w latach ok. 1840-1857, w stylu neoklasycyzmu i zapewne pierwotnie loggia o półkolistym łuku wykrojona była w licu elewacji. Stanowiła frontowe, zachodnie zamknięcie sieni I piętra. Inny też był niewątpliwie portal. Budynek przebudowano na pocz. XX w. Zapewne wówczas ukształtowano w osi fasady ryzalit pozorny zmieniając wykrój loggii na prostokątny. Przebudowano dach sytuując w nim fałdatę. W trakcie kolejnej przebudowy w latach 20. XX w. umieszczono w loggii drewnianą

dekorowaną ścianę z drzwiami balkonowymi oraz kutą balustradę. Wymieniono drzwi frontowe na obecne, w stylu art deco i zbudowano istniejące dziś betonowe schody. W 2 poł. XX w. budynek remontowano z zachowaniem bryły i zasadniczo wystroju elewacji. Z elewacji bocznej, południowej usunięto profilowany gzyms nad przyziemiem. Częściowo wymieniono stolarkę okienną. Wolnostojący budynek usytuowany jest we wschodniej pierzei ul. Pocztowej i cofnięty w głąb działki w stosunku do linii zabudowy ulicy.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, dwukondygnacyjnego, nakrytego dachem naczółkowym, z niewielką drewnianą facjatą w połaci nad elewacją frontową.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz ceramiczne pokrycie dachu bez widocznych uszkodzeń. Miejscami widoczne ubytki tynku i elementów wystroju elewacji.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu budynku frontowego: Zachowane ogólna kompozycja wszystkich elewacji, układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). W elewacji frontowej zachowane: środkowy ryzalit pozorny, profilowane gzymsy pod oknami przyziemia, nad przyziemiem, gzyms koronujący, profilowane portale i obramienia okienne. W otworze płytkiej loggii na piętrze zachowane: dekorowana, drewniana ściana z drzwiami balkonowymi i kuta ażurowa balustrada o prostym wzorze geometrycznym. Elewacje boczne zwieńczone trapezowymi szczytami, dzielone gzymsami, okna ujęte obramieniami jak okna w fasadzie.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Zachowane relikty zabytkowej stolarki okiennej o podziale krzyżowo-kwaterowym (w przyziemiu elewacji tylnej i bocznej, południowej), Zachowane drewniane drzwi frontowe z nadświetłem, ramowo-płycinowe, jednoskrzydłowe z geometryczną dekoracją w stylu art deco.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i rodzaj pokrycia dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów, wystrój elewacji oraz relikty stolarki okiennej i drzwi frontowe.
- Wskazane przeprowadzenie remontu budynku z odtworzeniem brakujących elementów wystroju elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Pocztowa, stok Ptasiej Kopy na wschód od koryta Pelcznicy – sztolnia (lodownia) wraz z obudową wejścia

Proponowane do włączenia do GEZ.

Nie wiadomo kiedy powstały kopalniane sztolnie w stoku Ptasiej Kopy, na tyłach posesji przy ul. Pocztowej 2-10. Wylot jednej ze sztolni, bliższy posesji przy ul. Pocztowej 4 obudowano zapewne w 1 ćwierci. XIX w. Wskazują na to archaiczna technika budowlana (mur z większych kamieni z wypełnieniem szczelin kamieniem drobniejszym) i stylistyczne ujęcie obudowy, w duchu neoklasycyzmu przemysłowego. Obudowa wylotu sztolni wystaje dość płytko ze zbocza i nie była nakryta klasycznym dachem ale raczej obsypana ziemią. Tylko zapewne skraj zadaszenia nad elewacją frontową osłonięto kamiennymi płytami, tworzącymi równocześnie obramienie jej szczytu. W 2 poł. XIX w. kopalnię zapewne zamknięto, ponieważ na

mapie topograficznej z lat 1884-1886 nie oznaczono jej jako czynnej. Nie wiadomo kiedy powstało kolebkowe sklepienie przedniej części sztolni o długości ok. 35 m, czy częściowo już w 1 poł. XIX w., czy też na pocz. XX w., kiedy to została zaadaptowana na lodownię i magazyn firmy *Herbert und Sohn*. Wówczas m.in. częściowo zamurowano arkadę w elewacji frontowej i w nowej ścianie umieszczono wrota. Elewacje otynkowano. Nie wykluczone, że w czasie II wojny światowej przebudowano wnętrze sztolni na schron, przekształcając m.in. sklepienia i wprowadzając wtórne podziały. Po 1945 r. sztolni i budynku nie remontowano.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana dobudowana do stoku płytka obudowa wylotu sztolni ukształtowana na planie fragmentu prostokąta, jednokondygnacyjna, nakryta warstwą ziemi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne miejscami spękanne, brak tynków zewnętrznych.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja frontowej elewacji budynku z centralnie umieszczoną, dużą arkadą o łuku pełnym, dzielona gzymsem u jej podstawy i zwieńczona trójkątnym szczytem. Nad elewacją frontową położone kamienne płyty tworzące równocześnie obramienie jej szczytu.
- Stan zachowania stolarki drzwiowej: Brak jakiegokolwiek stolarki.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: forma obudowy wylotu sztolni i jej elewacji frontowej.
- Wymagane określenie nowych funkcji budynku. Wskazany jego remont, w tym elewacji.

Ul. Stefana Batorego

Dawne nazwy ulicy: *Kohlenstrasse, Seegen Gottes Strasse, Barbarastrasse*

Zaczątki ulicy, szczególnie jej północnego wylotu przy głównej ulicy wiejskiej, obecnej ulicy 11 Listopada istniały już ok. poł. XVIII w. Było to dojście do położonych na stokach wzgórza na południowy wschód od zespołu pałacowego i Górnego Zdroju zespołu domów gościnnych należących do właścicieli okolicznych dóbr. Na rycinie wykonanej przez F.B. Wernhera wylot ulicy Stefana Batorego przy głównej ulicy wiejskiej został już zaznaczony. Od 1770 r. droga wytyczona została dalej ku południu, do szybu „Chwalibóg” (*Segen Gottes*), a ok. 1857 r. była nawet szersza od południowego odcinka głównej ulicy wiejskiej, obecnej ulicy 11 Listopada. Wynikało to zapewne z potrzeby istnienia dobrej drogi do kopalni. Widać to też na mapie topograficznej z lat 1884-1886 r., gdyż dalszy, południowy odcinek obecnej ulicy Stefana Batorego za kopalnią był już wąską gruntową drogą. Obecny swój przebieg i architektoniczny charakter ulica otrzymała zapewne na pocz. XX w., gdy rozbudowywała się kopalnia „Chwalibóg”, i gdy na południowym krańcu ulicy zbudowano szpital górniczy (1908). Na początku XX w. powstało przy ulicy i kopalni górnicze osiedle. W 1922 r. ul. Stefana Batorego miała dwa skrajne odcinki szersze, do kopalni i przy szpitalu górniczym, a środkową część wąską. Do 1931 r. cała ulica Stefana Batorego otrzymała jednolitą szerokość i została zabudowana od południa robotniczymi budynkami wielorodzinnymi i dwurodzinnymi oraz nie-licznymi willami. Oczywiście zasadnicza część ulicy pozostaje poza granicami opracowania Wałbrzycha-Starego Zdroju. Opracowanie obejmuje tylko wylot tej ulicy ujęty jak bramą dwoma budynkami, starszym z 3 ćw. XIX w. (nr 99) oraz nowszym z pocz. XX w., formalnie powiązanymi z zabudową obecnej ulicy 11 Listopada.

Ulica Stefana Batorego bierze początek od ulicy 11 Listopada na wysokości posesji nr 14 i biegnie w kierunku południowo-wschodnim, łącząc się z ulicą Czerwonego Krzyża, która z kolei ma wylot przy ul. Bolesława Chrobrego.

Stan zachowania historycznej substancji

- Dobry.
- Zachowany historyczny przebieg ulicy i historyczna zabudowa w stanie z 2 poł. XX w.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy, jej zabudowa.

ul. Stefana Batorego 86

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny (kamienica czynszowa), mur., ok. 1900-1905, w stylu historyzmu, neoklasycyzmu z elementami neorenesansu i neobaroku. Budynek remontowany w 2 poł. XX w. z zachowaniem bryły i wystroju elewacji. W znacznym stopniu wymieniona stolarka okienna. Dom wolnostojący, usytuowany w zachodniej pierzei ul. Stefana Batorego, u jej wylotu przy ul. 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.

- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie prostokąta, cztero-kondygnacyjnego z podstryszem oraz ze środkowym, podwyższonym, ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem. Budynek nakryty dachami dwuspadowymi o małym nachyleniu połaci i z wysuniętymi okapami.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne, konstrukcja i pokrycie dachu z papy bez widocznych uszkodzeń. Widoczne ubytki tynku i detalu architektonicznego na elewacji frontowej oraz ubytki tynku na pozostałych elewacjach.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana kompozycja elewacji frontowej (ze środkowym, podwyższonym, ryzalitem pozornym zwieńczonym spłaszczonym, trójkątnym szczytem), układ osi okiennych i wykroje otworów (prostokątnych). Zachowany detal architektoniczny wykonany w tynku: boniowanie przyziemia, profilowane gzymsy nad przyziemiem, pod oknami I piętra, pod oknami podstrysza (w bocznych partiach elewacji), przemienne boniowanie na narożach elewacji i ryzalitu pozornego, przechodzące w partii ryzalitu w lizeny połączone z uskokową oprawą szczytu). Zachowane też: profilowane, uszakowe obramienia otworów z kluczami. W partii I-III piętra obramienia te rozbudowane, z płycinami nad- i podokiennymi, dzięki czemu wyodrębnione piony osi okiennych. Dodatkowo nad oknami I piętra gzymsy nadokienne na konsolach i naczółki półkoliste z dekoracją w polach (w ryzalicie pozornym), w partii II piętra trójkątne naczółki z motywem muszlowym w polach, a nad oknami III piętra ponownie gzymsy nadokienne na konsolach. Obramienia okien w szczycie ryzalitu sfazowane, z przewiązkami i kluczami. Pozostałe elewacje bez dekoracji.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Reliktowo zachowana drewniana, zdobiona stolarka okienna o podziale krzyżowym. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym także o podziale krzyżowym. Zachowane oryginalne drzwi frontowe z nadświetłem, utrzymane w stylu historyzmu (struktura), z dekoracją w stylu secesji (motywy kwietne).

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku: bryła, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach, wystrój elewacji, relikty stolarki okiennej i stolarka drzwi frontowych.
- Wskazany remont elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej i drzwiowej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według zachowanych wzorów.

ul. Stefana Batorego 99

Budynek w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Budynek mieszkalny, mur., zbudowany w 3 ćw. XIX w. w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej. Dwuskrzydłowy. Pierwotny wystrój jego elewacji znany z pocz. XX w. Wówczas jeszcze elewacje dzielone gzymsami nad przyziemiem, gzymsami podokiennymi pod oknami I i II piętra i zwieńczone pasem podstrysza z kolistymi oknami. Nad zachodnią elewacją boczną północnego skrzydła budynku, zwróconego kalenicowo względem ul. 11 Listopada spłaszczony, trójkątny, obramiony szczyt z konsolami podstawy. Drugie, południowe skrzydło skierowane kalenicowo ku ul. Stefana Batorego zwieńczone gzymsem koronującym na konsolach. Okna w obu skrzydłach w obramieniach z gzymsami na konsolach lub bez konsol. W elewacji frontowej skrzydła południowego umieszczony asymetrycznie, na poziomie I i II piętra pseudowykus. Jego okna w spiętrzonej obramieniu złożonym z pilastrów i belkowa-

nia oraz z pilastrów i trójkątnego naczółka. W latach ok. 1925-1940 ten wystrój elewacji przekształcony i uproszczony w duchu śląskiego neoklasycyzmu. Zlikwidowana większość gzymsowań, obramienia okienne, pseudowykusze. Zachowane formy podstrysza i zwieńczenia elewacji budynku. Zastosowane na poziomie I i II piętra tynkowe gładkie lizeny. Okna ujęte nowymi obramieniami w formie wąskich, wgłębnych listew (estetyka okresu międzywojennego). W tych formach budynek zachowany jeszcze w 2011 r. W latach 2011-2013 przeprowadzony remont z zachowaniem bryły i elementów wystroju elewacji z ok. 1925-1940. Zamurowane ślepe osie okienne w pn. elewacji skrzydła północnego. Zlikwidowane narożne lizeny i wgłębne obramienia okienne. Obecne namalowane, podobnie jak jedna lizena na elewacji skrzydła południowego. Wymieniona stolarka okienna. Budynek przy ul. Stefana Batorego 99 wolnostojący, w linii zabudowy pd. pierzei ul. 11 Listopada u wylotu Stefana Batorego przy 11 Listopada.

Stan zachowania historycznej substancji i formy:

- Średni.
- Stan zachowania rzutu i bryły: Zachowana bryła budynku na planie litery L, trzykondygnacyjny z niskim podstryszem, nakrytego dachami dwuspadowymi.
- Stan zachowania elementów konstrukcyjnych zewnętrznych: Ściany nośne i konstrukcja oraz pokrycie dachów z papy bez widocznych uszkodzeń.
- Stan zachowania elementów wykończenia i detalu: Zachowana zasadnicza kompozycja elewacji budynku, układ większości osi okiennych, wykroje otworów (prostokątnych) i relikty detalu architektonicznego. Zachowane: profilowane gzymsy nad przyziemiem, nad II piętrem i gzyms koronujący na konsolach przechodzący w obramienie szczytu nad zachodnią elewacją boczną skrzydła północnego.
- Stan zachowania stolarki okiennej: Brak zabytkowej stolarki okiennej i brak zabytkowych drzwi frontowych. Współczesna stolarka z PCV, o różnych podziałach, w tym o podziale krzyżowym. W 2011 r. istniały jeszcze neoklasycystyczne drzwi płycinowe z nadświetlem i ze skrzydłami dekorowanymi układem prostokątnych płycin, co utrwalone na zdjęciu budynku umieszczonym na stronie: dolny-slask.org.pl.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania struktura budynku, forma i pokrycie dachu, układ osi okiennych, wykroje otworów w elewacjach i wystrój elewacji.
- W przypadku wymiany stolarki okiennej wymaga się stosowania drewnianej stolarki według historycznych wzorów z lat ok. 1920-1940, a w przypadku wymiany drzwi frontowych wymaga się nawiązania do ikonografii.

Ul. Śląska

Dawne nazwy ulicy: *Weg zur Brauerei, Kirchstrasse, Mutiusstrasse*

Jest to krótka ulica łącznikowa, między ulicami 11 Listopada i Pocztową, powstała jako polna droga może już na początku XIX w., po wzniesieniu browaru. Przed 1870 r. przebieg ulicy został uregulowany. Przy tej ulicy nigdy nie było zabudowy z nią związanej. Przed 1945 r. ulica została wybrukowana kostką granitową.

Stan zachowania historycznej substancji:

- Dobry.
- Zachowany przebieg ulicy na jej całej długości oraz jej bruk.

Zalecenia konserwatorskie:

- Do zachowania: przebieg ulicy i bruk.